Володимир Пятницький

Стежками сподівань

Автобіографічний роман

Книга друга

ВИДАВНИЦТВО
ТЕРЕН
ЛУЦЬК 2018

УДК 821.161.2-1
П 12

Роман, побудований на автобіографічному матеріалі, розповідає про події дитинства та юності сільського хлопчика Корнійка, що відбуваються в повоєнній радянській Україні. Надзвичайні злидні, рабське становище селян, заляканість та численні душевні травми, отримані внаслідок війни та утисків державної машини – в таких умовах росте і формується головний герой, що нехитрими дитячими очима дивиться на світ, в якому змушений жити та виживати, шукати своє місце та вчитися відрізняти добро від зла. Поживним середовищем для зростання особистості Корнійка виступають односельці – прості та складні характери, що розкриваються повною палітрою людських якостей і вчинків.

ISBN 978-617-7117-92-5
© Пятніцький В., 2018

Гуртожиток

Коли стоїш не межі якогось переходу, тобою оволодівають і острах перед новим, і певний жаль за старим, з котрим ти зжився, бо поки що в ньому вся твоя сутність. Якщо говорити про оцінку «старого», то воно спочатку здається тобі буденним і навіть набридливим, бо інакше ти б не прагнув нового. Та це стане зрозумілим лише через багато-багато років. Бо тоді вже оце сьогоденне (нове) одягнеться в буденну одежину, і тоді його можна буде порівнювати зі «старим». Але чи буде це зіставлення життєвих сутностей змістовним? Бо і те колишнє, і це свіже, у якому ти, певно, будеш товктися: чи то бажаючи найшвидшого його закінчення, чи хапатимешся за ту дійсність, аби випрясти якусь ниточку з отого – кращого життя, бо воно було щасливішим, як на початку.

А може, для чіткішого розуміння, просто звернутися за досвідом до попередніх поколінь? Хоч казали колись класики, що всяке порівняння здорово кульгає. І все ж таки! Пишуть, що колись французького полководця Наполеона котрийсь із наближених генералів запитав: чому він, маючи таку гарну дружину, скаче в гречку з іншими? Чи думав Наполеон, чи одразу відповів, але це звучало по одеському – запитанням на запитання. «А що ти найбільше полюбляєш з їжі?» – «Борщ зі щавлем», – необачно відповів генерал. Наполеон, покликав кухаря й наказав щоденно годувати цього генерала його

улюбленою стравою. Про результат такого харчування ви й самі здогадуєтесь… Отож і в житті потрібна різноманітність. І бувають у нім щасливі дні: як у минулому, так і тепер. Мені ж іще тільки цієї осені добігає двадцять перший рік. А сказане вище набуде змісту лише через багато років…

Вечоріє в Києві зовсім по-іншому, ніж у Липках. Усе якесь не таке, хоч я ніби й той самий, але ніщо не навертає мене до вчорашнього. Щоправда, я тут уже декілька тижнів, тільки жив у родичів, тож фактично був на всьому готовому. Відтепер це стане минулим. Бо вже пора подякувати за доброзичливість та гостинність і троюрідному дядькові Юзику – (Йосипу Анастасовичу), і його добродушній та щирій дружині – тіточці Наталі, і їхнім дітям: старшому Юрку та юній школярочці Танечці. Бо з їхнього боку це була неабияка поступка. Вони і годували мене у своїй квартирі, що на другому поверсі чотириквартирного будиночка на вулиці Південній (номера не пам'ятаю), навпроти Другої просіки в Святошині, і постіль надавали, самі потерпаючи від тісноти та інших незручностей. Одним словом, турбувалися по-людськи й терпіли по-людськи. А оце по обіді дядько Юзик привіз мене службовим «бобиком» на вулицю Культури, 8, на ще недобудованому Першотравневому масиві з Хрущівок. Коменданта була на місці. Схоже, їй попередньо зателефонували, бо запобігливо привела в кутову кімнату першого поверху, так само послужливо хтось постелив зараз же принесену постіль, заодно розповівши, як належить застеляти «койку». Насправді це був не гуртожиток, а типовий житловий будинок, який комісія не прийняла через недоробки, тому його тимчасово заселили збірною «дружиною». Зрозуміло, що я за все це дуже вдячний. Бо хоча колись у Липках і жили ми з мамою в різних гуртах, але тоді я ще не був «владним вожаком», то й справді не мав ніякого поняття про особисті обов'язки в новому житлі, та й загалом нічого не знав про міське життя.

Проте посидівши трохи, доки розійдеться теперішнє моє начальство, подумав про завтрашній день. Адже він буде не таким, як учора. До мене дійшло нарешті: тепер я сам собі господар, і вже ніхто не розбудить, аби нагодувати та застелити постіль, і що сам віднині постачальник, бо в гуртожитку немає ні погреба з продуктами, ні широкої лавки, що служила нам за мисник у Липках, на котрій завжди можна було знайти (принаймні в останні роки) буханець черствого хліба (пікся ж бо раз на тиждень, а пшеничний – швидко черствіє) чи солодкого коржика. Нарешті я усвідомив, що над усім цим і багато ще над чим іншим (про що дізнаюся пізніше) я нероздільний володар і відповідач.

Раптом з'ясувалося, що в мене немає навіть ніякої торбинки, аби піти з нею в гастроном та купити чогось поїсти бодай на сніданок. Окрім того, ще й не відаю, де що продається. Стихійно набрівши на гастроном, що на площі Космонавтів, ще й стиду набрався, бо став запитувати про нитки та голку, котрі неодмінно знадобляться, аби пришити відірваний ґудзик чи заштопати протерту на п'яті шкарпетку. Адже в селі все це продавала у крамниці одна продавщиця, озброєна лиш кістяною рахівницею, без каси, з допотопними, як для міста, тарілчастими вагами та ящичком різних гирок.

Одним словом, такими я залишив Липки – таким мене зустрів Київ. Звикати до нового життя доведеться не один день, може, навіть не один рік. Правда, сприймається воно не як щось нав'язливе. Це буде звичайне міське повсякдення. Бо місто – це не розваги. Живучи тут, збагнеш: для того, щоб чимось тішитись чи й жалкувати, потрібно мати власний внутрішній настрій. А він не купується й не позичається, бо це твоє особисте «вариво». Звісно, воно є в тобі здавна, і ти для всього цього ніби велика торбинка, у котрій у певний час мусиш знайти те, чого тобі бракує цієї миті. І якраз від цієї залежності й зродиться твоя вдача.

Однодумець

Який світ широкий, з його незчисленними стежками-доріжками, а таке, аби не зустріти на котрійсь із них земляка, буває рідко. Та коли ви звідусіль, тоді інтерес ваш один до одного особливий, бо вишукуєте когось зі «своїх» підсвідомо, з такою пильністю, як людина, що потрапила на крихкий лід, шукає, де він товстіший, аби не провалитися.

Трохи освоївшись у новому помешканні, привітався й з тими, хто був у квартирі з двох кімнат, кухні та санітарного вузла з емальованою чавунною ванною. Незайняте ліжко було лише біля вікна. Про те, що зимою там буде протяг, я не подумав, бо, чесно кажучи, в таких ситуаціях ще не бував, то й взагалі наперед подібних ситуацій не обмірковував. Що є – те і є!

Казали, що мене вже розшукував якийсь Сашко. Начебто земляк, з котрим я дружив. З цією несподіваною новиною я залишався в невіданні ще не один день. Хто такий Сашко? Знав єдиного в Липках Сашка Олійника – незграбного здорованя, котрий на війні шоферував і тепер шоферує в Липецькому колгоспі, тільки зараз уже їздить «молотовкою»*. Відразу після війни в колгоспі був фордик, з дерев'яною кабіною та низеньким кузовом. Але ним їздив Неділько-старший, з молодшим братом якого я ходив в один клас. Жили вони з матір'ю у самотнього Васі Штундика. Справжнє прізвище у нього: Маленівський. Мати його померла у війну. Він, до четвертого класу, ходив зі мною у школу. А ще був мені добрим товаришем, та «учителем» з радіотехніки. Його далекі сестри, котрі жили на Шпаківці, виготовляли зі спеціального тодішнього різноколірного хрусткого паперу красиві квітки, котрі продавали і дома, для прикрас на стінах, та коли хтось помирав, то прикрашали

*Молотовка – вантажівка.

в труні померлого. І на Ходорківському ярмарку продавали; і цими заробітками й жили. Щоправда, колгосп виділяв їм, як штундам, по п'ятнадцять сотих землі. А розказую про них тому, що вони десь діставали, може, пів міліметровий мідний дротик для скріплення паперу в квітках, котрий Вася брав у них для котушок під детекторний радіо приймач, дуже поширеній по війні в селі, бо казенний «Комсомолець» коштував сімдесят два карбованці. А для саморобки головне – купити конденсаторні навушники за дванадцять карбованців, або дістати старі магнітні танкістські навушники, та фабричний детектор. А не знайдеш м можна й самому виготовити зі свинцю та кремінців. Але я за це не брався. Я приділяю цьому скільки уваги, бо після учительки, він не тільки передавав багато інформації, а був по війні основним розважальним пристроєм.

А Сашка Олійника я добре знав, бо він купував у мене іноді самосад, котрий мама дозволяли садити в тіні за хатою, де нічого, окрім пекучої кропиви, не росло. Дорослому чолов'язі стакана тютюну вистачало, може, на чотири самокрутки. Зимою іноді я й по жом вантажівкою їздив до Корнинського цукрозаводу вантажником. Але це не водій Павло Малий, котрий також шоферує ще з війни, і хоча має другий клас, а машина його слухається, як свого «родича».

Порозтикавши свої бідненькі речі, усупереч забороні лягати зодягнутим на ліжко, стягнув з ніг дорогі угорські черевики на шкіряній підошві (збираючись у Київ, купив їх разом з демісезонним пальтечком та першою в житті шовковою сорочкою за гроші від продажу в колгосп корови) і приліг перепочити, однак проспав до самого ранку.

Розбудив котрийсь із семи хлопців. Оскільки цей гуртожиток був жеківський, то тут жили представники різних професій. Скажімо, ми зі Славиком – будівельники, кругловидий чорнявенький і ладненький з вигляду Миколка та вайлуватий і, видно, дуже впертий Пе-

тро були котельниками. Ці хлопці, очевидно, сільські. Водій маршрутного автобуса Ніколай з таксистом, як і десятник, мабуть, родом десь із райцентрів. А був ще якийсь росіянин і щупленький виконроб чи претендент на виконроба, так ці твердо говорили російською й були непостійними мешканцями, а жили при комусь із названих тут «законних».

А впав мені в око теперішній тинькар Славик, котрий ще цієї весни служив у Ліепаї, вистукуючи азбукою Морзе всілякі повідомлення та накази. З рештою хлопців я достеменніше спізнаюсь, може, опісля. А зі Славиком здружилися якось відразу, хоч родом він був із Пологів, а не липецький, і віком ми трішки різнилися, і фах мали різний. Та, по суті, мене лише в кадрах записали столяром-теслею. А освоювати я міг би будь-яку професію, бо, зростаючи без батька та братів, дома брався за всяку роботу. За це мене тут з першого ж тижня прозвали «сільською енциклопедією».

Та це до слова. А дружба захопила нас обох зі Славиком, ніби морська хвиля, з перших днів. Ми якось несподівано зблизилися. Кожен розповідав про своє, але всяк убачав у житті товариша щось своє, що, очевидно, й зріднило нас за кількагодинну бесіду.

Славик, на щастя, уже пішов у дев'ятий клас вечірньої школи, що на вулиці Донецькій, 64. Він дістав десь довідку про восьмирічну освіту, хоча ми обидва закінчили лише сім класів. Запитаєте: а чому «на щастя»? А тому, що із шістдесятого року Микита Сергійович Хрущов впровадив одинадцяти річку. А для абітурієнтів вузів ще й рік позашкільного виробничого навчання. Це означало, що Славик за два роки матиме свідоцтво про середню освіту і, можливо, вступить до університету, а я зможу це зробити лише через чотири роки… Однак, щиро кажучи, останні роки я так погано вчився в школі, що мені б не завадило починати тепер з п'ятого класу. Тому відчувати невдоволення щодо додаткового року було б навіть безпідставно. Хоча насправді то він

нічого мені й не дав. Бо всяка система, а особливо наукова, має природну послідовність. Та це я до слова… А по правді, то хоч уже й почався навчальний рік, все одно я прагнув до школи. Посприяти цьому міг рішучіший за мене й уже трішки досвідченіший Славик. Проте довелося зачекати аж до другої чверті. Хоч як ми вмовляли директора вечірки Чечко, але той радив приходити після Жовтневих свят. Очевидно, гадав, що я відсіюсь, тому й не хотів зайвого клопоту.

Автопарк

Кінець літа шістдесятого року. Так чи інакше, а доля привела мене в Київський вантажний парк, скорочено ВАП-3. Я поки цього не усвідомлюю, оскільки, як уже було сказано, мозок мало що планує. Він тільки утримує мене на плаву, не даючи «наковтатись» мулу.

Я ще не казав, що мій троюрідний дядько Юзик, він же Йосип Анастасович, – начальник відділу експлуатації цього парку, котрий, мабуть, займає не останнє місце у перевезеннях тисяч тонн усіляких будівельних та інших вантажів у Києві. Останніми роками парк навіть розширювався. Збільшувалася закупівля в Чехословаччині швидкохідної тривісної «Шкоди». Та й острашливі своїм ревом та виглядом, із зображенням на капотах грізних рішучих биків-турів, білоруські вантажні МАЗ-205 також пригрілися в цьому потужному автопарку, розташованому майже за містом у південно-західній частині.

Для збільшення автомобілів потрібні були додаткові бокси та оглядові ями. Усе необхідне будували літом. А восени, образно кажучи, затирали лише «тріщини». Сьогодні у вантажному автопарку 1-ше будівельне управління 1-го будтресту залишило розчинний вузол, з мотористкою Мотею, двома дівчатами-завантажува-

чами піску й глини та ще з трьома шарувальницями чи, може, штукатурницями.

Жінки штукатурили нові оглядові ями в нових гаражах, а я допомагав переставляти облаштування й лагодив всякі дерев'яні обладунки, котрі виходили з ладу, та шпарував під стелею щілини між залізобетонними панелями. Тільки притулялись одна до одної ці панелі, як би сказали моя мама, не «щигульно». А ще тут зоставили кількох чоловіків на чолі з бригадиром Савулевичем для перестановки тинькарського начиння й драбин. Та оскільки я вправлявся сам, то вони утрьох з бригадиром десь за ворітьми автопарку «халтурять». Пропонували й мені, але я дуже «послушний» начальству, щоб халтурити серед Божого дня. До того ж я стомлююсь. Може, у селі розніжився, працюючи то на пасіці, то бригадиром? Хоч і тут я на такому становищі, як сказали б жартівники: «що не робити – аби не робити». Тільки це не для мене лихва. Не так у селі вихований, щоб байдики бити, коли люди працюють.

Найбільша проблема – не сама робота, а як до неї добратись. Це не в колгоспі, де до найдальшого поля можна добігти за півгодини. Та там ніхто й не бігає. А в місті це десятки кілометрів. Тут, правда, є транспорт. Хоч після війни, як розказують дівчата-тинькарі, доводилося виходити з гуртожитку о третій або о четвертій годині ночі, аби дійти до робочого місця. Але тепер не ті часи. Увесь цей гурт живе на Кловському спуску в гуртожитку, недавно побудованому біля будуправління. І хоч управління тепер на Червоноармійській, де кінотеатр імені Ватутіна, але гуртожиток – не управління. Там сотні людей. Отож і їздять наші працівники із Кловського спуску в Святошино. Їм на це достатньо й півгодини, тим більше, що автопарк виділив «газона» з постійним шофером, котрий привозить і відвозить. Не всім будівельникам так щастить. Але для мене це як покарання. Живу ж я тепер на Культури, 8. А то вже навіть не Солом'янка. Від площі Космонавтів сімнадцятим тролейбусом мені потрібно доїхати до Повітрофлотського мосту, де він «хвостом» стикається із Брест-Литовським шосе, котре тягнеться аж до Святошина. Саме тут, на зупинці трамваю, я й мушу чекати згадану полуторку. Проблема тільки в тому, що я не знаю, проїхала вона вже чи ні. Якщо проїхала, то треба сідати на шостий або двадцять третій номер трамваю. А вантажівка – це ж не електричка. Та й вона інколи затримується. Коли ж віру в те, що вантажівки ще не було, пересилює думка, що вона вже поїхала, біжу з непевністю до трамваїв, аби доїхати до вулиці Заньковецької, а звідти хвилин за п'ятнадцять дотюпаю якимись манівцями до автопарку. Але часто траплялось і так: проїду кілька зупинок трамваєм і побачу у вікно, як вантажівка з автопарку покаже «хвоста»… Хоч сядь та й плач. Ясно, що доки я до хилитаюся трамваєм до потрібної зупинки, а там ще доки добіжу, то знов, відхекуючись, із палах котючими від сорому вухами доводиться пояснювати, чому запізнився. Певно, думають, що проспав. А я вже й забув, коли спав уволю. Хіба що в матері в селі, куди щонеділі їжджу. Але там також не завжди вдається виспатись. Бо ж виробилася гуртожитська звичка – прокидатись о шостій. До того ж ранком може заглянути хтось із сусідів. Приміром, тітка Ганя щоразу приносить глечик молока, як довідається вдосвіта, що приїхав Корній. Увечері ж, як приходиш з поїзда, кортить побалакати з матір'ю. А поїзд на Скочиську станцію прибуває об одинадцятій ночі. Та ще поки дійду…

Заблукав

Сьогодні осінній ранок – похмурий і холодний. Та й попередні були не погожішими. До того йдеться. Проте, як і вчора, шпарую щілини між панелями. Це робота не теслярська й не столярська, ніхто до неї не примушує,

але я не можу байдикувати, коли люди працюють.

Савулевич з хлопцями має «халтуру», то днями там пропадає. А я, вважай, розлінувався за останні роки. Поки що до вечірньої школи не приймають, то вечорами базікаю з гуртожитськими. Молоді ж усі. Повернулися з відрядження котельники Микола й Петро, то з ними коли-не-коли про щось своє бесідуємо. Вони не такі задавакуваті, як оті «ново роси». Хоч Петро й любить казати, що не скривлюється під ракотицею вола. Твердий – то й будь таким, що мені до того? Ті, що по-російськи балакають, то ніби Бога за бороду взяли. Та нехай ходять зі своїми задертими кирпами. Життя розсудить. Хоч би й справді були тямучіші, а так мені від цього не холодно й не жарко. Що кому Бог дав, те й має.

От тільки котельників уже третю ніч немає в гуртожитку. Микола, водій автобуса, що також з ними був, від суботи теж не ночував дома. Хтось натякав, ніби в Боярку на танці поїхали. Бо звідси до Караваєвих Дач рукою подать. А там на електричку – і за двадцять хвилин танці. У нашій глушині на Чоколівці розваг ще бракує. Один на пустирі, мабуть, ще колишній, Будинок імені Кірова. У Липках і то клуб кращий. Біля нього гамірливіше, якщо не сказати – веселіше. Там усі свої… А в Боярці ще й кіоски різні. Аби гроші.

Дружби з цими хлопцями в мене не було, то й байдуже. Зі Славиком дружимо, та він чотири вечори до півночі в школі. А я останніми вечорами читаю те, що він приносить. То «Залізну п'яту» Джека Лондона, а тепер «Мартіна Ідина» дочитую. Сумний кінець у нього. Невже і я до такого доживу? Славику щось таке «твердо характерне» подавай. Я б краще читав «Миколу Джерю» чи «Хіба ревуть воли, як ясла повні». Там люди не такі. А головне – «наші», зрозуміліші!

Історія з «пропажею» мешканців прояснилась аж сьогодні, коли зрештою появився трохи підупалий з вигляду водій Микола. Виявляється, хлопців забрали в міліцію, бо встряли на танцмайданчику в різанину. Водій

хитріший, чи мо' не такий задирака, то переховувався доти, доки все стихло, і не переконався, що ніхто його не шукає.

А в мене новина. Приїхала сьогодні по обіді до нас у ВАП-3 виконробниця Дубовик. Виявляється, вона керувала тут роботами. Не знаю, чого сюди приїхала й куди потім ділася, бо в 1-му будівельному управлінні я ніколи більше її не зустрічав. А зараз вона ніби хоче відвезти мене на нову роботу. Виявляється, що в нашому управлінні є так званий будівельний дворик, де столяр шостого розряду дядько Міша Рудковський виробляє нестандартні дощані форми для відливання бетонованих нетипових будматеріалів, і що його помічник Юрко отримав вищий розряд і тепер кудись чкурнув. Тож дядько Міша просить нового помічника. Хтось порадив мене, так оце по обіді й поїдемо вантажівкою на той буд-двір.

Наступного дня їду на нову роботу. Кудою ми вчора їхали, мене мало цікавило, бо все одно до нової робити буду вибирати іншу дорогу. Це й радувало, оскільки впеклися оті вічні сподівання на Юзиків гаражний транспорт. До того ж у мене кепська зорова пам'ять – можу заблукати між двох сосен.

Так воно й сталося. Бо першого дня показали нове робоче місце, а потім відвезли назад в автопарк. Тож сьогодні я встав ще до шостої. І вже майже з півгодини, як приїхав сюди з Чоколовки третім автобусом, однак Нагорної № 3 знайти не можу. Вчора ніби й запам'яталосяя, що від брами буд двору бачив за квартал якогось тролейбуса, який показав бік на повороті. Але ж я в місті, а тут того транспорту сила-силенна. Допитався вже й до Нагорної вулиці, тільки третього номера немає, бо закінчується вона якимось більшим числом, а нижче йде чи то Подільський, чи Куренівський спуск, по інший бік якого підіймається горбище. Що там на горбку – звідси не видно. Уже мало не дійшов по тій Нагорній до середини, але ж розум підказує, що вулиця починається з найменших номерів… Мотаюся туди-сюди, аж сорочка

мокра, ще й ногу черевиком натер. Тут якесь горбисте місце, що й людей мало. А ті, котрі трапляються, теж кудись поспішають і лише руками розводять. Пішов туди, звідкіля їхав автобус, а там ворота кабельного заводу, далі ж якась Богоутівська. Уже десь хвилин двадцять на восьму було, коли нарешті хтось розтлумачив, що починається Нагорна он з того горба, ліворуч від спуску на Куренівку. Я й раніше бачив там якісь старезні поцвілі паркани та розвалюхи-бараки. Але вчора ми заїжджали через міцну пофарбовану браму. Очевидно, не з того боку бачив.

Хоч буд-двір нарешті й знайшов, але радістю в душі й не пахло. Уже ж мало не пів на восьму. Як тепер іти до Рудковського – рослого й немолодого вже чолов'яги? Треба бути геть безсовісним, щоб у такий час з'являтися на робочому місці. Проте цей ширококостий білорус не здивувався, тож я одразу трохи повеселішав. Виявляється, що ця сторожка, куди я зайшов на початку, – це місце сторожа, а наш «цех» – за рогом, праворуч від електро-розподільчої щитової, у трохи вкопаному в землю баракові. Такий самий обшарпаний вітрами, з прогнутим посередині дахом, стоїть ще один барак. У ньому, як з'ясується пізніше, доживає віку зі своєю дружиною, яку я й бачив лише раз, старий Грімберг. Колись він сторожував тут, а тепер уже не придатний до роботи. Довкола цієї території, що займає, може, соток десять – високий поцвілий дощаний паркан з воротами, а там, де живе Грімберг, – з хвірточкою. Цим будівлям давно пора поступитися місцем для нових чотироповерхівоко та їх тут поки не будують. А, може, і не будуватимуть, бо неподалік багатометровий схил у бік Дніпра.

До роботи берусь відразу, бо в мене й перевдягтись ні в що. У колгоспі як – у чому прийшов, у тому й працюєш. Тим більше, що робота з деревиною не така вже й брудна.

Суть нової роботи полягала ось у чому: спочатку я допомагаю дядькові Миші розпиляти на циркульній

пилці важелезну дошку на потрібні шматки, з яких він потім, ручною електроциркуляркою випиляє згідно, із заводськими кресленнями, потрібні запчастини, а моє завдання – заглядаючи в ті ж креслення, збити із заготовок цілісну форму, котру потім відвезуть на полігон, а простіше – в бетонний міні-цех з чотирма пропарочними бетонованими ямами, у яких і відливають усе нестандартне. Оце і є наша робота: щомісяця «нівечити» на деталі кубів шість дощок та збивати форми, котрі потребують заміни, оскільки навіть найакуратніше зроблена не витримує більше ніж дванадцять відливок.

На Нагорній нас було семеро: четверо сторожів, два з яких приїздили з передмістя та два київські, одна з них жінка, а ще Ольга комірниця, та я з Рудковським.

Кульгавий Василь був не пенсійного віку. Проте він не любив мінятися змінами з Павлинкою, якщо вона іноді просила. Бо тоді всеношна: до півночі хтось жбурляє в дощатий паркан камінцями, дратуючи собаку. Кожен це явище міг би пояснити по-своєму, але Тюха-Матюха та Колупай з Братом – так нишком я іменував Василя за його улюблену приказку – мав на це свою думку. Бо чого б оце тому шпурляльнику кортіло комусь допекти? Звісно, сердитий, що немає Павлинки.

Взагалі-то я в сторожці був тільки першого дня. Зате Рудковський звідти не вилазив. Напиляє мені заготовок і йде до воріт у сторожку «баланду травить». Мабуть, нудно було чоловікові дивитись, як я за два помахи заганяв сотку в дерево, а повзати навколішки, щоб підсобити, оскільки робилося це на землі, чи не престижно було столяру–краснодеревнику, чи, може, і справді хворів на серце, бо завжди шукав ще двох до складчини, щоб хильнути для полегшення. А сторожів я знав усіх чотирьох, бо часом заглядали від нудьги до нас у на пів підземний цех. Та чи не най настирнішим був уже пенсійного віку дядько на прізвище Вірний. А приходив до мене з однією метою – аби сказати: «Та покоти ти цю

Павлину! Чи тобі важко?! На козаку ж нема знаку, як кажуть». І хто йому дав прізвище Вірний? Думаю так кожного разу. Часом і Рудковський «підпрягається» з тим же. Бува, інколи й не стерплю, бо пропозиція таки спокуслива, тільки я так і не став ще мужчиною через якусь психологічну неприязнь, тому аби не чіплялись та не ятрили чоловічу млість, кажу: «Дядя Міша, ви ж іще не такі й старі, як Вірний, то чому б вам і не ощасливить незаміжню молодичку, котра, видно, мліє за мужиками?» – «А хіба я свого на смітнику знайшов, щоб у всяку помийну яму пхати?» Ну що ти йому скажеш? Мені соромно сперечатися з дорослою людиною на цю тему, хоч і сам так думаю. Але ж і не я винуватець цих сороміцьких для мене балачок.

Виробнича травма

Скільки ящиків тієї «сотки» та п'яти десятки я вгатив у дошки за рік – важко й сказати, бо спорожнілі викидались. Якщо судити по молотку, то в Рудковського він виявився м'якуватим, бо не раз доводилося сточувати на точилі, щоб отримати рівну й неслизьку площину, аби інструмент не сковзав по головці цвяха.

Настала перша в моєму житті відпустка, котру, звісно, я проведу в Липках. Але й у селі не без роботи. З першого ж дня відпустки вигулькнула ніби й не проблема, а справа, яка вписувалась у моє очікуване сільське «неробство», як цукерка після гіркого хрону. Річ у тім, що в селі перед жнивами в багатьох – у кого із травня, а в кого вже з червня – бракує на столі хліба. З осені, відразу після колгоспного авансу, у всякого віднайдеться якийсь пуд-другий пашні, котрий ніби й «гулящий», однак люди, особливо вдови, у котрих скрута – постійний квартирант, продають ту «зайвину». Хоч і за безцінь, але ж треба копійка, аби заткнути якусь діру. Бо й про

податок за другу рату фінагент нагадує чи не щодня, та й на зиму щось потрібно придбати, окрім щоденних витрат то на сірники, то на пакет солі чи харчової соди для налисників і коржів, або пляшку олії, чи якусь там покришку на горщок замість розбитої. А там дивись не встоїш перед умовляннями державного активіста Миколи Григоровича, котрий щодня «упрошує» підписатися на позику. Хоч тих папірців, на котрі ніхто ще в селі нічого не вигравав, уже в людських столах повні шухляди.

Отож як приходить переджнивна пора, то й думай, де на вечерю та завтрашній сніданок того хліба купити? Бо свій спік би, так муки вже нема з чого змолоти. У діжці й зоставлялось від зими пригорщ тіста для розчину, то воно вже й зацвіло, мабуть, та скоцюбилось, всохнувши. Та хоч би й дістав де з решето муки, то із закваскою морочся, а клопотів літом і без діжки вистачає.

У сільську ж лавку хліба й досі не привозять. Якщо є якась копійчина в кишені, то йдуть увечері у радгоспний ларьок. Радгоспникам щодня привозять певну кількість. Може, Кріпак зумисне бере його десь у Корнині, аби робітникам вистачило, а решта непроданого не черствіла? Насправді ж його завжди тим, хто у кінці черги, не вистачає. А як не взяв увечері в радгоспі, то завтра біжи на станцію до обіднього поїзда, до котрого чіпляють хлібний вагон для залізничників. Там, коли маєш дужі лікті, то купиш, якщо поїзд не рушить. Бо ж стоїть на станції лише десять хвилин.

Я також щодня в Києві купую собі хліб. Щоправда, завжди в обідню пору і лише четвертинку буханця, щоб не черствів. Якби за обідньою харчю не стояти, то й здрімнув би трохи, бо відколи до вечірньої школи пішов, то не висипляюсь. Але в цю пору в гастрономі завжди черга, певно, через тих пенсіонерів, котрі сплять до обіду, а тоді йдуть отоварюватись.

У мене зараз чотирнадцять днів відпустки. Мама щоденно на буряках, аж під Вербою. То я беру складану

дротяну сітку – і в ліс. Хоч у середині червня тих грибів як кіт наплакав, проте лисичок на вечерю щодня приношу. Добре, що тепер керосину вдосталь, то у сінях кожен день по обіді примус гуде. Картопля вже стара, але ще є. Та, мабуть, і молодої нашукав би на сковороду до грибів, аби не було торішньої. На олію гроші тепер також є.

Корови мама більше не купують, бо на рогату скотину нам не щастить. Остання, четверта на моїй пам'яті, котру купили вже без мене в Ходорківців, десь на третій день упала на ноги. Добре, що Якуб Лисовський по старій дружбі виходив у колгоспі машину, то відвезли в Житомир на м'ясокомбінат. Після цього горя в мами на зап'ясті висипала екзема. І досі рука забинтована. Данило Лукич уже й прополіс приносив – не помагає. У Корнининській лікарні сказали, що це від нервів.

За отакими клопотами два тижні відпустки промайнули, як один день.

Колись я запитав одного чоловіка: «Як відпочивалось?». На що той відказав: «Відпочивається легко – забувається важко». Ніби про мене сказано.

У котрийсь із перших робочих днів трапилося непередбачене лихо. Наш старий стругальний верстат – із циркуляркою з лівого кінця валу, а посередині – вал із трьома регульованими ножами. Хоч для мене це перша така машинерія, але і я бачу, що підшипники в нього нікудишні, бо коли вмикаєш – то хоч вуха заливай воском. Осілий від часу барак, у якому була наша майстерня, відлякував мене дивним тремтінням, викликаним двигтіння верстата, котре вселяло неспокій. Над головою нависали вже повідлущувані шматки штукатурки, котрі місцями відпадали й могли влучити в людину. Але в такому стані я застав це приміщення й звик до нього за рік.

І от відразу після відпустки, ніби скучивши за мною, на голову мені упав чималий шмат дранки. Відсахнувшись, я послабив увагу до руки, котрою штовхаю дошку

на ножі рубанка, і дошка, слабо притиснута до ножів, вилетіла назад, а рука впала перед самим ножем на металевий стіл. По м'якенькій пучці найдовшого з пальців ударило гостряком ножа, водночас відкинувши руку назад, бо її могли б «стругонути» ще й наступні ножі. А в цеху, звісно ж – повнісінько віковічної пилюки та струганої й пиляної деревини. Хоч я й пішов відразу, гарячково накрутивши бинта на рану, до обласної лікарні, котра була за квартал, на вулиці Мельника, однак там була якраз перезміна і нікому не було ніякого діла до молодика із закривавленою рукою. Сидів я отак у коридорі на стільці, що його уступила якась добра душа, доки люди, котрі чекали на прийом, не підняли шуму. Тоді мені ввели протиправцеву сироватку й тісно перебинтували палець. Відразу ж у цеху, перевдягаючись у домашній одяг, я послабив тугу пов'язку, аби не так пекло. Та, як виявилося, все ще було попереду.

У перші дні в мене була гарячка. У тілі ніби оселилася кошмарна мішанина болю та сонливої знесиленості. І тільки деколи я був при повній тямі. На різаній рані з'явився нарив, що пульсував, як справжній насос. Майже чотири дні біль не стихав. І коли в районній поліклініці, куди нарешті здужав дійти, мені вкололи знеболювальне, я миттєво заснув. Прокинувшись, побачив свіжі бинти на покаліченому пальці. І хоч рана в міру розсмоктування знеболювального ще трохи шарпала, але, діставшись до гуртожитку, я заснув мертвим сном. Неприємність тепер полягала лише в тому, що на певний час я став непрацездатним.

«Російське чудо»

Якщо забути про нестерпний біль, бо він відійшов, і не брати до уваги тимчасову непрацездатність, то мені навіть «поталанило». Ще задовго до нещасного випадку

спостеріг, що на всіх магістральних вулицях Києва того літа тремтіли від натяжки полотнища з написом назви фільму – «РОСІЙСЬКЕ ЧУДО». Мені від цього в душі приємно лоскотало, бо в Липках я був великим любителем кіно, а в Києві побував у кінотеатрі, може, разів зо три. Пролазити в кінозал без квитка, як удома, тут не було можливості, та й пережив уже той вік, а зарплати теслі-столяра четвертого розряду вистачало лише на харчування та найдешевші сигарети «Прима». А тут така лихва Обіцяний багатосерійний фільм, котрих досі ще не виробляли в Союзі, можна було дивитися вдень, за півціни… І я почав «кіношничати», як колись, не пропускаючи жодної серії, хоч нормальні люди не завжди додивлялись їх до кінця, навіть заплативши. Кінозал у Будинку культури імені Кірова міг умістити близько сотні глядачів, проте вдень на «Російському чуді» був заповнений лише на чверть. Та й ті глядачі, виходячи, невдоволено фиркали й клялися, що більше не прийдуть. Я був чи не єдиний шанувальник цього фільму. Бо хіба в голодному сорок сьомому в нас не висіли на шлеях та вужищах* худющі корівки та «скелети» коней, у котрих шанс на виживання був лише будучи підвішеними, бо як ляжуть: то не встануть від охлялості. Чи чогось іншого, що показали в кіно, я не бачив насправді? Хоча брешу: голий цар Микола II та все його сімейство на пляжі таки були новиною. Були й ще якісь «свіжі» для мене кінокадри.

Тільки все це про вчорашнє. А я про сьогодення. Бо варте уваги воно ще й через те, що я нарешті дізнався, хто такий Сашко, котрий не дочекався тоді на вулиці Культури, 8. Це не міг бути той, кому я продавав іноді самосад і котрому чомусь завжди під колеса «газона» потрапляли кури. А одного разу і я мало не став жертвою його водійства.

*Вужище – товста мотузка.

Їхали ми якось у Строцівський ліс по лісоматеріал для колгоспної пилорами. Щойно виїхали за Нестора, крайню хату по Ходорківський дорозі, як машину понесло вбік і розвернуло задом наперед. І якби не грейдерна канавка, об поріг якої ми добряче вдарились заднім колесом, то вертілися б і далі, може, і до відомої вам уже Верби. Що змусило Сашка так різко загальмувати на гладенькому сніговому набої*, аби я аж йойкнув, раптово затиснений між двох дебелих чоловіків у кузові за кабіною, невідомо. Та після хрускоту між плечима біль відчував тижнів зо два. Цей водій завжди ціпенів, коли його щось лякало.

Насправді Сашком виявився Теклин Шурко, котрий, зачувши десь про мою «інвалідність», навідався до гуртожитку. Хоч обидва ми жили на Шляхті, правда, у різних кінцях кутка, але подружилися не так і давно. Ініціатором був не я, бо ми не однолітки. Але Шурко з Толиком Малашиком якраз того року закінчували десятий клас і якось непомітно «прилипли» до мене – комсорга села й бригадира. Проте це лише припущення, бо справжньої причини не знаю й досі. Проте вони, тодішні випускники, знайшли в мені те, чого не знаходили у своїх однокласниках. А я тоді утвердився в думці, що не всім подобається звучання їхніх імен. Дурниці, звісно, але так було й цього разу, коли Шурко став Сашком. Бо Шура – ніби жіноче ім'я. Але в селі звикли іменувати так, як кажуть батьки.

Вечірня школа

Не знаю, з якої причини, але чи не щодня дядько Міша переказував мені під час передишки сторінки зі

*Набій – добре утрамбована дорога.

шкільної історії, і саме ті теми, котрі ми тепер проходили в школі, у яку мене таки прийняли з другої чверті. Під час таких дядькових «уроків» я з чимось погоджувався, бо саме так чув у школі, а часом просто задумувався, навіщо чоловікові, котрий прожив на світі не менше як півсторіччя, оті школярські оповіді, у яких він переживає за Брусилова, аналізує його вдалі походи, і чи правдиво його показують у шкільній «історії», котру я сприймаю як те, що було насправді. А ще Рудковський дуже часто згадує, як славно йому працювалося з Юрком. І тут я й «спотикаюсь». Чи він хоче, щоб я був таким знавцем та гостроязиким, як отой Юрко, якого я ніколи не бачив, чи хоче з мене зробити ще кращого помічника, тому виставляє Юрка як зразок? Тож мені завжди стає не по собі, і я зі шкіри пнуся, аби бути не гіршим за свого попередника.

У класі ж сьогодні був тарарам. Пояснюю його собі, як невихованість отих дівок, котрих щось таки змушує ходити до вечірньої школи. Може, то просто ледащиці, яким не шкода батьків, що їх утримують? Тому вони, щоб не влаштовуватися на роботу, бо вчитись нікуди не поступили, записуються після сьомого класу у вечірню школу. А їхнім кавалерам нудно, то вони й кинули в нашу шибку на другому поверсі камінець, котрий мало не влучив у нашу історичку, після чого вона, постоявши мить, кинулась, очевидно, в учительську. У класі розгорівся гармидер. Хтось побіг до розбитого вікна навпроти вчительчиного столу. Я ж чекав, чим це закінчиться.

Першим у клас убіг викладач географії, він же директор школи Чечко.

– Що тут у вас діється?! – накинувся директор на нас.

Пояснювати, мабуть, удруге, бо щойно розповідала про це у вчительській, почала історичка.

– Я веду урок, а тут у вікно каменюка! То чому це я, замість пояснень уроку, ще й повинна уникати каміння

з шибки?! І чи можна в такій обстановці спокійно працювати?

– То це ви, – директор уже до класу, – не можете встановити порядок? Та вибігли б – і за комір того хулігана...

– Вибачайте, Якиме Якимовичу, – не стримався я, щоб не заперечити директорові, – але ж це не двадцяті революційні, аби комсомольці оборонялися в школі від «куркулів».

– А що мені накажете робити? – раптом обм'якнувши, якось геть не по-директорському відповів Чечко.

– Як це «що робити»? Хіба у вашому районі немає міліцейського відділку? Ідіть і вимагайте, щоб призначили сюди міліціонера, які замість морди бити невинним, стежили за порядком, аби ми з учителькою не підпадали під глум якогось хулігана.

Так непоштиво я відізвався про міліцію, бо вже мав на це підстави. Цієї зими я лежав в Жовтневій лікарні й моїм сусідом по палаті був хворий з дивним прізвищем Неживий. Саме він дав мені нового карбованця, аби я доїхав на Чоколівку, бо поклали мене в лікарню наприкінці шістдесятого року, а виписали в шістдесят першому, коли вже помінялися гроші. Так Неживий розповідав, як одного разу, коли він пізно повертався додому, його побив міліцейський наряд невідомо за що й чому. Виявляється, десь на сусідній вулиці у Святошині відібрали в когось гаманець. Потерпілий кинувся в дільницю, а ті послали якихось своїх розбишак, котрі й відлупцювали Неживого, бо трапився їм під гарячу руку. Був і зі мною подібний випадок на Чоколівці. Тільки мене таки не побили, бо вказав, що тиликино зняли зі Славика на Караваєвих Дачах плаща і що грабіжники, з такими прикметами, щойно поїхали он тією електричкою. Гадаєте, вони хоч за рацію взялись? Телефонуй, кажуть, на центральну станцію. А кому і чим я зателефоную звідси, з пустиря, через котрий тягнеться оцей шматок глухої дороги?

Здебільшого ставлюся до міліціонерів, як до нероб, котрі, звільнившись з армії, не хотіли повертатись у село й наймалися в міліцію, аби мати прописку та бити байдики на роботі, отримуючи за все це платню.

Та все ж, видно, Чечко таки ходив у міліцейську дільницю. Бо наступного вечора, у школі біля вхідних дверей уже сидів літній міліціонер. А потерпілий, бо розбитим вікном того вечора не обійшлося, оскільки скалічили голову ще й випадковому вечірнику, котрий ішов додому і потрапив під руку розбишакам. До речі цього учня-вечірника ще з місяць можна було бачити з перебинтованою головою в коридорі, чи де інде біля школи.

Будинок № 17

Хоч рука була ще не зовсім здорова, але мені таки закрили лікарняний, і я не додивився «Російського чуда». Проте на Нагорну № 3, яку так завзято шукав колись цілий ранок, ходячи манівцями, я більше не пішов. Рудковський переказав, щоб приходив на Сирець, забудований тоді ще, може, наполовину. Там повсюдно височіли будівельні крани. Хоч і не було дерев, котрі б придали масиву обжитий вигляд і серед яких не здіймались би подекуди слабенькі піщані вихорці.

По інший бік дороги, котра відсікала Сирець від Бабиного Яру, ще й досі виднілися пересушені вітрами та сонцем шматки селевого суглинку, живого свідчення того, як років зо три, кілька цегельних заводів відкачували залишки виробництва у Бабин Яр, у котрому були упокоєні тисячі Людей, в основному євреїв, розстріляних фашистами у сорок другому році.

А при головуванні в Києві Давидова, насипавши кілька земляних перетинок через Яр, і наповнили цю, порожню колись глибочінь, згаданим селем. Я не був

безпосереднім свідком прориву гребельки, нагорнутої бульдозером у кінці Яру, бо працював тоді ще на Нагорній. Але з горба Нагорної чув того весняного похмурого, вітряного ранку, безперервне надривне гудіння моторів, котре доносилось з правого боку, якраз з асфальтового дорожнього підйому з Куренівки. Я таки облишив роботу, вийшов із буд-двору й підійшов до обриву неподалік звідки, в період, коли на деревах не було листя, виднілася тролейбусна зупинка, а також трамвайна, та, що ближче до Подолу, й окремі частини самого трамвайного парку імені Красіна. Правіше, на дахах будівель, які було видно звідси, купчилися гурточки людей. Забігаючи наперед, скажу, що чутки з першим ранковим поїздом долетіли й до Липок. Заплакані мама приїхали в Київ на мої похорони, бо знали мій характер усюди пхати свого носа і ще знали, що я десь там поблизу працював. Проте, на моє щастя, а на чиєсь горе – як кому долею відміряно, та грязюка повзла всілякими пониззями, заливаючи все і всіх, хто там був. Затопило й стадіон «Спартак», і трамвайний парк імені Красіна, Куди на зміну вже прийшли люди. Занесло селем й інші місця. Утекти від тієї густої глиняної багнюки було неможливо. Сель – це не вода, з якої можна вибігти чи випливти. Цій багнюці достатньо доповзти до щиколоток, і ти, вгрузнувши, уже падав, очікуючи на страшну смерть.

Про потік селі я дізнався десь на годину пізніше. Людська допитливість, збуджена невгавним гудінням на транспортному спускові, нуртувала в мені, провокувала бути свідком цього лиха. Зі свого місця над обривом я бачив, як знімали гвинтокрилом з даху найближчого до дороги двоповерхового будинку людей. Чи то не вистачило місця в кабіні, чи з інших причин, але коли він начебто забрав з даху людей і підлетів на метрів кілька вгору, то на кінці звисаючого трапового маршу було видно людину. Навіть у мене, за сотні метрів від місця події, завмирало серце. Спочатку пілот набрав висоту,

аби врятований не зачепився за щось високе. Та коли вертоліт полетів уперед, то, згідно із законами фізики, людина якусь мить була ніби нерухома, а потім полетіла за вертольотом, як хвіст повітряного змія.

Чи той чоловік був прив'язаний до трапа, чи його тримали руки, заціпенілі переляком, але він летів позаду вертольоту.

Я не міг відвести погляду від цього жахливого видовища доти, доки вертоліт не підлетів на зрослої кущами галявинки на схилі біля автостради… Більше звідси вже нічого не можна було побачити…

Сьогодні на Сирці були вже й назви не забудованих ще вулиць. Якраз у самому верхів'ї Петро-Павловської, що з'єднує в цьому місці Куренівку із Сирцем, було відведено клапоть землі під наш майбутній «полігон». Тут знайшлася місцина під маленьку кузню, в якій Арсень Коваленко, порушуючи умовну тишу над «полігоном», постійно дзвенів ковадлом, виготовляючи костилі для закріплення вікон у проймах та дверей у внутрішніх міжкімнатних проходах. По праву руку біля в'їзду вділили й нам соток чотири для столярного цеху. Недалеко за тином були невеликі нестандартні промислові забудови заводу «Арсенал». Але вони не заважали «полігонові». Рудковський згодом поцупив у них невеликий стругальний блок, та до нього потрібна була ще й масивна станина з двигуном, тому той блок і валявся в нас десь, як непотріб. Але з цих майстерень після того до нас ніколи ніхто не навідувався. Очевидно, вони запідозрили нових сусідів у пропажі.

Почав я тут свою працю з копання ями з рівчаком для електродвигуна, котрий мав крутити наш стругальний із під землі А саме обладнання поки чекало збоку. Заглибити двигун, звісно, наказали так, щоб на поверхні нікого не шморгнуло передатним ременем. Першого дня я майже ніскільки й не викопав, бо від незвички боліла рана. Перемотавши наступного ранку свій великий

палець не так туго, я вже якось копав. Рудковський або десь біля мужиків травив баланду, або сортував шалівку та дюймівку, що її привезла довга «Колхіда» для нашого цеху…

Палець загоювався в таких умовах краще, як у неробочому стані. І через якийсь тиждень-другий я позбувся набридлої пов'язки. Через кілька тижнів уже був готовий і цех, збитий із дощок мною та Рудковським. Тільки замовлень ні на «вісімнадцятий», ні на «шістнадцятий» чи «сімнадцятий та на інші піддони уже не було, хоч бетонники щовечора й завантажували краном форми у пропарочні ями, аби залите звечора до ранку стало готовим до монтажу за місцем призначення.

А справа, як з'ясувалось, була в тому, що заплави в парку імені Красіна розбирала й бригада металістів Невінського, цех котрої був відразу за кузнею Коваленка. Вигрібаючи на вантажівки підсохлу селеву масу, діловиті мужики Невінського на витягували своїм тритонним автокраном, що його щоденно замовляв Пожарський, чимало якісної деревини, а головне – листів, списаних після потопу, котрих вистачило нашим на потрібні нестандартні форми. Справа спочатку трішки застопорилась. Бо півдня вибивали з форми бетон, що прикипів до голого металу. Але хтось дотумкав змащувати форми будь-яким переробом або й мастилом.

Отож виходить, хоч цех ми й зробили, але ланка Рудковського відтепер не при ділі. Проте виконроб «полігону» Анатолій Олексійович, колишній десантник строкової служби, а нині ще й студент вечірнього будівельного технікуму, роботу для нас із Рудковським таки знаходив: то на пускових об'єктах будинків, котрим ще бракувало доробок, то на ремонті недоглянутої на котрійсь дільниці столярки, що її звозили до нашого цеху на відновлення, бо залита дощами, покоробилась.

Може, так би велося й далі, якби не прислали до нас з Рудковським з якоїсь бригади колишнього скляра шостого розряду Петра Кімберга), котрий тепер працював

за таким же розрядом столяром. Позаочі Рудковський відгукувався про Кімберга зневажливо й називав не інакше, як «склярем» або Пейсалом. Проте було одне «але». Річ у тім, що я непитущий, а до «складчини» грошей одного Коваленка та Рудковського мало. «Замочити» ж получку чи й аванс, котрі будуть ще увечері, у будівельників було в моді. А в дяді Петі, цебто, Кімберга завжди якась «гуляща» троячка в кишені.

Отож незадовго до другої моєї зими на будівництві Анатолій Олексійович відіслав мене на Фрунзе, де наше 1-ше управління Київміськбуду забудовувало очищені від селевого потопу території. Чи не вперше в Києві ми почали будувати дев'яти-поверхівки, у котрих до п'ятого поверху ішов цегляний моноліт, а чотири верхні монтувались із монолітних шматків стін, виготовлених на цегельному заводі, котрі мали назву «піддон». Для ясності скажу, що це різної величини, у середньому не більше може метра, шматки стіни, зліплені на заводі з такої ж цегли. Зі схожих блоків зводили й інші частини будинків. Найпершими були фундаментні бетонні блоки. Мене відіслали саме на один із перших таких будинків, № 17. Його найкраще було видно з вісімнадцятого тролейбуса, котрий їхав на Куренівку, та автобуса № 3, що ходив із Чоколовки до площі Шевченка – ним я три роки їздив до школи на Донецьку, 64.

Висота

Найперше, що вразило в будинку № 17 – це висота, котра довкруж обступала дев'яти-поверхівку. До певної височини я звик ще з дитинства, бо доводилося обламувати гілки на в'язанку дров чи лазити по вишні або якісь інші фрукти. А ще бувало, як пас Полікарпову корову в лісі, то хлопці просили показати совенят із гнізда, що високо на сосні. Вони роззявленими дзьобами

клювали мене за пальці, чи то обороняючись від чужака, чи, може, думали, бо ж сліпі, що це батьки принесли їжу. Але то була інша височина. Та й вік уже не хлопчачий. І тепер, хоч під ногами твердий бетон сходового трапу, але я лякливо їжачуся, вперше піднімаючись на дев'ятий поверх засміченим сходовим маршем ще без поручнів, тиснуся лівим плечем об не оштукатурену ще цегляну стіну, і з острахом дивлюся на порожню досі ліфтову порожнечу поряд зі сходами. Хоч поверхи тут і нижчі, як у «Сталінках», котрі зводилися часто без ліфтів, зате в елітних кварталах Печерська та Сталінки, біля авто вокзальної площі. Але те було ніби відразу після війни. Тепер уже завершили зводити Хрущовки, тож частіше стали з'являтися нові будівлі, такі, як оце на місці селевого лиха.

З колегами мене познайомив бригадир Доценко, що мав чотирикласну освіту, яка відразу по війні була чи не повсюдною. Він був тямущим бригадиром, без нього в кінці місяця виконроби не закривали жодного наряду. Раніше кожен із нарядів виписувався перед тим, як його мав хтось виконувати. Не знаю, коли саме скасували попередню форму оплати, бо тепер ввели «комплекс», згідно з яким, на мій розсуд – спочатку на всю бригаду найбільше заробляють бетонники на фундаменті, потім муляри й монтажники на стінах та перекриттях, а тоді вже розвертаємося на повну потугу ми – столяри, заробляючи також на загал, на прилаштуванні та підгонці столярки, а вже чи не останні копійки додають до попередніх різноробочі. За ними стають до роботи субпідрядники: штукатури, паркетники, електрики, сантехніки, ліфтовики. Раніше, розповідають «кадровики», всі ці спеціалісти були в одній будівельній конторі. І роботи тоді виконувалися швидше, бо кожен мав у руках наряд на неї. І паркетники не закачували під паркет більше, ніж потрібно, розчину, бо через його надлишок потім створюються проблеми столярам з підгонкою дверей, що їх, окрім вхідних, у трикімнатній квартирі понад де-

сяток. А сантехніки не виставляли труби як заманеться, а лише згідно з кресленнями, що не змушувало знову довбати – уже там, де треба, а натомість залатувати помилково видовбане.

А тепер – комплекс. Виконробам та бригадирам стало ніби зручніше. Бо відпали щоденні клопоти з нарядами, які пишуть тепер загалом – в останні дні місяця. Та й начальства побільшало, бо з однієї контори наплодилася маса субпідрядних. Варто сказати, що, може, й віднедавна, але тепер на «коні» теслярі чи й інші будівельники, котрим пощастить витребувати у виконроба під приводом терміновості якоїсь роботи акордний наряд. Найчастіше це буває тоді, коли «горять» терміни здавання в експлуатацію будинку, а робіт ще сила-силенна. Здається, за акордом замість дев'яти відсотків з вартості роботи платиться по відсотків чотирнадцять. Тоді вже «тухнуть» перекури від пообідньої пори до самого кінця робочого дня. Це трапляється тоді, коли немає акорду, а дві ланки столярів чи, якщо хочете, теслярів «випадково» зустрічаються на котрійсь кухні, скажімо, а в «курців» виникають якісь життєві казуси, про що кожному хочеться побалакати. То й добалакаються непомітно до кінця робочого дня. Чотирнадцять же акордних! Це вже заробіток. Тут не до балачок. Тільки про все це і ще про багато чого я дізнаюся «завтра». Сьогодні мене долучили до столяра такого ж розряду, котрий якраз виставляв по фабричному рівню вікно. Столярна робота мені не дуже до смаку… Бо тепер буде вічний нежить на протягах. Але така в будівельників робота. Хіба тільки протяги? Щоб усе описати, то знадобилась би не одна сторінка. Але кому це треба?

Вася Бідношея, так зветься мій напарник, котрий, до речі, не дуже полюбляє всі оці порядки і владу також, часом зумисне шкодить, розбиваючи якийсь вимикач світла на стіні, бо не подобається йому така «примітивщина», чи із силою тре гумовим корком взуванки

по вже від цикльованому паркеті, від чого на ньому залишається жирна чорна смуга. Я, «партійний», звісно картаю його за такі дитячі вичворкив. Але він мовчить. Мо', й не довіряє ще мені. А часом – матюкнеться злісно й сплюне спересердя. Звісно, не на мене, а на таке облаштування цього життя. З його розповідей знаю, що він чотирнадцятирічним під час проходження фронту на Захід залишився сиротою в якомусь селі, яке йому ніби й подобалось, бо в погожий день з нього було видно золотий купол Печерської дзвіниці. Осиротівши, хотів іти за фронтом, але господар, у котрого тоді опинився, схопив за руку й сердито кинув на диван з погрозою, що замкне в коморі. Тому Вася більше не розказував ні про село те, ні про господарів. Одне, на що наголошував: хоч його й не пускали, а таки втік за фронтом. Дійшов аж до Києва. Розповідав, що Хрещатик чомусь був засипаний мало не до колін вівсом. А ще був сердитий на поляків, бо саме польський візниця боляче устюжив його батогом, аби не плентався за возом. Чи зостався тоді в місті – теж мовчить.

Тепер він одружений з Наташею штукатуркою. Вона має від когось дочку, про яку я чув не від нього, і вже заробила квартиру. Виходить, він приймак. Закінчив дворічне ремісниче. Тепер столяр четвертого розряду. Як виявиться пізніше – талановитіший від мене в деревообробці. Але я працював з Рудковським. То вважається, що за ним і за Ткачем, котрий, правда, знається, як і Рудковський, ще й на фанеровці й щоденно прочитує «Вечірній Київ», я, в 1-му управлінні Київміськбуду на третьому місті. А ще я удвічі, може, молодший від Рудковського та років на кілька від Ткача. Він і квартиру вже має. А Міша Рудковський досі мешкає у дво поверховому будинку на Павлівській, де навіть відхідник на вулиці. Але він живе там, де й до війни жив. За дітей, правда, ніколи нічого не казав. Мабуть, не має. Хвалився мені, однак, що в КДБ колись служив. Чи правда це, чи нічим більше було хвастонути – для більшої довіри.

Бо ж я партієць. З його слів про службу в КДБ тільки й зрозумів, що поляка можна пізнати за столом, бо ніколи не відрізує скибки, а просто відламує від хлібини. Здається, він не партійний. Бо на партзборах в управлінні я його ніби ніколи й не бачив. Обід йому жінка щодня пакує в клейончасту торбинку, обов'язково з термосом чаю, який, він, мабуть, любить, бо завжди добрішав, як вип'є. Звісно, не так веселішав, як після стакана-другого оковитої, що її приносив з гастроному Арсен на складчанські гроші в день получки чи авансу. А все ж і після чаю образ його м'якшає. Дітей, мабуть, таки не має, бо й про жінку я від нього не чув ні слова.

Знову про школу

З того часу, коли вперше переночував у гуртожитку, в житті моєму постійні переміни. Гуртожиток – це життя не те, щоб на колесах, але сюди-не-туди, та й пертурбація. Воно б байдужіше, якби не школа.

На початку було по-людськи. Я приїздив з роботи, смажив на олії повну сковороду порізаної вузенькими гранчастими смужечками картоплі, ополіскував пару солоних бочкових огірків шлапаків із гастроному і смакував цим наїдком, доки настоювався запашний індійський чай, пачками якого в овочевому магазині, по дорозі до школи, працівники прикрасили чи не половину широкої, на всю стіну, скляної вітрини. Тепер такі реклами були в моді. Після вечері я важко падав поперек ліжка, спираючись плечима об килимок на стіні. І вже наступної миті поринав у порожнечу, бо щойно плечі торкалися килимка – засинав.

– Чому не лягаєш повздовж ? – питали мене часом.

– А хто ж тоді піде в школу? Напівлежачи поперек ліжка більше ніж сорок хвилин не спатимеш. Заболить у спині. Отже, якраз пора на уроки.

Коли крутишся отак день при дні, життя стає буденним. Але це коли тебе вселили кудись на постійно. Нас же, на Культури, № 8, тривожили майже щомісяця. Бо гуртожиток – це житловий будинок для сімейних. Отож вони й вселялися потроху. Хто не будівельники – за тих не знаю. А ми зі Славиком – вечірники, тож не виселяють кудись далеко, але переселяють з поверху на поверх. Терпимо, бо й віл мовчить, хоч і натирає шию ярмо. Головне – звідси до школи хвилин десять-п'ятнадцять. Та всьому буває кінець. Колись і Сонце потухне. В Енгельса так написано в книзі: «Чи був початок світу…». Тільки ми – люди невічні й не без проблем. Віднедавна наш бачок під стелею над унітазом, не утримує необхідної для змиву, води. Очевидно, «груша» поржавіла. Хтось із хлопців поклав зверху якийсь вантаж. Чи це збіг, чи зумисне хтось так смикнув, але та залізячина впала звідти на унітаз і розтрощила його на шматки…

Коли я прийшов з роботи, то в порожній кімнаті гуляв протяг, а по кутках лежали наші хлопчачі пожитки.

– Повикидала комендантша через вікно з жеківцями із п'ятого поверху всі ваші койки, тумбочки та стільці. А ваші шмотки – он по кутках на купки поскидали, – доповіли сусіди.

– Це ж з якого дива?

– Казала, що ви розтрощили унітаз, то за хуліганство й виселили.

Собака й той має якийсь притулок у дворі. А де ж нам спати сьогодні й у наступні дні? Вирішили всі четверо йти аж за Повітрофлотське шосе в ЖЕК. Був якраз приймальний день. Начальник ЖЕКа зі страшливим прізвищем Басун прийняв усіх чотирьох відразу. Бо вже, мабуть, був поінформований про нас.

З образою в голосі натягнутим тоном розпочав Валентин, про котрого, може, щось колись і розповім. Він повідомив Басунові, що має довідку, в котрій указано, що через хворобу повинен отримати окреме житло.

– Це ти розкажеш своїй бабусі, якщо жива ще.

– Я напишу скаргу начальнику тресту або й у Київміськбуду!

– Та хоч і на той світ Миколі Другому. Мусив би знати, що батогом обуха не переб'єш!

Зрозумівши, що цього бюрократичного вузла нахрапом нам не здолати, бо й справді батіг не переб'є стального обуха, а жити ж якось треба й ходити до школи теж, я трохи понижую тон розмови й умовляю Басуна переселити нас зі Славиком, бо ми завжди разом, на бульвар Леніна, 25. Це в напрямку від площі Космонавтів до Караваєвих Дач. Там між будинків, по лівій стороні, є якесь двоповерхове приміщення із сірих нетинькованих блоків, у котрому перший поверх займають контори, а на другому є житлові кімнати під гуртожиток.

Чи надовго це помешкання? Для Славика то неважливо, він цього року закінчує школу й збирається одружуватись, бо Віруня вже давненько живе в нашій кімнаті, а зі мною якось воно буде. Головне – не будемо ночувати на залізничному вокзалі.

Звісно, я це неподобство не полишив без уваги й написав скаргу в райком партії за місцем роботи Басуна.

Через кілька днів викликає мене у відділ кадрів будуправління Федір Михайлович Верба, капітан і фронтовий кадровик при штабі, котрий мене знає як облупленого, бо до кожних Жовтневих свят записує в мою трудову подяку за добросовісну роботу.

– Знаєш, Корнію, облиш ти цю тяганину. Поселимо тебе в будівельний гуртожиток на Вишгородській, №24 й забудемо всякі образи. Знаєш, хлопче, не та в нас висота! Одна справа – демократія на паперах і зовсім інша – в житті.

Пропозиція Верби мене не дуже задовольняла. З одного боку – то добре, бо будуємо поряд на Фрунзе. А з іншого – це аж два роки поспіль мені чотири рази на тиждень доведеться на цілих дев'яносто хвилин менше спати. Бо саме стільки витрачатиму до школи й назад автобусом № 3.

Через дорогу на Вишгородській також є вечірня школа. Тільки ми, сільські, любимо відданість. Бо до новизни щоразу мусиш звикати, пристосовуватись. На Донецькій мене всі знають. Бо й у шкільній вікторині минулого року тільки я переміг, і вчителі знайомі. Але є одне «але». Річ у тім, що в мене не все гаразд із рядом дисциплін. Особливо технічних. На Донецькій я вже якось обвикся. Свій ніби, на котрому «де сядеш, там і злізеш». Але це вже нікого не лякає. Бо ні переказу, ні твору якогось ніхто краще не напише. Та й з гуманітарних усних краще за мене ніхто не виступить. А в новій школи потрібно все починати спочатку, звикати до нових учителів. Іншими словами, маю заробляти авторитет. А ці вже, ніби родичі, з котрими шкода розлучатись. На Донецькій мені й екзамени деякі без «обдумування» дозволяють здавати. У нас в «А» класі теж є такий відмінник. Тільки він справжній. А мене завжди мучить совість, коли десь спасую. Хоч я й стараюсь. Навіть з німецької, що її нам у Липках викладала Галина Миколаївна, котра мову добре знала, бо з остарбайтерів. А тут я склав Натану Лазаровичу на четвірку. Уже й дитячі книжечки перекладаю без словника. А все одно в новій школі я буду не «доморослий».

Мамина пенсія

Для ясності скажу, що я в Києві вже кілька років. А мама й досі в колгоспі пенсію заробляють, бо тепер її дають і в селі. Та коли мова про поступки селянам, то декому й образливо до сліз. Хоч би й маму взяти. Від тридцять третього біля землі: як не із сапою чи лопатою, то з вилами, ножем та ґаблями, або й біля молотарки чи сівалки, чи й тракторних саней. Уже тридцять сім років тепер буде, як узялися за сапу в голодний тридцять третій у радгоспі, куди скерували круглу сироту, яку ви-

кликали сусіди листом з київських наймів, бо вже вся сім'я вимерла, а тепер ще й мати помруть… Те, що працювали день при дні на державних та колгоспних полях, то це так. А от відплачує держава за той гіркий труд украй несправедливо. За прикладом і ходити нікуди не треба. Візьмемо таки мою маму: вони ж не тільки ходили на роботу, а й працювали так, що і медаль мають, і грамоти різних часів, і відрізами на сукню або кофтину їх преміювали від різного начальства чи не щорічно… А їхня двоюрідна сестра ні дня на роботі не була, проте перша пенсія обом однакова – по дев'ять карбованців на місяць. І якби ж хоч мовчала безсовісна ледащиця. Так ще й насміхається!

Але сьогодні не про це. Їду зранку з Києва в Попільню, новий райцентр наш, аби якось витребувати ще й пенсію за роботу, бо вже мамі виповнюється п'ятдесят п'ять цієї осені. Вони й самі були в районі, але їм сказали, що треба допрацьовувати. Та скільки ж можна?! Уже ж відпрацювали в радгоспі дев'ятнадцять років та в колгоспі від кінця війни вважай – вісімнадцять. То ланковою, то бригадиром, а потім на свинарні сім років… Усі ці державницькі свавілля над людиною Гоббс колись описав у своєму творі «Левіафан». Може, він був і розумний, але той філософ не з наших, бо для чого порівнювати суспільство з державною машиною, коли окремій людині болить усяка несправедливість, а для держави це якийсь, може, антидержавний вчинок?

Отож їду сам. Може, розтлумачу тим державникам, що робота біля землі окроплена людським потом і кров'ю, як говориться. І стікає той кривавий піт в одну й ту ж землю. Бо мусить же бути правда між всілякою владою.

Нехай собі гризуться ті вельможі, а краще – щоб подавились. Бо як же простій людині вижити? Вділіть їй шматок землі, хоч і це нахабство, бо не Владоможці її творили, то нехай би й харчувалися сім'ї додатковим приробітком. Але ж ні! Бо за що ж будуть розкошувати

та воювати возвеличенні паразити? Розкошів їм дай та влади, щоб дурна ідея того Возвеличеного вростала в мізки недовчених людей. Командувати їм дай! Так робіть же до пуття, то народ ще й прославить. А інакше прокляне колись і в могилу закопає, щоб ніколи вже не вилізли…

Варто сказати, що в приймальні сидять підібрані начальством начебто добрі й доброзичливі люди. Тільки ж повторюють «співчутливо» те саме, що й матері співали. Правда, підказали «на вухо»: треба свідка, аби підтвердив те, що хочуть почути в якихось кабінетах. Тобто щоб він «посвідчив», що, мовляв, вона працювала в колгоспі не стільки часу, а на рік більше. Я й не допитуюсь, де була б краща пенсія. Тут уже хоч би яка-небудь.

Схопивши облизня, йду звідти геть і стаю в чергу до залізничної каси. Переді мною з десяток людей, бо скоро має бути електричка з Козятина. Черга просувається швидко, та мені потрапила на очі дівчина, третя від мене, бо чомусь довго порпалася у своїй сумочці й трохи затримувала чергу.

В електропоїзді ніяк не можу заспокоїтися, обмірковуючи те, з чим зіткнувся в райземвідділі райвиконкому.

Невдовзі появились двоє чоловіків і стали перевіряти пасажирів. Дійшли й до згаданої вище дівчини, котра чомусь ніяк не знаходила квитка. Отож її «ніжно» взяли під руку й вивели у Фастові на перон. Оскільки я був свідком, що вона таки купувала квиток, також зійшов з електропоїзда й підійшов до сперечальників.

– Та брала вона в Попільні квиток, – сміливо втрутився в суперечку.

– А твій квиток де?

Спересердя ткнув одному з двох ревізорів той папірець.

– А чому це ти її так захищаєш? – з хитринкою сказав котрийсь.

– Тому, що я бачив той документ.

– Ану підемо з нами! – владно заявив другий.

Я не пручався, бо неправда мені завжди очі коле. Та й вийшло по-моєму, бо не встигли зайти у кімнату, посеред якої стояв великий дубовий стіл, застелений зеленим оксамитовим покриттям, як квиток знайшовся. Однак дівчину всадовили за той стіл і змусили писати пояснення. Я знав трохи розклад і те, що з хвилини на хвилину має прийти електричка з Білої Церкви, тож поспішив на платформу. Дівчини не було. Я вже не наважився повертатись назад у те приміщення, але й білоцерківською не поїхав, а ходив по платформі, певно, хвилин сорок, доки врешті не прийшла чергова електричка, до якої прожогом вискочила з вокзального приміщення моя «підопічна» і, не дивлячись у мій бік, пірнула в задні двері того ж вагона, але до мене не підійшла.

Сприйнявши це спокійно, хоч і було трішки образливо, я знову повернувся думкою до розмов у райвиконкомі. Тільки десь незадовго перед прибуттям до центрального вокзалу, дівчина таки пройшла повз мене і, не зупиняючись, попросила пробачення.

До родичів

Цього року я вже маю закінчити одинадцять класів. Якщо ж розглядати роки по «кісточках», то це здоровецька низка подій. Але насправді всі дні додаються якось непомітно один до одного і, якщо поглянути зблизька, то всі вони починаються з того, що ти, ще напівсонний, ідеш вмиваєшся, несеш на кухню в кінці коридору свій чайник, з темнуватими від заварки стінками. Бо для гуртожитку заварювати його в окремій посудині – занадто по-панськи. До сніданку, доки закипає чай, застеляєш ліжко, на якому треба щоб лежало складене в кілька разів по діагоналі темно-синє байкове одіяло, а в головах – подушка. І хвали Бога – якщо дали з дому пухову. Бо в деяких гуртожитках були лише прості насипки, в які доводилося напихати солому, що її підвозили в певні дні, щоб замінити потеруху, у яку в сухому теплому приміщенні за тиждень-другий перетворювалися оті дряпучі стеблини.

Сьогодні середа – вільний від школи день, то треба було б заїхати до Маленівських, у яких не був, мабуть, тижнів зо два чи й більше. Не можу сказати, чи потрібен їм я, але вони мені, як бальзам на душу. У них хоч певний час не відчуваєш себе рядовим мешканцем гуртожитку, де тебе можуть у будь-який день облаяти чи виселити з якоїсь, може, й вигаданої причини. Бо оце недавно свій п'ятиденний запас картоплі, привезений з маминого городу, котрий лежав під ліжком, я застав розсипаним по кімнаті.

– Що це ти наробив? – визвірився я, бо вихователь, молодший від мене, опинився якраз поруч.

– Тримай картоплю на кухні!

– А чи застану я увечері хоч картоплину на місці? Там же вештається до рідних «побратимів» чи не ватага прилаштуванців. Ними б краще займався, а не привезеною з дому картоплею…

Звісно, у фільмах таких, як я, котрі тримають чемодани під великими замками, звинувачують в егоїзмі. Та якби ті кіношні моралісти побували в гуртожитській шкурі та не раз пішли на роботу, не снідавши, бо «компанія», випиваючи увечері, поки ти в школі, закусила твоїми припасами для сніданку, то не відомо якої б вони заспівали. Або буває, ти купив кавуна, котрого за раз не подужав і поклав у тумбочку «на потім», то вдруге ти його вже не побачиш. І тут нічого не вдієш, бо ж спокуслива штука – той рожевий кавун!

Але коли я приїжджаю на Південну з пакетиком цукерок, куплених на Брест-Литовському шосе, то мене радісно зустрічають ті, хто є дома, бо всіх їх – ніколи немає. А тіточка Наталя зі сміхом дорікає: «Ти б уже,

Корнійку, Танечці квіти купував, а не цукерки. У четвертий клас дівка перейшла». Отак жартуючи, мила людина відразу запалює газ і готує мені їжу, бо ж думає, що цей одинак завжди голодний.

Не в докір буде сказано, але в тому, що я ще не одружений, може, є і частка її провини. Бо років чотири тому сказала з притиском: «Хочеш учитись – викинь з голови всякі гульки з дівками». І я досі твердо пам'ятаю цей наказ-пораду. Оскільки ще молодий та дужий, то частенько щось таке «накльовується», але я ані-ні!

– Ну то як там у школі? – відразу запитує мене недавня вчителька, бо таки щиро хоче, аби я вступив до вузу. До мого обрання факультету їй ніякого діла. «Головне, аби здобув вищу освіту».

– Та скоро вже випускні екзамени.

– А в університеті багато..?

– Цього року три буде. Історія партії та письмовий і усний з української. Всього треба набрати п'ятнадцять балів.

А далі мене заносить, як і минулого разу, і я довгенько оповідаю, що говоритиму, якщо попадеться питання про Шевченка чи про родоначальника української літератури Котляревського або ще давнішого Вишенського. А також про Коцюбинського, Марка Вовчка, чи про роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного чи й про «Кайдашеву сім'ю» та про інші твори, котрі проходили в школі. В класі я про кожен програмний твір і про будь-якого автора можу розповідати доти, доки вчителька не зупинить.

– Ну гаразд! – кажуть уже й тіточка Наталя. – Бачу, що тебе за язик тягнути не треба…

Після вечері збираюся в гуртожиток. Хоча й не хочеться мені розлучатись з обійстям Маленівських, де я мешкав упродовж першого місяця своєї київської «епопеї».

Є тут також, правда, аж на Четвертій просіці (це за два квартали від центру), і власний будиночок тіточки

Касі, котра після війни кожного разу що-небудь нам привозила: чи поїсти, чи й з одягу та домашнього начиння щось. Вона старша за свого брата Юзика і також не рядова робітниця, а майстер з пошиття одягу на якійсь фабриці. Тільки вона чомусь чужіша, може, просто серйозніша за нерідну по крові тіточку Наталю, Юзикову дружину. До Касі я навідуюся тільки за потреби або через якусь сімейну подію. Вона також струнка й красива, як і всі Маленівські. От тільки порозкидала їх, колишніх хліборобів, революція по різних закутках, змусила здобувати різні професії.

Як сироті женитися…

Якось у середині грудня шістдесят четвертого, уже після закінчення одинадцяти класів, я чомусь заглянув у своє управління Київміськбуду.

– Якраз тебе мені й бракувало, Стеблино! – вихопилась доброзичливо, але, як завжди, у трішки грубуватій формі голова профкому Каміла Мойсеївна. У нашому будуправлінні десь сотень за дві робітників, то кожен кожного знає в лице. – «У профкомі «горить» путівка в санаторій «Карпати». Школу ти вже закінчив, то поїдь та відпочинь. Узимку на тих протягах непереливки. Тільки мусиш завтра ж пройти медкомісію, бо «згорить» путівка.

Завтра – так завтра…

…А тепер закінчується квітень. Живи та радій весні. А мені чомусь так важко й на сон весь час хилить. Весна ж надворі! Раніше, якщо потрібно замінити якісь пошкоджені вхідні двері, бо вони найтяжчі, то хапаю лівою рукою впоперек, завалюючи на себе та притримуючи, через голову зверху, за протилежний бік, і несу отак впоперек без відпочинку хоч на дев'ятий поверх. А тепер на кожному другому-третьому поверсі передиш-

ка, бо вже не допру на дев'ятий. Дивувався спочатку. Думав, це весна так знесилила. Авітаміноз же, кажуть по радіо. Помітив, що й кров з подряпини (а в нашій роботі це буває часто) колись тільки ледь виступала, а тепер тече, що не можна вгамувати.

Зиркнув учора, як голився, у свої очі в дзеркалі – а вони жовті, як ото колись після четвертого класу. Це мене неабияк стривожило, бо залишилося менше ніж три місяці до вступних екзаменів в університет. Але згодом заспокоїв себе надією, що попереду дві відпустки: одна профспілкова, а друга – для складання вступних екзаменів в університет. Вирішив, що піду до Кубайтіса, нового завідувача відділу кадрів, бо колишній фронтовик помер, аби надав чергову відпустку. А невдовзі почнеться вступна кампанія, то знову – «гуляй, Вася». Хвороба ж у «нероби» пройде сама собою. Бо не вередитимусь біля перекошених чи неладних дверей, підганяючи столярку перед здаванням будинку, то печінка й відфільтрує зіпсовану кров, від котрої жовтизна, і не лише в очах, бо й уся шкіра жовтить. Колись у Липках цю хворобу називали жовтухою. У Києві кажуть – хвороба Боткіна. Не сумніваюсь, що через якийсь десяток років її назвуть інакше. Але хворим, з усіма її наслідками, навряд чи перестане боліти печінка, та й невідомо, чи відновиться розум, бо й пам'ять при ній сідає, і взагалі все сприймається якось уповільнено: уже й почув сказане, а до свідомості ще не дійшло.

Однак Кубайтіс на моє прохання відмахнувся. З початком весни тільки й починається робота. Якби виконроби, чи хто там відповідає за фундамент для будинку, взяли перспективний план та накопали тих ровів під фундаментні блоки доки земля не мерзла, то й не мучилися б місяцями із тією мерзлотою. Бо як збоку подивитись, то ніби зумисне приходить зима, аби будівельники розпалювали багаття та вишкрібали по ложці ту перемерзлу землю з канав піл фундамент. Зимою продуктивніше стіни зводити, а літом – опоряджувати та

про наступні фундаменти дбати. Може, я чогось і не знаю, але за те, що бачу, – голови повідривав би. Бо це ж очевидне шкідництво. Але що поробиш, коли більшість виконробів – це, мабуть, шкільні вчителі-невдахи. Хоч би й мій – Женька Сторчак. Доки будується будинок, доти й скиглить: «Ой знімуть штани!». Це ніби про те, що хтось посягає на бюджет будинку. А як доходить до здавання, то чіпляється до кожного з бригади: «Придумай роботу!», бо будинок уже зведений, а в бюджеті ще четвертина грошей зекономлена.

Отоді начальство та канцеляристи й мають премію. А тим, хто мерз на протягах та тягав на собі будматеріали, ткнуть кожному, може, по трояку на півлітровку, і будь здоров. Якось запитую Сторчака, чому яму під вапно, котре треба «погасити», не екскаватор копає, а Петрусь із Василем. На що він відповідає: якщо найняти екскаватор, то менше, як на цілий день ніхто й не погодиться, отож мінімум півтори сотні треба відчислити від бюджету. А хлопцям запишуть у конторі червінець на двох – і яма до завтра буде готова.

Прошу пробачення в читача, що частенько опускаюсь до дрібниць, а нерідко взагалі відхиляюсь від теми, але в житті так воно є. Я ж обіцяв автобіографічний твір, то інколи й не можна пропустити якусь подію. Хоч насправді їх більше залишається поза увагою.

Повертаючись до сказаного, зауважу, що й простому робітникові шкребе на душі, коли бачить ту чи іншу недолугість начальства. Хоч деякі будівельники в це не заглиблюються, а мені «свербить». Навіть воли в плузі завжди норовлять повернути раніше, не дотягнувши до краю плуга, бо не хочуть робити зайвих кроків. Іде ціла боротьба між впертими бичками та погоничем, якому конче потрібно, аби кожна скиба закінчувалася під «шнурок», бо менше буде відорювати.

Мені зараз потрібно прийняти якесь рішення. Може, подати заяву, аби перевели в такелажники до баштового крана. Там «Віра!», «Майна!» – та й день пройшов.

А платня по комплексу: скільки закриють за місяць на середній розряд, стільки й заплатять.

Але то мої вічні невдоволення. А до лікаря мусиш іти… Довго ми й не морочились із Зелененьким (таке прізвище в мого дільничного лікаря). Я без усяких недомовок пояснив, у чому справа, а після аналізів Зелененький тільки запитав: «Сюди викликати швидку чи в гуртожиток ще навідаєшся?».

Не знаючи ситуації в лікарнях, вирішив ще хоч ще раз добряче поїсти в їдальні, не пошкодувавши грошей на відбивну й на стакан сметани. Бо хто його знає, як воно буде. Близьких родичів тут у мене обмаль, то на передачі сподіватися не варто. У лікарні, звісно, з голоду не помреш, але й не об'їсися. Та най печальніше що до екзаменів я звідси не виберусь. Були в нас зі Славиком (а він таки провідував мене по старій дружбі на Вишгородській, 24) деякі задуми про втечу в день екзамену, але то лише дитячі фантазії. Реальність не така. Надвір нам заборонено.

Лежав я в інфекційному корпусі. Це колишня поліклініка 2-ї Дарницької лікарні. Через коридорне вікно було видно електричку метро, котра тоді ходила лише до станції Дарниця, а спорожнівши, ішла на розвороти до майбутньої станції Комсомольська. У лікарні ми мали багато часу на сон. А між сном спостерігали за цим єдиним рухомим об'єктом у вікні клініки. З південного боку кількаповерхове лікарняне обійстя тільки сліпо дивилося на свого «пасинка», тобто колишню поліклініку. Ближче до метро, неподалік від лікарні, причаїлося ще одне невеличке приміщення, куди в певні дні тижня зранку стояла жіноча черга. Тільки пізніше я дізнався про її інтимний характер. Це чекали операції «потенційні» матері, котрі не бажали ними ставати.

Для мене лікарня була небаченою лихвою. Щоправда, з їжею в мене було негусто (якщо не рахувати випадку, коли з палати виписується якийсь пасічник, як було з бакенщиком, котрий залишив мені чимало меду), тоді

як іншим хворим наносили повні тумбочки всячини, зате спати тут можна було вволю. І хоч минув уже більше ніж місяць, а мене не виписували, оскільки тримався високий білірубін.

Окрім достатнього сну, я розжився на ще одну корисну річ. Не знаю, чи казав, але останні дні перед лікарнею я вже працював такелажником біля баштового крана, отож, зважаючи на близькість мого гуртожитку, бригадир щодня просив, щоб я приходив якомога раніше й розпочинав варити смолу. А щоб довести до кипіння центнерів кілька смоли в контейнері, аби на це не витрачали свій робочий час покрівельники, розпалювати потрібно було задовго до їхнього приходу. Я вставав раніше, а літом день довжелезний, і йшов на роботу. Але не знаю, відколи саме, та я почав чомусь усього боятись. Саме тому ніколи не йшов попереду, якщо хтось іде ззаду, а обов'язково чекав, доки обійде. Мені здавалося, що він зробить мені щось лихе. Хоч Вишгородська – вулиця малолюдна, доки не хлинуть будівельники. Бо поряд з нашим ще й дівчачий гуртожиток.

А ще я не міг усвідомити, що під час сну від кошмарів утомлювався більше, ніж на роботі.

І ця вада проявилась у лікарні. Лікарка не могла зосередитись на моєму обстеженні, оскільки тіло напружувалось, наче перед якимось стрибком. З острахом переносив я й уколи, хоч було за це соромно.

– Випишу я тобі краплі Зеленіна, – повідомила якось при ранковому обході, лікарка. – То не будеш так нацуплюватись.

Що це таке, я, звісно, не знав. Але знала вона, котрій я не міг не довіряти.

Пізніше за чиїмось порадами я купував й інші заспокійливі пігулки. Тільки їх я ненавидів. Бо потім наступала якась тупа байдужість, котра годинами вимотувала мою волю.

Важливе рішення

У лікарні я чи не вперше в житті вдосталь виспався. Але це байдикування не могло бути вічним. Хоч я вже якось змирився з думкою, що й цього року не стану студентом, однак хвилювало й те, що вже півтора місяця не був у мами. Про хворобу я в листах мовчав, бо навіщо лякати. Та й не знав, наскільки затягнеться лікування. А вона тим часом гадала, що я зайнятий вступними екзаменами, то, може, і не хвилювалася. Адже після мого чотирирічного навчання у вечірній школі та моєї обіцянки в селі про університет колишні сільські приятелі сподівалися, що мені таки вдасться вступити до вузу. Щоправда, у декому тліло й супротивне. «Я стану попом, як Корній поступить», – казав мій троюрідний дядько Петька, який три роки прожив у стінах нашої халупи і до таємничого зникнення з комори куфайки був для мене ідеальним прикладом справжнього чоловіка.

Однак вірні прихильники й старші друзі, такі як дядько Якуб чи Данило Олійник, сподівались, що це колись таки станеться.

Але зараз мене хвилювало лише те, що давно не був дома. Бо де б я не тинявся, а справжньою батьківщиною завжди вважав ті місця, де промайнули дитячі роки. Найдорожчою мені була територія радгоспу, де найповільніше тягнулося моє дитинство і найбагатшими та найситнішими були прожиті дні.

Вечірній приміський потяг, про котрий я записав на папері такими словами: «А він так само ходить в «десять» тридцять / Лякаючи гудками зайченят...», прийшов на Скочище коли вже майже геть смеркло і, засичавши паром, через кілька хвилин рушив на Житомир. А я зостався на пероні. До цього я приїздив щотижня. А тепер, після кілька недільного просвітку, все довкола здавалось якимось ріднішим ніж коли бо не було.

Довкола ще були люди. Але мене обійняв дух цього перону, підсипаного морським піском із галькою, тому

й мулького для босих ніг, але такого дорогого тепер місця землі, по якому я ходив колись босоніж. Мене й досі тривожить запах достиглих хлібів, що завжди відчувався в подихах вітерцю в жнива, та своєрідний дух обмолоченої соломи. Згадуються й обгорілі каркаси вагонів від розбомбленого німецьким літаком санітарного потягу потяга, на місці якого ми роками відшукували в залізничному насипі порожні стріляні гільзи та бронебійні кулі від патронів, а ще, мабуть, теж спорожнілих від набою «гранаток», завбільшки з круглу батарейку до китайського ліхтарика, а насправді, певно, запальників до снарядів, з котрих ми добували придатні для господарства гостренькі броньовані бійки.

Згадав і завжди гамірливу вдень станцію, де в глибині очікувального залу розміщався єдиний на всю околицю залізничний буфет, біля якого завжди юрмився чоловічий гурт, бо тільки там можна було випити важкий гранчастий півлітровий фужер бочкового пінистого пива.

Ця миттєва картина спливла в уяві, як намальована, і неймовірно захотілося якнайшвидше (а звідси додому понад три кілометри) дійти до своєї хатини посеред Шляхти…

Мама і раділи, і сумували, дізнавшись про хворобу. Я запевняв, що тепер усе гаразд, і я ще викопаю та зроблю по неділях до зими льох, бо в нашому погребі минулої зими остаточно прогнили колись спиляні сирими й покладені неошкуреними соснові дровиняки, то нікуди буде цієї осені зсипати викопану картоплю.

Проте маму тривожив не так льох, як моє здоров'я. Бо з хворою печінкою не можна харчуватися чим попало, хоч би й у державних їдальнях, нехай навіть дієтичних. Не підходило й харчування в гуртожитку, де я їв здебільшого смажені налисники чи картоплю, а то й просто смажену на олії цибулю, котру також полюбляв. Одним словом, без жіночої руки мені про університет нема чого й думати.

До речі, лікарка з Дарницької лікарні ніби ненароком запитала, чи не маю я якоїсь сільськогосподарської професії. А дізнавшись про бджільництво, аж ожила й сказала, що це, якщо хочу ще трохи пожити, якраз моє місце. Звісно, я проігнорував це попередження, бо на те вона й лікар, щоб давати рекомендації. Але тепер і мама вимагали якихось значних перемін. Вони до голодовки працювали в Києві у гуртожитку робфаку, а потім доглядали дитину в якогось начальника, у котрого в тридцять третьому в коридорі стояло чотири мішки сухарів.

Отож міське життя для мами не новина. Але питання – де жити? Коли тільки весною мене в управлінні поставили на чергу на «готельку». Та й то дадуть, як одружуся. А про це я й не думаю, доки не обзаведусь житлом. Можна й у прийми. Але тоді забувай про самого себе. Бо в приймах ти будеш навіть на кота казати «Ви». А коли ще й без кохання, то це явно не для мене. А останнє по задуму не стається. Виходить, немає іншого виходу, як продавати цю хату та купувати щось у Києві. От тільки маючи тимчасову прописку, я ще не знаю, як це зробити.

Так і позасинали ми з мамою, не уздрівши якогось виходу…

Курси водіїв

За повсякденними турботами настала й осінь. Проте я, як і раніше, кілька разів на місяць відвідував чотириквартирний будиночок на Південній, що в Святошині, у правому верхньому куті, де жили мої покровителі Маленівські. Цього разу все сімейство було дома й дивилося якраз, через модну збільшувану лінзу перед маленьким телевізійним екраном, якийсь фільм .

– Ти на водійські курси не хочеш? – запитав дядько Юзик після того, як тіточка Наталя мене нагодувала.

– У нашому парку є стаціонарні курси. Ще й стипендія. Правда, всього тридцять карбованців на місяць. Але на дрібниці, може, й вистачить. для чеських «Шкод» третього класу буває замало, бо швидкохідніші за п'ятисоті Білоруські Камази. Але з роботою, гадаю, проблем не буде. Як надумаєш – приходь. Щоправда, курси чотиримісячні й уже понад місяць працюють. Але нічого. Ти в нас грамотний – оформимо.

– Та в мене з вересня підготовчі в університет. А вони відтепер уже платні. Але ті – аж до весни, то ще встигну. Заковика тільки з роботою. Я ж тесляр-столяр, то робота тільки в першу зміну. А ваші курси теж не вечірні. Доведеться переходити монтажником-такелажником на постійно, бо це мені після Боткіна зробили поступку, щоб такелажнічав, поки окріпну… Тільки ж по ночах будівельники тепер не працюють.

Наступного ранку я вже сидів у класі між майбутніх водіїв. Мені цей фах у душі подобався давно. Що це почуття підживлювало – сказати не можу. Можливо, це тому, що я завжди «тягнув» чи воза, чи плуга, разом з кіньми або воликами, у котрих аж піна з рота, так їм, бідолашним, було тяжко. А я ж їх іще й періщив батогом, бо треба було тягнути. Періщив і гейкав на підйомах, у калюжах або на курганах. І мені їх було шкода, бо знав, що таке тяжка праця. А в автомобіля металевий мотор. Йому не болить, хоч і важко. Для цього він зроблений. І хоч тепер на мав справи з живим тяглом, але автомобіль чомусь причаровував.

У будівельному управлінні не без опору, але таки дозволили працювати в другу зміну. Відтепер я прокидався ще до світання й біг на найперший тролейбус, бо мав доїхати з Куренівки аж у Святошино, аби не запізнитися. Бо ще ж і класний староста, то мав стежити за порядком у класі. Однак встати зранку – це півбіди. Головне – вчасно прокинутись і не запізнитись після занять на курсах на роботу. Тому щодня після навчання вибігав на жвавішу дорогу і, зловивши таксі, їхав за гроші

зі стипендії. Гроші – на другому місті. «Кипів», аби не запізнитись на другу зміну, що розпочиналася після обіду о тринадцятій годині. А ще ж по дорозі мусив заскочити в гастроном, аби купити щось поїсти увечері, бо обід другої зміни – о двадцятій, якраз за годину як позакриваються всі гастрономи. І ніхто на курсах не знав, як я радів, коли урок закінчувався трішки раніше. Таксі тоді були рідкість, хоч і розкішні: двадцять перші «Волги» та списані урядові ЗІЛи. Добре, що дорожніх «корків» тоді ще не було, і бачили їх ми тільки в чужоземних фільмах.

Ласка Божа, що такелажні роботи при обслуговуванні баштового крана не виснажували. Бригада зводила готельний будинок для малосімейних, то здоровецький кран на рейках частенько подовгу стояв без роботи. Звісно, мені її знаходили. Сют-не-тут – і бригадир Ващенко вже гукає: то смоли підігрій для «Видри», то дірку для вентиляції в якомусь каналі кухонного блоку пробий молотом, бо так треба під час монтажу. Зрідка просять стельовий блок, бо закінчили монтаж у котрійсь кімнаті. Але така робота – це не надривиста столярна. Одна проблема – спати ніколи. Бо до гуртожитку на Куренівку дістанешся десь на початку першої, а без чверті шоста уже біжиш ставити на плиту в кухні вранішній чай.

У гуртожитку тільки ночую. Та й то часом хтось свиню підсуне. Минулого тижня не міг знайти ключа від кімнати. Щоденно він не потрібний, бо завжди з чотирьох хлопців хтось дома. Оскільки приходжу бозна-коли, іноді, коли вже всі сплять, то ключ потрібен, щоб нікого не будити. А вчора сусід по кімнаті приносить пропажу. Виявляється, ключем хтось перемикнув контакти в коридорі, бо згорів запобіжник у електрорубильнитку. Тут усі такі майстри, що тільки дивись, бо й пістолет можуть змайструвати. Працюють же на різних підприємствах і мають усілякі здібності. А ще мене образило те, що хтось поцупив із шафи мою чергову

місячну стипендію, на котру я хотів Юзиковому Юрку купити скрипку. Бо він любитель музики.

Бачить око, та зуб не йме!

Досі я не запізнювавсь жодного разу: ні на другу зміну, ні на шоферські курси. І там, і там я почувався на своєму місці. Після кількарічної роботи з деревом працювати такелажником навіть подобалося, бо більше різноманіття в роботі. Столяр тільки те й знає, що виставляє по рівню столярку чи бетонні підвіконня та підрізає або нашиває чи підстругує зайвину в дверях, яких у квартирі не менше десятка. Щастя, якщо паркетники вгадають височину заливання підлоги. Бо коли все ще в стадії роботи, то неважко й помилитись. А столярі повинні дотримуватися норм, бо не прийме комісія, якщо не втулятимуться в одвірки та варцаби: вікна та двері. Для паркетників не так важливо, чи занадто високо залив бетоном підлогу, чи замало. А ми у виборі обмежені, бо є вже викладені маршові сходи, є стеля та пройми вікон у стінах, котрі нікуди ніхто вже не посуне. По всьому цьому й орієнтуються столяри.

Восени вже не спекотно, то й про тіло не турбуєшся. Одним словом – усе на своєму місці. Я навіть на баштовий кран до Майї залізаю часом, коли вона обідає чи як трапляється якась вільна хвилина між роботою. Мені цікаво – як повертає кранівниця стрілу, як їздить назад – уперед або як піднімає панель, скажімо… Виявляється – що в крана всього три контролери: це коліщата, трохи менші за мій кашкет. Крутонула, скажімо, вліво – кран їде вперед. Хоч це умовно, бо рейки під ним в обидва боки… Так само й з іншими контролерами: крутиш в один бік – маєш одне, а в інший – протилежне.

Вдень у кабінці крана нудно, бо вигляд довкола уже осточортів, а в багатьох вікнах довколишніх будинків

нічого не роздивишся, оскільки надворі більше світла, ніж у кімнатах. Коли ж потрапляю на верхотуру, як уже стемніє, то бачу таке життя, про яке мрію усі останні роки, що прожиті уже не в селі.

Коли бачиш у квартирах домашній затишок, тебе мимоволі лоскоче заздрість. На душі стає сиротливо, бо розумієш, що он ті люди самі собі господарі, і ніхто не лишить їх спокою, нічим не заважатиме, не закричить у коридорі, як то буває в гуртожитку, такими словами, від яких і стінам стає ніяково. І це в той час, коли в тебе в гостях, скажімо, якась поважна людина, особливо жінка. І тобі соромно глянути у вічі гості. За чужими вікнами ти бачиш упорядковане й спокійне людське життя, про яке мрієш давно, але не знаєш, скільки тобі ще жити в «общазі», де до тебе можуть підселити кого завгодно, і ти змушений будеш відвозити речі на збереження до мами в село, і терпіти те, що тобі нестерпне.

Зрештою я сумовито зітхаю і спускаюся з невисокого крана по металевій драбинці на грішну землю, на якій змушений жити в дискомфорті, сподіваючись, що колись щось зміниться на краще. Хоча, мабуть, не варто гнівити Бога, бо таких «бандитських» компаній у моїй кімнаті й не було майже. Але вони часто жахають чи соромлять із-за стіни та з лункого коридору. У нас же поки що старшинують тільки клопи. Добре, що через постійне недосипання завжди миттєво засинаю і сплю безпробудно. То про цих «гостей» дізнаюся тільки вранці по слідах на постелі та на своєму тілі.

Пошук

Після того, як уже вп'яте мене знову прописали в гуртожитку на наступний рік, я звідкілясь дізнався, що тепер маю право купувати в Києві житло. Те, що вже давненько стою в черзі на його отримання в гуртожитку для

сімейних, мене не тішило. Бо тебе переставлятимуть у черзі скільки років, скільки ти будеш холостяком. Декотрі мої товариші по гуртожитку просто приводять своїх дружин до себе, і ті живуть тут, хоч прописані в іншому гуртожитку. Якщо не брати до уваги тих казусів, що трапляються з такими подружжями після втручання в їхнє життя жеківських можновладців, які полюбляють влаштовувати перевірки. Корона, звісно, не впаде ні з тебе, ні з дружини, але кому охота бігти глупої ночі по місту в той гуртожиток, де ти прописаний, та ще й не знаючи, чи пропустить тебе там вахтерка, якщо ти не знайомий з нею особисто.

Мені ж таке не підходить. Звісно, якби закохався в когось, то бозна, як воно було б. Однак і нареченої в мене немає, і мама в селі доживатимуть у самоті. Цієї осені вони знову подали заяву на пенсію, котрої не можуть отримати, бо в цілому працювали біля землі тридцять вісім років, але ні радгоспі, ні в колгоспі немає потрібних для пенсії двадцяти. Від цього часу, до речі, мама й не злюбили радянську владу, бо не знайшли тієї правди, за яку боролись, підсобляючи владі відданою працею.

Та головне не це. Бо як би ти не «бадьорився», а про лікарські застереження забувати не слід. І досі нагадує про себе десь під правим ребром печінка. На алохолі вік навряд чи протягнеш, якщо життя не обірветься раптово.

Висновок, на мою думку, один: треба шукати якусь халупу.

Я вже перепробував усякі варіанти. Хотів піти кудись двірником, бо їм через певну кількість відпрацьованих років залишають службове приміщення. Навідався в якийсь ЖЕК, а звідти витурили, ще й образили, сказавши, що в них і без мене ледарів удосталь. Хотів улаштуватись в Інститут іноземних мов, на Червоноармійській, бо в них при інституті є якийсь «хлівчик» внизу біля дороги, у якому проживає двірник-холостяк, котрий відтепер іде кудись у прийми. Два тижні тримали

у відділі кадрів мої документи, а потім таки повернули, ніби й без образи, але сказали, що оскільки я збираюся вступати до університету, вони мене не можуть узяти. А я ж, до речі кажучи, аби стати студентом історико-філософського факультету, уже не вперше не добираю лише одного балу. І хто знає, як воно буде далі.

Одним словом, розраховувати на державне житло без чиєїсь «руки» намарно. Залишається щось десь купувати. А будівельнику четвертого розряду, та ще й холостяку, перед получкою чи перед авансом іноді й на сигарети не вистачає, то доводиться вирішувати: купити коробку «Прими», бо без курива сутужно, чи півхлібини. Добре, якщо пляшки з-під молока, котрі пів місяця складую в шафочку, ніхто не постеріг і не здав на приймальний пункт. Бо і йому на щось не вистачає.

Віднедавна допитався, що біля воріт Володимирського ринку є дошка оголошень з пропозиціями житла. З тих пір і забігаю туди, як тільки трапиться можливість. Щоправда, також зрідка, бо то протилежний кінець міста, та й по неділях їду до мами, аби завезти щось із продуктів та прибити там десь якусь відірвану ломачину. Бо на що не глянь – усе не з добротного матеріалу, а з якихось обаполів чи дровенят тутешніх. Та й льоха будую по вихідних. Спочатку копав, а тепер опалубку майструю, бо завіз машину сякого-такого ломаччя. Цим викликав у муляра Руденка навіть похвалу. «Ось Корній – справжній комуніст, бо тиждень після роботи до ночі розбирав отой покинутий власником хлівчик». А комуніст Костя – це наш постачальник – під'їхав до тепляка, куди до на зиму завезли березових метровок для підігріву піску, та й накидав у кузов, скільки хотів…

Отож у якусь неділю по обіді стою на Володимирськім ринку біля згаданої дошки, всуціль обліпленої оголошеннями, аж чую позад себе:

– І чого шукає молодий чоловік?

Обертаюсь, а позаду маклер. Точніше, це вже я потім дізнався, що таких людей називають маклерами.

– Хату шукаю, коли цікавитесь.

– А які гроші маєш?

– Та тисячі з півтори мама наскладали, продаючи картоплю машинам з Миколаєва, чи де там не родить на півдні… – признаюся відверто, бо не бачу в цій людині нічого підозрілого. Та й чого боятись, коли в кишені може, якась троячка, котрої вистачить, напевно, якщо без відбивної чи склянки сметани, разів на чотири-п'ять поїсти.

– Важкувато на такі гроші підшукати щось путнє, – каже літній чоловік.

– Та, може, ще десь позичимо якусь сотню-другу.

– Ну що ж! Будемо шукати.

– А ви що – цим займаєтесь? – здивувався я, що так пощастило, бо й не думав, що є такі люди. На вигляд цей єврей був уже не молодий, але ще бравий. Він промовчав, а тоді каже:

– Ну то давай адресу свого гуртожитку та й чекай.

Мене дивує його обізнаність, бо й не підозрюю, що таких безхатченків, як я, чимало.

– Краще, якщо зранку по вихідних будеш дома.

На цьому й розійшлися. Правда, першим назвався я, а потім Ісай Маркович.

У гуртожиток я повернувся радий-радісінький, бо відчув, що справа, про яку не мав жодного уявлення, зрушиться з місця. На роботі ж і в гуртожитку всі терпляче роками чекали на державну квартиру. Ті «багачі», у яких завелася зайва копійчина, вступали в кооперативи, що будували стандартні житлові будинки. Оплата за житло в них відрізнялася. Пішов одного разу і я в таку контору, але з перших же слів був розчарований, бо там висували якісь надто складні умови для вступу. Насамперед потрібна була постійна прописка. Одним словом – як сироті жениться, то й ніч мала. Добре, що оце зараз так складається.

Нове житло

Після закінчення вечірньої школи я навчався не лише на шоферських курсах, а щозими плачу за підготовчі до університету. Спочатку вони були безкоштовні. Тепер же треба заплатити скількись там грошей. Окрім того, у вільні місяці в мене щоденне «заняття» в гуртожитку. Прийшовши з роботи та повечерявши, лягаю на ліжко із граматикою – читаю чи синтаксис, чи фонетику, бо ж уже кілька разів не добираю одного бала в університет. І саме через неграмотну писанину, «матінкою» якої є ще Липецька школа. «Хвостів» у мене скільки, що й до смерті не «повідрубую». Частини їх таки позбувся у вечірній школі. Але це не так просто. У Липках вчився українською, а в школі на Донецькій – російською. Та вона ще й вечірня, то й куняєш іноді, доки вбудешся, після денного холоду та протягів. Тому доводиться всяково.

Але тепер залишилася лише граматика, яку я ніколи не любив, бо слід було запам'ятовувати, як мені здавалося, не якісь цікаві літературні чи історичні сюжети, а нудні-пренудні правила. Однак відтоді, як захопився пошуком житла для себе й мами, не мав часу і на це.

…Сьогодні дядько Юзик обіцяв прислати вантажівку, для переїзду мами в нове житло, котра однак з'явилася біля будинку, де я працюю тимчасово, не з ранку, як обіцяно, а лише по обіді. Пізненько, але я зрадів, бо вже кілька днів ночую не на Вишгородській, а в старому-новому житлі по Мильному провулку, № 7. Хоч я і законний господар тепер, але ще якось боязко в тій похилій половині хати, то приходжу потайки, як стемніє. Не поріднився ще з цим обійстям, хоч воно виглядає по-міському і краще за мамину хату, яку ще належить продати, бо заплатив за цю лише трохи більше ніж половину суми.

Шофер «газона» виявився слухняним лише до свого начальства, а мене, як пізніше виявилось, вважав якимось випадковим і непотрібним чужаком і з неабиякою погордою ставився до мене, непоказного підстаркуватого парубка, бо належав, мабуть, до тих людей, котрих зустрічають по одежі – та по ній і випроводжають. Спочатку водій поїздив по околицях Києва, роздаючи з-під кузова, де був спеціальний сховок, гарні дошки (бо взагалі він був закріплений на щоденно за котримось із Подільських деревообробних заводів, то прилаштував під кузовом на задньому мосту сховисько, куди напихав на заводі всякий лісоматеріал, а після роботи продавав замовникам чи, може, й роздавав задарма приятелям та родичам). Мені, як комуністові, це, звісно, не подобалося, але зараз я звичайнісінький замовник автомобіля.

Зрештою після всіляких роз'їздів по місту, виїхали на трасу й поїхали в бік Житомира. У Ставищах звернули на Попільнянську дорогу, по котрій мене, може, раз колись провезли. Розпочалася осіння мряка. Водій почав допитуватись дороги у кількох попутних пасажирів, що їх підібрав на трасі. З цієї причини я опинився під сльотавим небом у кузові, а в кабіні той, хто знав дорогу.

Десь близько півночі, бо добиралися по вже трохи розкислих ґрунтових дорогах, ми нарешті в колишньому райцентрі – Корнині, від якого дорогу я вже знаю, як своїх п'ять пальців. Так тут нова для мене біда. Норовливий водій відчув якусь неполадку в автомобілі й послав мене серед ночі шукати по Корнині слюсаря по ектрообладнанні.

До Липок добрались уже десь близько другої. Ми з шофером лягли трошки поспати, а мама побігли до Марцені, аби та допомогла набирати в мішки картоплю, бо ж вибираємось із села. Ще малуватого кабанця перегнали до сусідки загодя, щоб погодувала хоч би до Різдва, бо ще нічого колоти.

Не без примх водія була й дорога до Києва. Мрячило й досі, а в Кривому – глинистий пагорбок. Задок машини почало трохи зносити в грейдерну канавку. Зупинившись та почувши роботу дизеля місцевої електро-

станції, водій зажадав, аби я йшов по трактора. Я знав, що то дирчить електростанція, бо це ж у нас по сусідству. Зрештою вдалося переконати, що ніякого трактора в чужому селі серед ночі я не знайду, а дирчить то не трактор, а електростанція. Отож, поморочивши мені голову, горе-водій таки виїхав на кращу дорогу, та й сльота вгамувалась.

Уже давненько розвиднилось, як добрались до Києва. Але водій не поїхав Брест-Литовським шосе, щоб спуститись потім до Подолу, до нашої нової хати, а повернув чомусь до автопарку. Чи то щоб засвідчити начальству, що він тільки тепер їде з Липок, чи Бог його знає, чому. Добре, що хоч біля ВАП № 3 його спровадили швидко й без проблем…

Про підлий вчинок цього чоловіка я дізнався пізніше. Десь через тиждень ми поїхали трамваєм до Юзика, щоб подякувати йому за послугу та дешевий транспорт. Спілкування було чемним, але я відчув якийсь холодок у ставленні. Думалося, можливо, у господарів був важкий день. Чи звернули на це увагу мама – не знаю. Але вони, лише трохи посидівши, заспішили до своєї хати.

Через якийсь час за давньою звичкою я поїхав на Південну сам.

Усадовивши, як завжди, мене за стіл, тіточка Наталя почала запитувати: скільки грошей вони нам винні? У мене й щелепа відвисла від здивування. Про які гроші йдеться? Як зясувалося пізніше, мама, їдучи в кабіні (а я на кузові, тому й не чув цього), нарозказувала водієві усього потроху: і про скрипку, яку я таки купив Юркові, і про те, що вони не раз попутниками передавали Маленівським щось там з городу та зі свого сільського «достатку». Одним словом, до глибини душі схвильовані такими змінами в житті, вони говорили водієві усе, що згадувалося, аби якось зняти свій стрес, викликаний такою незвичною для похилого віку людини, подією. Бо не така це проста річ: покинути свою хату і їхати на старості літ десь на край світу…

Юзик таки не забував нас і під час чергового мого гостювання запропонував трохи обаполів, що їх міг задешево виписати згадуваний уже водій на деревообробному заводі, але я сказав, що купив на подільському складі вугілля, то на зиму має вистачити.

Але й під час купівлі палива моя клята природна пристрасть до справедливості дала про себе знати. Від найближчого складу на Подолі до моїх воріт – дванадцять хвилин ходу, то я розраховував, що диспетчерка, котра виписувала вугілля з їхнім привозом, візьме з мене за кілометр. А вона назвала суму, утричі більшу. Коли зрештою я довів їй реальну відстань, бо поряд лежала маршрутна карта, вона відказала злісно: «А де я знайду водія, котрий повезе за такі гроші?». В чергове я відсунув убік своє правдолюбство, «проковтнувши» гірку пілюлю несправедливості, й заплатив, скільки було сказано.

З вогню та в полум'я

Придбавши своє житло, я отримав не лише певну свободу, а й чимало такого, чим не переймався в гуртожитку. Тепер змушений був робити певні витрати, котрих не мав раніше, бо в мене не було ні сіней, ні козирка над вхідними дверима, куди потрібні електролампочки. І взагалі, щоб усе освітити, їх тепер треба не менше ніж дюжина. Раніше не треба було платити й за землю – за те горбате подвір'я, на якому нічогісінько не виростиш, а дев'ятнадцять карбованців за сотку заплати. І ліжко раніше було казенне, і чимало інших дрібниць.

Тепер мати сплять на залишеній господарями погнутій розкладачці під грубкою, а я на якомусь дивному старому матраці, у якому всередині, здається, морська трава чи щось таке, чого не бачив у наших краях. Його я поклав на підлогу під стіною між світлицею та маленькою спальнею, за стіною якої нависає один із поділь-

ських піщаних горбів. У спальні, де, може, вмістилась би пара ліжок, гуляв уже надвірний холодок. Є й інший клопіт. За хату в Липках мамі заплатили лише сімсот карбованців, а за цю ми, напозичавшись у селі, дали дві тисячі. Але все одно ще бракує вісімсот карбованців. І це при тому, що мама не можуть працювати, бо не прописані, а пенсію досі не платять з причини, про яку я вже розповідав. Зрештою сусідка Галя, що була прибиральницею на фабриці офсетного друку, котра поряд на вулиці Фрунзе, пішла у відпустку, а на своє місце запропонувала тимчасово маму. Вони ще поки не прописані, але тепер я маю на руках домову книгу, то, може, справа налагодиться.

У мене також не ладилося з роботою. На будівництві я вже напрацювався, як кажуть, досхочу, то тепер маю можливість кудись піти в інше місце, бо вже не «прив'язаний» до гуртожитку, проте й тут не без проблем. У Києві робочих місць вистачає, можна щось підібрати, але ж водієм без стажу роботи, та й курси – вже на відстані в один рік, роботи не знайдеш. Не без допомоги дядька Юзика вдалося влаштуватись в автоколону імені Островського. Автомобілі тут – пікапи Москвич–407. Платня – двадцять копійок за годину. Хлопці з досвідом підбирають пасажирів, котрі запізнюються на роботу, чи підвозять десь з універмагу габаритну річ, як-от телевізор. Та й механіку, заїжджаючи в гараж, дають, мабуть, якусь дещицю, щоб годин добавив, тоді вже щось набіжить. А я розвожу із Центрального аптечного складу, що по вулиці Комінтерну, ліки по аптеках міста. За місяць виходить близько сорока карбованців, якщо не враховувати, що частина цих копійок осідає в кишенях «гаїшників», котрі з легкістю відрізняють новачків від досвідчених шоферюг. На будівництві ж я отримував удвічі більше. Тож доведеться розпрощатися з улюбленим автомобілем.

Учора ходив на Київський мотоциклетний. Беруть свердлувальником першого розряду. Піду, бо вже й так

було, хоч зуби на полицю закидай, якби не привезли із села картоплі, за пуд якої, до речі, тьотя Галя зробила поступку з улаштуванням мами на роботу.

Перший моторний, так називається цех, у якому доведеться свердлити кріпильні дірки в циліндрах до К-750. Ця старезна споруда, в котрій так шумливо, що не чути й співрозмовника. Робота була для мене нескладна. Уже другого дня виконав норму. Тільки мені, з хворою печінкою, не підходить, бо потрібно постійно піднімати й опускати колісною крутилкою свердлильний пристрій, мало не навпочіпки. Уже на третій день попросив майстра підшукати якусь більш підхожу для мого здоров'я роботу. Майстер дільниці Сан Санич (а він уміє налагоджувати й працювати на будь-якому верстаті своєї дільниці), вислухавши мою проблему зі здоров'ям, здається, поспівчував.

– Іди за мною, – сказав голосно, бо знав, що в цьому цеху перші днів п'ять люди можуть і не почути через великий шум, бо звикають лише згодом. Пересікши цех, зупинився біля великого револьверного верстата, на якому доводять до пуття привезені з ливарного цеху алюмінієві болванки, вилиті у формі заднього корпусу підшипника.

– Ось він замінить тебе. Тільки його ще треба навчити, – заявив Сан Санич.

– Постоїш із тиждень у нього за спиною, – це вже до мене, – і буде з тебе обробник заднього корпусу підшипника.

Так я познайомився з наставником – токарем, років на двадцять старшим від мене. Як з'ясувалося пізніше, на завод він прийшов відразу по війні, то лише з підставленого ящика, діставав потрібні деталі та вузли станка. Як він сприйняв мене, я й не помітив, бо відтепер уся увага була на майбутній роботі. Вона була набагато складнішою за попередню, але й значно легшою для рук. Тим більше, що верстат із семи операцій над кришкою – три виконував самоходом, тобто автоматич-

но. Може, через це його й називали револьверним. Про це, за шість місяців котрі відпрацював перед вступом на філософський факультет шевченківського університету, я так і не дізнався. Мій учитель був мовчуном. Він мені чимось нагадував Віктора Перепелицю з Липок. Це старший брат мого однолітка Стьопи Перепелички. У торці нашого старого цеху був прибудований ще один. А, може, просто відгороджений від старого, в якому від теперішнього літа повинні були робити уже вітчизняну модель мотоцикла МТ-9. Допоки завод виробляв тільки копію німецького – К-750, в основному на німецьких верстатах. Мій верстат, як і сусідній, що просвердлював потрібні для кріплення отвори, був трохи удосконалений, то просвердлював потрібну кількість отворів відразу, а не почергово – як на старих німецьких моделях. Більше я про свій верстат нічого не знав, тільки змушений був на кожній деталі замірювати дуже точним пасаметром (прилад для дуже вірного вимірювання діаметром отвору) та пробником зроблені отвори, а ще часто заміряв тим же посіметром, вибірку канавки під підшипник. Усього повинен був знати сім розмірів.

Ой, хата, хата!

Хату в місті зазвичай називають будинком. І наш з мамою теж мав такий титул. Він не був по суті окремою одиницею, бо це лише частина будівлі, а таки житло. За всі роки проживання на Подолі я ніколи не бував у сусідів. Хоч на відгородженому тином подвір'ї через хвірточку й здоровкались, а інколи навіть позичали якісь дрібниці одне в одного. Пізніше сусідка, на вуличне ім'я Помпеївна, частенько спілкувалася з мамою, але не на рівних. Вона вважала свою сім'ю міською, а нас сприймала як селюків. Окрім неї, тут мешкала невістка з п'ятирічною донькою та чоловіком – сином Помпеївни. Стара господиня дійсно була спадкоємницею цього будинку. Але наша його частина, очевидно, не раз перепродувалась.

Юрій, так звали її сина, що працював неподалік на Мотор рем заводі, певно, з часом став відчувати тісноту свого приміщення. Бо колись спочатку приліпив якусь там добудову зі звичайних палиць та каланиці. Років через кілька, коли ми вже вселилися, добудова завалилась. Я дома бував рідко і про це дізнався роками пізніше. Мене, правда, здивувало тоді Юркове запитання: чи не хочу я отримати державну квартиру? Але тоді мені ще не набридло ходити по воду на вулицю до колонки, топити грубу вугіллям та виносити щодня з хати попіл, бо двадцять років я жив у подібних, хоч і бідніших умовах у селі. Цікавився він моєю думкою щодо казенного житла неспроста, бо чекав комісію, аби вона визнала аварійність житла. Очевидно, для певності він думав доєднати й мене. Зрештою вони з дружиною та донькою отримали квартиру на Оболоні, яка тільки-но розбудовувалась. Щоправда, обачливіші кияни побоювалися туди переселятись, бо це були старі заплави Дніпра, а в кількох кілометрах вище розливалось щойно загачене Київське море, яке у разі прориву греблі біля електростанції залило б водою всю Оболонь та прилеглі райони.

Помпеївна не вибралась із молодятами. Може, боялась, що не вживуться. Тут як-не-як, а вона верховодить. А чи буде такою ж слухняною невістка в новому житлі – сам Бог знає. Чи, може, вона хотіла випросити у влади окрему кімнату? Хтозна. Але стара її хвірточка на вулицю скрипіла, як і раніше…

Мені ж, як колишньому будівельнику, не подобалося багато чого в купленому, хоч ще й не до кінця виплаченому житлі. Воно складалося з кухні, світлиці й спальні, площа яких становила тридцять сім квадратів, не враховуючи ганку. Більшої хати нам поки й не потрібно. Бо все мусило б опалюватись. А з грішми поки тугувато.

Найбільше дратувала прогнута стеля. Якби хтось колись не поклав на зовнішні стіни через усеньке горище дебелу колоду та не підтягнув болтами сволоки до тієї утримуючої «конструкції», то стеля давно б упала. У хаті під сволоками була перегородка, але й вона давно просіла, тож дивитись майстрові на таку будівлю було несила. Виручив досвідченіший земляк із Бухаловщини, що працював у згадуваному вже автопарку – ВАП № 3 і бував усюди. Спочатку я сподівався дістати кілька тисяч цеглин у своєму колишньому управлінні. Однак не вийшло. А оскільки магазину, де б продавали людям цеглу, у Радянському Союзі ще не було, то земляк порадив навідатися на міське сміттєзвалище. Приїхавши того ж таки дня із заводської зміни, я застав під ворітьми купу цегли. Хоч і битої, але здебільшого без залишків розчину від колишньої кладки, себто придатної для роботи. За маминими словами, взяли за це всього двадцять карбованців. А піску для муравки за хатою вистачило б на ціле місто.

Ремонт хати таки затягнувся, бо спочатку мусив купити дешевенький гвинтовий домкрат та налаштувати піднімальний пристрій під стелю, аби вона таки стала рівною. Та й часу, як завжди, було обмаль. Бо треба хоч зрідка заглянути й у підручники, оскільки літом вступні екзамени. І на заводі щотижня міняли зміни, може, для економії електроенергії, тому доводилося мурувати й по ночах. Робота посувалася помалу, бо й не професіонал я в муравці, і цегла – одні половинки, і пісок та воду сам мусиш носити, бо ж ніч, то мама сплять, оскільки о четвертій їй на роботу – привезуть у скляних пляшках молоко до магазинчика, що неподалік, то мама підуть розвантажувати ящики. Такий у них розпорядок робочого дня. Правда, працюють через день.

На мотоциклетному заводі все нормально. Роботу я освоїв за тиждень. І тепер свердлю та шпунтую кришки сам. Уже заставив піддонами з готовими деталями весь свій продовгуватий настил, поряд станка. Стараюсь, бо потрібен запас на час екзаменів, коли піду у відпустку, та й карбованець нам поки не зайвий. Влада виварила з мами чимало води, доки здобулась на якусь нещасну пенсію, на котру в місті й не проживеш. Але нове металеве ліжко із сіткою ми таки купили. Та й з боргом покінчено. Тепер і в мами платня більш-менш людська, крім того, щозміни продавчині безоплатно дають додому ще й пляшку молока, а буває, що й кільце «Краківської» копченої подарують. І мені кожен місяць добавляють. Зарплата скоро буде вдвоє більша, як на будівництві. Правда, зауважу, варто було мені піти з будівництва, як їм збільшили аж на сорок відсотків і там.

Справжність чи вигадка

Механічний цех – це най гуркотливіше місце з тих, де мені доводилося бути. Мій верстат стоїть при боці, торцем до самісінького високого цехового вікна. Але зараз літо і можна його на закривати і працювати при відкритому, куди, очевидно, тікає трохи цехового гамарчання, а прилинає насичене здоровим літнім духом свіже повітря. Десь близько дванадцятої я все частіше зиркаю за вікно. Там, за метрів три від вікна, пролягає неширокий міжцеховий проїзд, на якому я ще й не бачив ніякого транспорту, зате бачу щодня гарненьку чорняву дівчину, може, моїх років, котра перед обідом іде між будівлями десь у напрямку бокових заводських воріт. Там, до речі, й заводська контора, є і їдальня. Тож я не знаю мети її щоденного ходіння повз механічний цех, з повернутим до відкритого вікна гарненьким личком. Поглядами, як колись із тією дівчиною у Липках на вечорі, присвяченому Миколі Шпаку, обмінятись не можна, бо далеченько, та й вона не стоїть, а рухається Однак незнайомка ця мені дуже цікава. Спостереження не заважає роботі, бо з кожною деталлю секунд, може, сорок

станок працює на «самоході», і в мене завжди є час, аби за одним «самоходом» дістати з кишені коробку з цигарками та покласти їх на станину, а під час обробки наступної вкласти цигарку до рота і лишень за третім – припалити. Робота біля станка хоч і легша, але це не підгонка столярки, де можна було відвертатися від роботи, на скільки потрібно.

Одного разу мені ніби й пощастило, бо доля підкинула привід зачепити симпатичну незнайомку. Здається, це нормувальниця якогось цеху, тому перед обідом може безборонно залишати місце роботи. Бо й зодягнута вона не в робу. Цього разу ми опинились обоє в коридорі контори, куди я приніс заяву про відпустку на екзамени, а вона стояла, певно, з приятелькою і скаржилась на якусь пропажу. Зачіпати незнайомок у цей момент було дуже недоречно, але таким чином я здобув зачіпку для можливої майбутньої розмови. Невдовзі така можливість, як мені здалося, випала. Сталося так, що після роботи ми разом опинились у шістнадцятому тролейбусі. Для мене він лише як один з етапів шляху додому, бо щоб потрапити на Мильний, мушу пересідати ще й на інший транспорт. Та це була добра нагода якось зачепити мою симпатію. Але чи то я від хвилювання недоречно запитав про пропажу, про яку чув у дівочій розмові, чи хвилину вибрав невчасну, але вона так огризнулася мало не на весь тролейбус, що продовжувати бодай якусь балачку я вже не посмів, бо й слів не знаходив. А якийсь молодик, що стояв поряд, певно, угледів у мені ловеласа, то, тримаючись за верхній поручень, рішуче переклав зігнуту в лікті руку так, що вона заслонила від мене дівчину. Я відхилився і, вкрай пригнічений, через дві зупинки вийшов, щоб пересісти в трамвай. Наступні кілька днів вона вже не проходила повз відкрите вікно…

В університеті, як завжди, з дев'ятого липня розпочиналися вступні екзамени, що їх я уже три роки з якимось пригальмованим терпінням починаю чекати,

тільки-но трохи охолону від болючих хвилин чергової поразки. І таке трапляється щораз. Щойно, пригнічений невдачею, дістаюся свого обійстя й падаю на ліжко, як у мені вже спалахують свіжі сподівання і навіть упевненість, що в наступному році я таки стану студентом.

Цього ж, 1967 року, колишні сподівання запалали вже стійкою вірою, що тепер мене зачислять. Бо в університетському коридорі у списку на дошці оголошень проти мого прізвища стояла четвірка за письмову роботу. Раніше щорічно, окрім року, коли хворів на недугу Боткіна, я отримував тринадцять три бали, із п'ятнадцяти можливих, і чотирнадцяти потрібних для вступу. Значить тепер вони будуть. Бо хоча твір, як і в минулі роки, був першим екзаменом, але у п'ятірках з історії та з української літератури я ніскілечки не сумнівався. Адже щороку екзаменатори після усних відповідей, аби потішити мене, уголос обдумували, як би мені допомогти стати університетським слухачем. Бо «горів» я лише на письмовому іспиті. Тепер же я отримав веселеньку четвірочку. В цю мить моє єство ніби переповнилось довгоочікуваним щастям. Але вже наступної миті воно стало чахнути, як чахне полум'я сірника. Не знаю, чи настає в якогось умовного ловця таке раптове збайдужіння, коли він нарешті наздоганяє те, за чим біг? І збайдужіння це непросте. Воно відразу переростає в невиразний страх перед майбутнім.

Не полишає мене ця тривога й досі, хоч я вже прийшов у заводську канцелярію, аби отримати обхідний лист на звільнення. Тепер я не тільки горджуся сьогоденням, а й уявляю свого троюрідного дядька Петьку в Липках, якого можу тепер поспитати, чи купив він попівські ризи, щоб стати попом – як обіцяв колись.

Зайшовши у фойє канцелярії, я побачив «свою» дівчину, і тепер уже вона пробувала зі мною заговорити. Та, мабуть, кожна людина хоч би кілька разів у житті буває малодушною. Мені й досі жаль за ту байдужість до бідної незнайомки. Певно ж, вона не знічев'я ходи-

ла кілька місяців перед цеховим вікном. Тепер ми ніби помстились одне одному. Вона тодішньою розгубленістю в тролейбусі, а я – оцією незаслуженою байдужістю, підгодованою по гордими сподіваннями. Бо тепер я житиму в іншому світі…

У житті я робив ніби й небагато помилок, але вони, може, завдяки нещасливій долі, завжди були дуже болючі й вічні, бо забуду про них тільки тоді, коли зупиниться серце. А якби людські душі були безсмертними, то моя і на тому світі щеміла б оцим глибоким каяттям…

Знайомство

Було вже за полудень, коли нас, чужакуватих ще один до одного студентів, розкошланих, як мичка клоччя, ув'язав в одну «куклу», декан філософського факультету Володимир Іларіонович Шинкарук для того, щоб познайомити, а також повідомити, що завтра зранку ми повинні зібратись біля нашого «Жовтого» корпусу з теплішими речами, бо поїдемо на місяць у Вороньків – допомагати колгоспові.

Розсідалися за столами здебільшого, де кому випаде, бо ще не було між нами тих стосунків, що зявляться пізніше. Дівчата, а їх було близько двадцяти, переважно сідали в найближчому до вікон ряду. Можливо, спрацьовував природний інстинкт – аби їх було видніше хлопцям. Хоч серед останніх уже були й одружені. Якщо брати за віком, то різниця між декотрими становила понад десяток років. Майже однаковими за віком були лише чотирнадцять хлопців та дівчат – «медалістів», котрі були найменше знайомі одне з одним, бо їх зараховували після складання лише одного екзамену, поза конкурсом. Вони не відчували тієї радості й тривоги, як ми, котрі вже далеко не вперше бачили ці священні стіни. Я ж, бувши не один рік абітурієнтом, заздрив навіть боржникам, котрих щоліта бачив сидячими чи ходячими в коридорах з підручниками чи конспектами, чекаючи на «перездачу», бо вони хоч і ледачкуваті «хвостисти» чи нездари, але вже повноправно ходили цими коридорами. А ми чимало років тільки прагнули долучитися до гурту справжнього студентства.

З деким з однокурсників ми уже й знайомі, бо не перший рік топчемось в університетських коридорах. Усього нас, вчорашніх абітурієнтів, а нині повноправних студентів і майбутніх філософів – понад сім десятків.

Років зо два тому це був історико-філософський факультет. І, між нами кажучи, може, завдяки позаторішньому розширенню я й потрапив сюди після трьох попередніх невдач. Проте пізніше я дізнаюся, що більшість також не один рік ходила в тремтячій абітурієнтській шкурі, а потім поверталася ні з чим. Та про це стане відомо після того, як декан називатиме кожного, сповіщаючи про його (чи її), попередню роботу та кількість потуг на шляху в університет. З'ясувалось, що всі, крім медалістів, були абітурієнтами, як і я; тричі. І що серед нинішніх студентів більша частина других секретарів райкомів комсомолу. Був серед нас і директор музичного училища з Маріуполя, і заступник голови якогось колгоспу, і помічник машиніста тепловоза. Останній, як і я, був теж в єдиному екземплярі. Правда, він помічник машиніста, а я токар.

Учорашні шкільні відмінники з різних областей, звісно, досі ще ніде не працювали.

Під кінець ознайомчого зібрання уже трохи й нудьгував, бо встиг відвикнути від парти вечірньої школи, і шоферських та щорічних підготовчих курсів, до того ж я ще все-таки був людиною фізичної праці, то аудиторія «заколихувала». Може, тому почав поглядати на майбутніх колег з певним інтересом, але без жодних заздрощів. Особливо впала у вічі худенька струнка дівчина-медалістка, у чорному платті з широким вирізом

спереду, навколо якого на невисоких грудях квітла біла вишивка, дуже гармонуючи з її ладним дівочим станом.

Наступного дня, зодягнені уже по-буденному, ми, з невеликими клунками та валізками, їдучи в автобусі, з нетерпінням чекали подій, котрі мають передувати новизні студентського життя.

Розселялися по-різному. Більшість розмістилась у спорожнілому піонерському таборі, бо школярі роз'їхались по своїх домівках і сьогодні вже сидять за партами. Тих, кому не вистачило місця в піонертаборі, розселили по хатах.

У поле нас возили вантажівками, а кому було недалеко – ходили пішки. Керівником у нас був аспірант, до якого я ставився з великою повагою, бо вже убачав у ньому «справжнього» вченого, перед котрим безборонно можна похизуватись своїм аналітичним мисленням, не соромлячись можливої похвали.

Перший «цвях»

Використання студентів на збиранні урожаю – кепська традиція. І несправедлива. Бо хлопці й дівчата вже здолали своїх конкурентів і вибороли собі можливість навчитися того, про що їм хочеться знати більше, а робота в колгоспі цьому не сприяє. Однак предметом уваги держави є не тільки студентство. Збирання огірків та помідорів або силосування кукурудзи чи робота в саду корисні в згуртуванні, без якого державі не обійтись, оскільки гурт завжди легше підбурити й спрямувати, ніж якогось нетипового одинака, що може піти не туди, куди хтілось би верховникам. Місяць нашої гуртової роботи визначив деяких «ударників». Але їхній авторитет не може перерости в науковий, бо й віл добре трудиться, але розумнішає мало. А тут люди, які

так наполегливо багато років «штовхались» на вступних екзаменах.

В душі мені було неспокійно, бо всі попередні потуги порозумнішати були схожі на заячі стрибки: спочатку в голодних та холодних семи класах, потім – цілих шість робочих років, опановуючи сільські мудрості та здобуваючи криваві мозолі на долонях, з ризиком надбати грижу на животі. І все це робилося заради якихось пісних харчів та благенької взуванки й сякої-такої одежини. Ворона також живе, аби їсти та плодитись. Але ж вона вільна і, майбуть, сита!

Та якщо полишити ці загальні роздуми з емоціями, то моє єство не могло не відчувати тривоги перед майбутнім навчанням, про яке я не мав жодного уявлення, як і про те, хто ж з мене вийде. Той, хто не знає селянської впертості, без котрої люди багато чого не мали б, той не повірить, що людина так сліпо, але з великим бажанням чогось кращого, здатна на таке самозречення. Дехто й не повірить, що я жив у покроєних якимось невидимим кравцем днях, місяцях та роках, які мимоволі сплітались у мою долю, котра, як видно далі, частенько спотикатиметься об державні установи. Хоча спочатку, маючи дитячий розум, я державу й обожнював, бо так нас учили в школі. Воно ж як? Живеш ти ніби й самостійно, але це так лишень здається, і про це ти, не без сумнівів, дізнаєшся, прочитавши «Левіафан» Гоббса та відчувши «підтримку» викладачів. Звісно, що провокації – не вони тобі вигадуватимуть. Бо ти від природи такий вдався – що устромляє своєму велосипедові дрючки між шпиць. А, може, душа така?..

Сьогодні перший день занять, тож ми юрмимося біля деканату, читаючи розклад занять, а потім шукаємо вказану аудиторію в жовтому корпусі. В університеті є й червоний корпус, ще й фізична та хімічна лабораторії, у яких великий ухил парт згори донизу. Саме такі аудиторії були в мене перед очима, коли я мріяв про університет. І я бачив у якихось фільмах про минуле. Чому

нас не помістили в червоний корпус, я лише здогадуюсь. Мабуть, тому, що раніше факультет не був таким численним. Та це не головне. Знання, якщо є бажання, можна отримати й у жовтому. Пізніше дізнаюся, що він чомусь має образливу назву – корпус круглих дурнів.

Перша пара сьогодні в шостій аудиторії. Перед дзвінком мене покликали в деканат. Декан факультету, Володимир Іларіонович, чомусь почав розмову з навчальних труднощів, зокрема у вивченні німецької мови. Певно, убачав у цьому мою проблему. Хоч у вечірній школі я й підтягнув її до твердої четвірки… Трохи побалакавши, простягнув журнал і сказав: «Будеш старостою у другій групі». Для мене це було несподіванкою, хоча й не дуже здивувало, бо де б я до цього часу не вчився – повсюдно мав авторитет.

Доки я був у деканаті, вже прозвучав дзвінок на першу пару. Добігши до своєї аудиторії, ошелешений, зупинився з журналом та жовтою течкою під рукою (її мені подарував колись на день народження Славик) у здивуванні. Його викликала повна аудиторія студентів, з котрих, певно, десята частина не знаходила вільних місць. Дехто втискувався за студентський стіл третім. Не було, де сісти й мені – новоявленому старості групи. Я навіть розгубився, бо був ніби зайвий у цій аудиторії.

Обурений такою ситуацією, до котрої додалося ще й те негативне враження, що аудиторія була не такою урочистою, як бачив у фільмах, я й бовкнув «по-селянськи»:

– Що тут таке? Я думав це університет, а виходить – якась конюшня!

Та коли озирнувся ненароком, то угледів краєм ока секретарку з деканату. Де я тоді притулився – не знаю, як не знаю, де розсівся ще з десяток тих, хто не мав місця. Хоч би там як, а пара таки почалася.

Поздоровкавшись та привітавши нас із першим заняттям, викладач зауважив, що навчання в університеті не має нічого спільного з навчанням у школі. Тепер ми

насамперед повинні визначитися, якою мовою будемо вчитись: українською чи російською.

Оскільки студенти були звідусіль, але в більшості – із сільських районних центрів, то наполягали на українській.

– Нехай буде по-вашому, – з хитринкою продовжив викладач, – але ви мусите знати, що майже всі підручники російськомовні. Тим більше, що історія різних предметів – це не тільки сучасність, а й історія минулих століть. І все це вже давно перекладено російською. А якщо заглянути в ті часи, коли закінчите університет і хтось захоче писати кандидатську, а пізніше й докторську, то тут потрібно використовувати лише російську, оскільки ВАК, котра оцінює в Москві дисертації, не може знати всіх мов Радянського Союзу…

Дискутувати було зайвим. Вийшло, що одноголосно погодилися на російську.

Після першої півпари, котрій передувала стихійна метушня та моє обурення, що його чула секретарка з деканату, мене покликали до декана.

– Знаєш що, Стеблина, поклади на стіл журнал другої групи, бо ти будеш профоргом свого курсу.

Як я сприйняв це? Та майже спокійно. Бо в таких ситуаціях вважав недостойним щось заперечувати чи пропонувати деканові. Як є – так нехай і буде. Та й що мені до того? Я вже був і членом правління колгоспу, і членом ревізійної комісії, і бригадиром… Та ким я тільки не був! У колгоспі перед від'їздом тих обов'язків мав аж чотирнадцять. То навіщо мені те старостування: аби мати зайві клопоти та щомісяця ходити кудись в університетську касу по стипендії, а потім тремтіти над тими грішми, щоб комусь не передати, бо це буде втрата власної стипендії, котра мені потрібна, як нікому іншому. Та й загалом я ненавиджу гроші, бо це той «батіг», котрий стьобає чи не кожного. Так само байдуже сприймаю і ці «несерйозні» чи то звання, чи посади, чи обов'язки…

Семестри – семестри

Після будівництва, на якому постарів на п'ять років, та надмірно гамірного першого цеху мотоциклетного заводу, тепер потроху призвичаюсь до тихого аудиторного шелесту, що його порушує голос викладача та вистукування незрячого Несторенка, котрий записує азбукою Брайля. Сонливості, як часом у вечірньому класі, вже не було. Але навіть дуже напружившись, достеменно зрозуміти, про що йдеться на лекції, іноді було занадто важко, і все то не таке чітке, як те, з чим ти стикався все життя. Хто такий Лао-дзи – мені байдуже. Але світогляд його був для мене якимось дивним, химерним. Бо сьогодення, якщо говорити про світ чи певні явища, видавалося буденним і зрозумілим.

У першому семестрі було багато таких самих предметів, як і в школі. Викладалися тільки глибше. Але та ж хімія чи й німецька мова або історія партії відрізнялись хіба масштабно. Ось уже вища математика несла в собі щось інше. Та й формальна логіка чи біологія – ці, як і ще з півдесятка інших предметів – потребували перебудови мислення, бо виходили за рамки простого сприйняття. Навіть марксистсько-ленінська діалектика ніби пірнала під прозорий лід, де ти її, натужившись, наче й бачиш, а скористатися не сила. Бо й зрозуміло – і не дуже…

Довчимося та здолаємо заліки й наблизимося до майбутньої курсової «переатестації», тоді й погодимося з жартом, написаним у факультетській стінгазеті, присвяченій якомусь святу:

«Студент на першому курсі: – Ой виженуть!

На другому: – Можуть вигнати!

На третьому: – Всяке буває!

На четвертому: – Нехай тільки спробують!

А на п'ятому: – ХА! ХА!».

Але ми – первачки – з великою заздрістю слухаємо інколи, як п'ятикурсники чуйно та ввічливо спілкуються одне з одним. Між нами такої ввічливості та людяності ще не відчувається, бо ж ми з'їхалися звідусіль, та й за вихованням різні. У спілкуванні з викладачами ми набагато сміливіші, ніж зі шкільними вчителями, бо ті зверталися до нас на «ти», а в університеті ставляться, як до своїх колег і називають на «Ви». Якби хто захотів пізнати студентське життя, то я б його розділив надвоє: одна частина – це напружена розумова праця в аудиторіях, котра трохи стомлює, а інша, гамірлива – в коридорах. Є ще й третя – гуртожитська, але мені не відоме життя в студентських гуртожитках. Так воно, мабуть, завжди було. На нашому курсі оця коридорна частина, як мені здається, особлива, бо наповнена духом веселощів і якоїсь невловимої метушні. Візьмімо хоч би поведінку викладача неформальної логіки, котрий веде у нас семінарські. Якщо простежити за Іваном Іллічем – то не було такої перерви, щоб він, невисокий ростом, когось та не шукав. І ніколи не збагнеш: хто саме йому потрібен?

– Гей, Семенов! Знайди мені Бондаря!

Коли останнього знайдено, то виявляється, що йому потрібен Оксюковський. До отакої його поведінки Дирди; всі давно звикли, прозвавши його «коридорним деканом». Отримав від нього певну «настанову» і я. Мене, правда, він закликав у деканат, де в той час нікого не було.

– Знаєш що, Стеблина! Ти вже давненько в партії, то слухай, хто там що каже, аби ми знали, чим хто дише.

– Іване Іллічу, я ж вступав в університет щоб учитись, а не доносити на товаришів!

– Ну гаразд, можеш бути вільним. Тільки розмови зі мною ніякої не було… Зрозумів?

– Як скажете, Іване Іллічу!

Те, що таку розмову він, очевидно, проводив з усіма чотирнадцятьма комуністами на курсі, мені тоді й на думку не спадало, настільки я був далекий від будь-яких інтриг. Я ще навіть не звик до жартів, без яких не буває

спілкування. У нашому селі та й на будівництві якщо хтось проти когось щось мав, то або мовчав, або казав в обличчя. Тоді просто сварилися. Про доноси я почав здогадуватись, (та й уже десь прочитав про це), лише на останніх курсах. А впевнився, уже працюючи в якихось «інтелігентних», а не в робочих колективах. У перших, як виявиться пізніше, трапляються лише провокаційні замовники. А чи «клюють» на ці замовлення, чи ні – я не знав. Між нами кажучи, я ніколи не цікавився такими «високими» питаннями. Усі, з ким я працював чи просто спілкувався, були люди зі своїми характерами та світоглядами. Якщо чоловік у щось вірив, то він ніколи цього не приховував, оскільки не знав, що є й такі людці, котрим це цікаво, бо за це ще й платня та повага від начальства.

Нерозділене кохання

Я навіть не здогадувався, що мене на курсі хтось кохає. Про це якось сказав наш парторг курсу Семенов, котрий усе і й про всіх знає (мабуть, за «порадою» Івана Ілліча). Вихідцем він був не із селян, а з дніпропетровських корабелів, і не дурний. Спочатку частенько «прилипав», ніби випадково. Але після того, як я дав йому на «аналіз» каблучку, знайдену під час копання льоху на місці колишньої дідової хати, він став іншим Семеновим. Сказав мені, що в нього буцімто є кислота, котра розчиняє золото, а я мав сподівання, що та обручка із благородного металу. В середині цієї широченької обручки (щоправда, не для мого пальця) був ще і якийсь напис. Тільки такий дрібний, що я не міг прочитати. У тому, що це золото (а я зроду не тримав у руках цього металу) сумнівався через його білуватість. Хоча тоді я ще не знав, що є і біле золото. Коли я обмовився перед Семеновим про цю обручку, то він запропонував свою

«послугу». Опісля мені розповів, що капнув кислотою, а вона «задиміла» – то й викинув. Однак став він якимось добрішим…

Так оце якось, коли курили на сходах під час перерви, заявив у гурті: «А ви знаєте, що наша Аня закохана в Стеблину?».

Для мене це було відкриттям, хоча, як виявилося пізніше, про це знав весь курс, окрім мене. Оскільки мешкав я не в гуртожитку, то багато чого не знав. Ця звістка мене не зачепила. Проте я пригадав, що першого вечора в колгоспі у Воронькові запросив до танцю (хоча Жора в Липках так і не довчив мене танцювати) дівчину, що давненько стояла у темряві одиноко. Запросив, скоріше, зі співчуття Наступного вечора я зробив те саме, сподіваючись, що це була та сама дівчина. Але, як з'ясувалось, це була однокурсниця – такого ж невеликого зросту; Женя Масенко.

З того часу ніяких питань ніколи й не виникало. На лекціях зі мною чомусь сідала ширококоста й міцненька Зіна Губар, на кілька років старша від Ані. Але коли я попросив Зіну допомогти мені з математичної логіки, вона радила звернутись до Ані, яка жила з нею в одній кімнаті. Однак Аня, скромненька дівчина, котра тепер завжди сиділа через ряд столів навпроти вікон, була мені байдужа.

Аж тут така новина. Тепер я міг їй лише поспівчувати, як і першого вечора в колгоспі. Але не більше. Перед очима ж і досі часом виникала постава чорнявки з мотозаводу, яку я так необачно проігнорував, коли вона спробувала заговорити. Тепер же я її частенько згадував. У пам'яті виринала й та, котру полюбив з першого погляду на вечорі поетів. Але то вже далеке минуле. А тут раптом Аня!.. Та на серці було порожньо. Звісно, я не забув і ніколи не забуду того щирого люблячого погляду в Липецькому клубі на вечорі. А з чорнявкою з мотозаводу я навіть мигцем не зустрічався поглядом… Я чомусь вірив, що справжнє духовне кохання можна

побачити лише в очах людини. Бо саме там криються справжні людські почуття. Недарма ж кажуть, що очі – дзеркало душі.

Перший цвях

День сьогодні хоч весняний, але не дуже погожий. Ми не встигли ще й порозсідатись на свої місця в аудиторії. До речі, нам завжди доводилось переміщатись з однієї аудиторії до іншої, бо наша кількість то меншала, то більшала, оскільки, скажімо, на лекцію з історії партії чи естетики, або ще з якогось загальноосвітнього предмета, до нас долучалася «родичка» – група психологів, також приписана до філософського факультету. Мабуть, у такому ж статусі; років кілька тому і ми були приписані до істориків. Свої фахові лекції психологи слухають окремо. Але через них ми частіше переходимо з аудиторії в аудиторію.

Цього похмурого дня наш розклад не збігався з розкладом психологів. Викладача після дзвінка чомусь не було, тож деякі студенти-непосиди розслаблено тинялися біля тих, хто вже дисципліновано сидів на своїх місцях, і стиха гомоніли. Аж раптом неждано-негадано з'явився «коридорний декан» Іван Ілліч Дирда і не без начальницької пихи наказав нам іти в парк Тараса Шевченка та зайняти майданчик перед пам'ятником, аби не було де стати об'єднанню націоналістів, котрі мають намір провести там «зборище», присвячене дню повернення Шевченка з російської неволі, тобто із Санкт-Петербурга, де він спочатку був похований, на Чернечу гору над Дніпром, чого й просив Тарас Григорович у своєму заповіті.

Ми слухняно пішли до пам'ятника, бо й дороги тієї від жовтого корпусу, може, трохи більше як півсотні кроків. Стоїмо натовпом. Аж раптом під'їхав з боку Володимирської автобус чи й два, з яких вийшли молоді зодягнені у святкове люди й організовано, а не юрбою, почали вишиковуватися біля Шевченка, відтісняючи нас. Несподівано з'являється Дирда й наказує іти в аудиторію. Не встигли ми повсідатись, як він знову повернувся й ще з порога закричав, аби ми не розхолоджувались, а знову йшли до пам'ятника, бо щось там помінялось: чи не ті приїхали, чи якась інша причина. Мене це розізлило і я, на правах профорга, закликав курс залишатися на місті, бо ми ж не роботи, щоб нам наказувати ходити туди-сюди. Дирда пом'якшав і не став наполягати, але відтіснивши мене трохи вбік, зауважив:

– Ну нехай Масенко запручалась. Вона ще напів дитина й не знає колективної дисципліни. А ти ж комуніст зі стажем, і вчинив такий бедлам. Не знаю, чи й достойний ти студентського звання?

Те, що Дирда не називає нас на «Ви», ми з товаришами не брали до уваги. Але сказане про достойність мене кольнуло. Проте в той момент зайшов викладач, тож я не став сперечатись, хоча відчув у голосі Дирди щось затаєно-погрозливе, що звучало не як зауваження студентові, а як неблагонадійному. Знаю зі стіннівки біля деканату, присвяченої святу Перемоги, що Дирда у війну служив у званні майора КДБ при посольстві в Ірані. Очевидно, він і тепер несе цю службу, бо надто по-панібратськи поводиться зі студентами, особливо з членами партії, і на семінарах завжди ставить їм добрі оцінки. Я в іншій групі, тож на семінарах з ним не стикаюсь, але поваги чи симпатії до цієї людини в мене також немає.

З ким женитися?

Університет університетом, але я й досі нежонатий. Житло в нас із мамою тепер є. Уже відремонтоване й обставлене. Не по-панськи живемо, а по-пролетарськи.

Але й спимо давно на ліжках, а не на брезентовій розкладачці з погнутим алюмінієвими каркасом, і не на підлозі, застеленій старим матрацом, як було спочатку. Тепер мамі купили металеве ліжко із сіткою та новеньким ватяним тюфяком. А я в комісійному, на Верхньому Валу, що на Подолі, купив собі за двадцятку ще добротний матрац на ліжко, котрий приніс аж на Мильний на голові(бо де тих грошей набрати на привіз), та збив із дощок щось на зразок корита з ніжками під ним, а зверху матрац; то тепер також сплю, як панич.

На канікулах, бо вже перейшов на другий курс, оскільки – після першого побоявся, що не витримаю в студ-загоні на півночі, то два канікулярні місяці облаштовував столярку в Готельці, в своєму рідному будівельному управлінні), а це їздив зі студентським будівельним загоном у Сейду, що за чотири залізничні станції до Воркути. За два місяці надсадної роботи (бо відливали з бетону фундамент під ретрансляційну телевежу, та мурували службові приміщення – і це без вихідних) привіз із «полярними» близько тисячі. Якщо додати мамині заробітки (а вони тепер оформлені в молочному магазині як старший продавець, хоч працюють, як і раніше, прибиральницею), то до наступного мого «візиту» на північ дотягнемо. І не голодуємо тепер, бо, окрім зарплати, мама, як і раніше, щозміни приносять «гостинця» – з півкілограма «Закарпатської» копченої та півлітра молока. І все це за совісну роботу. Вони в мене дуже працьовиті. Самі ж розказують: ще на початку голодовки працювали в наймах у якогось начальника, а його знайомий єврей-холостяк попросив відпустити наймичку, аби помила в нього підлогу. То вони, не знаючись на міських порядках, змили з паркету не тільки всяку грязь, а й мастику.

Може, хтось подумає, що я жононенависник, так цур вам, невігласи. Дівчат я люблю. Особливо душа ніжиться, коли чую пісню з фільму «Лісоруби», де, здається, квартет виконує життєствердну, а трохи й задерикувату дівочу пісню. У хаті нашій, звісно, не було дівчат, але я приятелював з у Мацеїшиним гуртом дівчаток, що через дорогу, з якими ми (бо в дитячому віці не соромились одне одного) ціле літо робили з дорожньої пилюги, натертої в суху погоду колісьми та чередою товару, коваликів, котрих ми для міцності безсоромно поливали із даних нам Богом частин тіла солоною вологою.

Роки роз'єднали ці безневинні дитячі гурточки, і ми вже відрізнялись не куценькими штанцями на шлейці через плече та сукенками, а й поведінкою, котра з роками вселяла в нас сором'язливість й усвідомлення нашої статевої різності, розуміння недоторканності й цноти. Проте для багатьох цнота – поняття чисто символічне. А я з дитинства привчений сприймати все по-справжньому, бо соромився навіть іти, взявшись за руку, аби не потрапити на очі дорослим чи комусь із хлопців-насмішників. І коли в Липках обладнали дизель-електростанцію й почепили на стовпі біля Никифора єдину електролампочку, то у своїх хлопчачих помислах боявся, аби не освітили все село. Бо тоді й дівчини не проведеш до її воріт. Та і як можна стояти з дівчиною, коли тебе хтось може побачити. З життя знаю, що таке відчуття сорому є, мабуть, рідкісним. Але воно внюпилось у мій мозок з дитинства. Коли дівчина – товариш, то мені не соромно. Але коли прокидається відчуття самця – стає ніяково, і в мені все обм'якає.

Можливо, не випадково я вже двічі в житті проґавив своє щастя? Але й сьогодні мені соромно зблизитися з дівчиною не як з товаришкою, а як з людиною, з котрою закортить вчинити щось інтимне. Я розумію, що давно пора женитись, але щоб запропонувати котрійсь одруження – для мене це неймовірний вчинок Дівки на будівництві, насміхаючись, частенько несправедливо натякали на мою «неспроможність». Але ніщо не могло вбити в мені набуту, як виявляється, злощасну рису.

Я вже й з ліку збився – скільки разів мене пробували з кимсь «звести». Скаржились і мама, що досі нема

онуків. Та все це якось розчинялось у віковічних життєвих проблемах. Ще на початку київського життя, тіточка Наталя попереджала: «Якщо хочеш чогось досягти – забудь про гульки». І я чотири роки знав тільки школу. А пізніше з'ясувалось, що мені ніхто й не подобається. Одне безсумнівно, що мені таки давно вже потрібна дружина. Та як розірвати це невидиме кільце сором'язливого страху? Десь уже на третьому курсі мене вирішили одружити однокурсники. Те, що наука ще не освоєна – це можна й зневажити. Однокурсник Стеценко, колишній водій, з котрим ми знайомі ще з підготовчих курсів, уже одружився, знайшовши пару в гуртожитку медсестер, десь на Заболотного.

Почалося з того, що в гурті на параді під час Жовтневих свят з нами була молоденька його землячка. На першій же парі після свят Микола сказав, що вона в мене закохалась, і я маю шанс… Може, було б і без проблем, якби вона не була років на десять молодшою за мене. Хоча вона й навчається вже в медінституті, але така різниця у віці для мене аморальна.

– Тоді у жінчиному гуртожитку є діваха, котрій кортить заміж, – сказав Микола, після моєї відмови від його землячки.

– Ну гаразд. Організуй зустріч...

Проте спливав уже другий місяць, а Микола мовчав. Розпочався й другий семестр.

– Ти коли нарешті покажеш мені наречену? – поцікавився я. – Бо вже й весна на носі.

– А не передумав?

– Ти давай свою наречену, раз обіцяв!

– Нехай-но я поспитаю. Бо робота в неї через кожних три дні.

Зустрічалися з Розою ми разів кілька. Та для мене це ніби робота – бо байдуже. Навіть клопітно так далеко їздити на безкорисливе побачення. Переді мною одне завдання – одружитись. На те, що в неї при першій зустрічі в гуртожитку «не вдалися» вареники, я не звернув уваги, бо понад п'ять років готував собі їжу сам, то вже дещо вмів. Та й мама іще при силі.

Зустрічі призначала вона й чомусь завжди біля автостради. Зима була слякотна, і з недалекого асфальту до нас інколи долітали брудні краплі. Вона ж не звертала на це уваги. А я, ходячи щоразу з боку проїжджої частини під цими бризками, мовчав через свою природну скромність. Та й на моєму сіренькому, ще з вечірньої школи, пальтечку це було не дуже помітно. Мовчав ще й тому, що прогулювався темними весняними вечорами не просто з дівчиною, а з майбутньою дружиною.

Та одного разу «газон», що проїжджав мимо, раптом пригальмував і водій, який виглянув через кабіну, порадив мені покинути її «к такій матері». Дівчина повернула назад. Пішов мовчки і я, хоча мав би запам'ятати номер машини й з'ясувати, що й до чого. Але мені було геть байдуже.

Удома я застав листа від Стахового сина Васі, котрий обіцяв приїхати в Київ з надією купити собі штани. Він став інвалідом і дуже потовстів. А в Липках таких розмірів немає. Василь був тепер один у Марцені, як і я в матері. Ще мешкаючи в селі, переписувався з ним від імені Марцені, бо коли він ішов служити, то я пообіцяв опікуватись їхнім обійстям. А тоді б він мав «відробляти». Але мене не взяли до армії, і тепер ми тільки зрідка зустрічаємось. Здебільшого їжджу в Липки я, оскільки йому це не просто. Тепер він ходить, важко перевалюючись із п'яти на п'яту, бо пальці відмерзли, а на руках залишились тільки по два оцупки вказівних та великих пальців. Минулої зими, повертаючись із Гнильця від хрещеної, він обморозився сам і потопив в Ірпені пару гарних фермівських лошиць. Чому він поїхав навпрошки на лід річки, а не дорогою, що не набагато й довша, я можу пояснити – бо «нестандартний». Вже обморозившись, одружився зі своєю колишньою коханою і вони придбали синочка. Проте Галя не ладила з Марценею, котра вважала, що та Кривинська невістка не з достой-

ного роду. І та залишила Василя. Тепер він живе сам, бо мати вже померла, але не забуває мого колишнього доброго ставлення. То й тепер, хоч він у Липках, а я в Києві, дружимо. То оце має приїхати. В листі він нічого такого не писав, окрім того, щоб я його зустрів у четвер біля вечірнього поїзда, про котрий ми всі знали.

До нареченої в наступні вечори я не ходив, хоч не прийняв ще остаточного рішення. Я почувався як людина, що ступила на надтріснуту кладку і вирішує: зробити ще крок, і остаточно провалившись у холодний потік, і тоді вже брести до протилежного берега по мулкому дну, чи повернутися на свій, сухий та звичний беріг. Вона, як і в попередні тижні, чергувала через дві доби на третю в шпиталі КДБ, де лікувалися як члени сімей цих службовців, так і державні мужі, яким закон не дозволяв мати дружин, але не забороняв жінок. Моя «майбутня» з вигляду була гарненька, хоч і, на голову нижча від мого – метра шістдесяти. Звісно, що в 28-річної дівки «женихів» не бракувало й чекати цнотливості після спілкування з ними було б марним…

Смуток

У четвер увечері було вогко й холоднувато. Дочекавшись вечірнього поїзда з Фастова, я з усієї сили намагався угледіти Васю серед людського потоку. Та хоч як видивлявся, а його не було. Однак прогледіти не міг, бо ходив він не так, як інші люди, та й коротуном не був. Провівши невеселим поглядом останніх замешканих та перевантажених пасажирів, я з важким серцем поплентався до метро, натовп біля якого вже помітно скорочувався, бо кожен поспішив додому або в гості. Не поспішав лише я. Може, негода в Липках, а, може, щось інше зашкодило моєму найближчому товаришеві приїхати. У Києві я так і не потоваришував ні з ким

після багаторічної дружби зі Славиком. Не можу сказати, що дружбі нашій завадила Вірунька, хоч і це могло бути. Найімовірніше, зник у наших серцях юнацький сільський запал, закоптившись сіруватим юристським «пилом». Та й «підробітки» в цього новонародженого юриста стали якісь підозрілі. Тож він, знаючи мій світогляд, уже не мав про що зі мною говорити при зустрічах. Про колишнє пере балакано, а нинішнє, очевидно, повинно утаємничуватись.

На Мильний провулок повертатися самому не хотілось. Бо й мамі було б приємно побачити колишнього сусіду, розпитати про все й похвалитися своїм міським життям та вже «викупленим» з боргів житлом, на котре позичали якусь копійку і в його матері. Внутрішній неспокій не вгавав, тому я згадав про свою майбутню «пару», з котрою можна було б поділитись оцим смутком самотньої душі. «Зателефонувати чи що? – подумалося раптово. – Може, і пробачить мої "прогули"?»

До телефону підійшла якраз вона, хоч телефон був гуртожитський, і частенько доводилось чекати – доки покличуть. Ні про що не розпитуючи й ніби не вибачаючись, я просто призначив побачення на наступний вечір. Про те, що мені не хочеться так далеко їздити, навіть не згадував. Але вона, з огляду на свої теперішні інтереси, ризикнула змінити місце побачень, мабуть, використавши факт тижневої перерви між зустрічами. По суті, це був маневр, аби позбутись, після прикрого випадку, того маршруту, котрим хотіла, очевидно, допекти своїм брехливим «женихам». Тільки дійсність виявились трохи іншою…

Отож відтепер ми зустрічатимемось на вулиці Федорова, у скверику неподалік від Володимирського ринку. Це десь однаково їхати: що мені, що їй. Цим дзвінком я скинув із себе якусь емоційну тисняву й відчуття нестабільності, та ще й отримав набагато ближчий маршрут до Подолу. Додому їхав уже збадьорений, бо настрій, зіпсований не приїздом Василя, трохи покращився.

Партійні збори

Партійних зборів я ніколи не любив, бо на них тобі нав'язувалось якесь завдання. Здебільшого не особисте, а загальнопартійне, політичне, котре мусило нас навертати на непорушну лінію партії. Бо інакше й бути не могло. На них, звісно, обов'язково лунали якісь похвали «правильності» дій партії загалом і непримітно вплітались поточні питання. У Липках, приміром, вони майже завжди прив'язувались до сезону року та до особистих справ членів партії. Мені мало не вліпили догану за недисциплінованість, бо забував вчасно платити членські внески, а ще за гумореску в районній газеті, у якій я описав, як через господарську недбалість весняні води розмили греблю, нагорнуту бульдозером упоперек хвоси. Її нагорнули для збільшення ставу, аби напувати колгоспне поголів'я великої рогатої худоби та коней, бо електрики ще не було, тож не було й водонапірної башти. Однак у весняний паводок ніхто з начальства не додумався пильнувати, щоб дати команду й підняти кілька дубових заставок, котрі закладалися в пази під мостом, аби утримувати в ставку воду. Тому вона пішла через греблю й зруйнувала навіть боки незакінченого мосту, розсунувши їх врінобіч. Мене звинувачували у «виносі з хати сміття». Розглядали на зборах і життєві питання, зокрема про «засилля» релігії. Довелося бути не лише свідком, а й навіть учасником «обрізання» городів тим, хто мав своє обійстя на території села, але не працював у колгоспі. За час перебування в партії (а це вже до десятка років набереться) всякого довелося пережити. Одно мені тепер подобається: в університеті більшість заходів, хоч би й зборів та щотижневих політзанять, проводили в робочий час, а не по ночах, як у колгоспі.

Сьогодні на весь актовий зал розпинався секретар Кузьмін. Кажуть, весною він переходить завідувачем кафедри в інститут фізкультури. А в нас ніби так заведено, що коли когось кудись призначають на вищу посаду, то претенденти дуже хочуть показати себе активними, і партії це подобається. Йдеться ж нині ось про що. На факультеті викладач психології Марісова не тільки читає лекції (здебільшого, правда, про Фрейда, котрого вважає видатним), а ще й кожного семестру запускає на нашому курсі яку-небудь анкету. Цього разу в анкеті було запитання: «Чи любите ви своїх викладачів?». Не знаю, як це оцінити з наукової точки зору, але мені здається, що формулювання цілком логічне, оскільки питання поваги до викладачів – корінне питання, бо визначає й глибину знань студентами цього предмета.

Не буду переказувати виступу секретаря парторганізації, але мені здається, що він «перебирає», коли, звертаючись з докором до Марісової, каже: «Ви б іще поставили питання: "Чи подобається їм радянська влада"?». Я ж, як завжди, що в голові, те й на язиці, візьми та й бовкни: «А чому б і ні?». Позаду ж мене сидять кандидат філософських наук Босий, який читає нам курс марксистсько-ленінської діалектики, та його дружина – викладачка етики.

Не можу стовідсотково стверджувати, та, мабуть, ця фраза буде третім «цвяхом» у мою подальшу кар'єру, бо два я вже забив: один у голову декана Шинкарука, а другого цвяха в пам'ять «коридорного декана» Дирди, який тепер ніколи не заводить зі мною балачок, хоч і має звичку у всіх щось виуджувати.

Весілля

Зі своєю нареченою я ніколи ще не сварився, ми й не цілувались, бо я помітив, що їй це не подобається. Тому просто здоровкались і, може, з годину, тинялися туди-сюди по скверику на Федорова, обоє чекаючи кінця зустрічі.

Недавно ми вже подали заяву в Подільський районний загс, чим викликали здивування у працівниці цього закладу. Здивувалась, що жоден з нас ніколи не був заручений і що ми не подаємо заяви в міський Будинок заручин, трикутний верх котрого я, чомусь не без цікавості, спостерігаю щоразу із залізничної колії Фастівського напрямку. Однак я ніколи не прагнув цієї громадської бутафорії, яка не несе в собі нічого значущого, а скоріше нав'язує відчуття суто емоційні. Я не призвичаєний до гамірливих святкувань, хоч би яких, бо не любив усілякої показухи, яка насправді влаштовувалася з певних державницьких інтересів. Якщо ж говорити про сьогоднішнє, то я й не знав про ці бутафорські викрутаси з процесом поєднання двох людей. Та коли б і знав, то нам не до такого панства. В районному загсі нам призначили на вісімнадцяте квітня.

Безумовно, студентові третього курсу нелегко влаштувати весілля, хоч він і їздить щоліта у студ-загоні за «довгим рублем», але то лише мінімум для прожитку. Довелося насамперед їхати з нареченою в Липки, аби сказати: «Просили батько й мати, і ми просимо…», а головне – замовити кожному із запрошених, аби вигнали по запарці горілки. Багато хто радів, що я зрештою одружуюсь, то обіцяв зробити за свої… І тільки в одній сім'ї, до речі, де колись я був боярином, узяли гроші на цукор.

Їздили й у Мар'янівку до нареченої. Хтось інший, майбуть, відразу перейшов би дорогу до зупинки автобуса в зворотному напрямку на Київ, щоб більше ніколи не повертатись за цією адресою. Але я іноді, дуже поблажливий до когось, і жорстокий до себе. От як би вчинили ви, коли б ваша наречена, привізши вас у Ксаверівку, звідки ще кілометрів з чотири до Мар'янівки пішком, та не знала де зійти, і автобус, постоявши на потрібній зупинці, поїхав з нами далі. Тільки аж на околиці вона «зогледілась», що проїхали потрібну зупинку. Їй тепер двадцять вісім. То ж вона уже десятки, чи сотні

разів, їздила з Києва додому. А тут раптом, не знала де зійти, і опам'яталась аж край Ксаверівки. Не знаю, як пояснити цей вчинок? Та якщо не роздумувати над цим інцидентом, то ясно одне; що привезли мене сюди на показ, не боячись, що я можу й поїхати додому не відвідавши Мар'янівку. Але Роза возила мене у своє село більше для того, аби похвалитись, що й вона виходить заміж, та аби її мати змогла сказати: «І в тебе так зветься, як і всі зяті… Та ще й такий малий». Хоч насправді я був вищий за Розу більш як на голову, бо вона повненька коро тишка. Звісно, інший би не став сідати за стіл після такого тещиного вітання, бо вона очевидячки виявляла внутрішнє невдоволення майбутнім зятем. А я маю бути в них п'ятим. Четверо із шести дочок уже заміжні...

В університеті я не робив персональних запрошень, а вийшов наприкінці лекції з етики й просто сказав, що цієї суботи в мене весілля, тож запрошую прийти всіх охочих. Викладачка, котра ще не вийшла з аудиторії, кинула не то жартома, не то й з прихованим звинуваченням, бо мала на нашому курсі свою не надто «спокусливу» й рішучу доньку: «А чому це ви, Стеблина, зриваєте в суботу мою лекцію?!». Як я тоді віджартувався, не пам'ятаю, але сказати щось у відповідь, аби наші перемовини скінчились, таки мусив.

Окрім того, як облаштувати весільний стіл харчами та випивкою, гризла ще й думка, де ж узяти сватів та бояр. У селі це не проблема. Там відбою немає. А тут таки клопіт. І всі ці питання мусив вирішувати сам, бо мама ніколи в житті не стикалися з такими проблемами. З боярами простіше, бо хоч і нема в місті родичів, та є однокурсники. Попрошу Івана, з яким потоваришували на останніх підготовчих курсах в університет. А у свати, може, піде Славко, з котрим майже не зустрічаємось тепер через брак часу, а може, і не через це. Тепер він судовий виконавець, то дуже зайнятий. А кого ж іще? Сватом не може бути нежонатий. Та як кажуть: «Дасть

Бог день, дасть і пожиток». Скоріше б личило сказати: «Як сироті женитись – то й день короткий». Мені ж він видався навіть задовгим. Однак зі сватами уладналося. Молодшим став Славик, а старшим – Мишта, котрий негадано нагодився з поїзда. Ми його просили на весілля, але я не сподівався, що приїде. Мабуть сподобалась моя наречена, то вирішив полюбуватись. Нагадаю – це середній син Сопрона Можари, а мені – троюрідний дядько. Його найстарший син Арсень загинув на фронті. А найменший, Петька, жив у нашій хаті років зо три. На нас він сердився через Шурка, котрий колись спитлював сім центнерів колгоспної посівної пшениці і мав би сидіти в тюрмі. Гуртом і не без хитрощів його таки вирятували, бо сталінські часи вже минули. Але Петька в душі має на мене зуб. Та і я, навіть без маминої підказки, не забув йому куфайки, зниклої під час ревізії зерна в коморі. Зовні ми наче родичі, але дружби немає. Тим більше йому дорога сюди «закрита», бо ж обіцяв стати попом, якщо я вступлю до університету.

А Мишті сподобалася моя наречена, коли запрошували на весілля. Вона низенька, а сам то він близько двох метрів. Але природа людини під Божим знаком, хоч я в Бога й не вірю. Отож Мишта приїхав. Тільки він на поріг, а я з довжелезним рушником, аби накинути на плече та зав'язати під рукою, щоб краї звисали з лівого боку мало не до землі. Така вже познака старости. Бо важливішої людини на весіллі й немає. Окрім молодого.

Не пручається Миша – гордиться, що й у місті шанують. Бо ж гості, в більшості, чужі йому. Мама моя і Колю його колись хрестили. Але про кумівство чомусь ніколи й не балакалося ні в нашій хаті, ні деінде. Задавакуватий дуже. Гвардійським сержантом був у воєнний час.

Але на цьому не скінчилось. Це ж не в селі весілля. Наречена живе аж за виставкою, на Заболотного. А родичів і в неї негусто. Приїхали батько з хрещеною, а ще найстарший зять. Пора починати, а наречена бозна-де. Славикові я ще вчора сказав, щоб замовив таксі на десяту годину в провулок Мильний. А він замовив і нареченій. Тепер треба ловити, аби не розминутись у такому великому місті. Та час ішов, а зв'язку ж ніякого. Телефон, правда, у гуртожитку є, однак вирішили – що це зайве. Довелося таки їхати назустріч. Пощастило, що водії з одного парку, то «відчувають» одне одного – не розминулись.

Студентів прийшло чимало, та й родичів близько десятка. Від Маленівських – це по материній лінії – приїхала тільки тьотя Кася. Сказала, що Юзик «ще десь бігає по Подолі». Але я розумію, що це вигадка, бо він не забувся про шоферів наклеп на маму. Не зрозуміло мені тільки одне: чому такий кмітливий керівник слухає, може, брехливі чи перекручені доноси водія?

Весілля було на подвір'ї, бо не вмістились би в хаті. Та й подвір'я нас вузеньке, бо косогір мало не під саму призьбу, високу, викладену під стіною з цегли. Та мусили якось влаштовуватись. Бо це не село, де родичі, особливо зимою, сідають за столи у два заходи, якщо не вміщаються за першим разом у хаті. Родичі пробачать, а «покликані» можуть і розбрестись.

Проте все йшло по-людськи. Була й духова на чотири труби. От тільки не обсилали родичів, бо не стало грошей на подарунки. Та й запивати самогонку було нічим. Пляшок зо дві «казьонки» таки стояло перед родичами. Студентам ішла й самогонка. Були молодим і подарунки, за які я після весілля купив «по блату» в універмазі за триста шістдесят карбованців наймодніший тоді холодильник «Україна». До загсу не їздили, бо вже розписалися тиждень тому.

Родичі молодої поводилися серед студентського колективу тихенько. Мовчки сиділи і сват Сидір Степура, і Хрещена мати. Тесть, правда, сказав кілька слів, перепиваючи аж сотню карбованців.

Прибігали під кінець і провулкові хлопчаки – за «могоричем», бо ж могли «перепнути» дорогу, коли пере-

ходять від хати молодої, до молодого, чи їдуть з розписі. Довелося сватам відкуповуватись від «перепинання».

Будні

За те, чи вживуться мама з невісткою, я чомусь не хвилювався. Та й куди Розі змагатись. Вона з дитинства була третьою, а не найстаршою в сім'ї. А мати їхня, Марфа, у колгоспі й не працювала. З одного боку, тому що багатодітна, а з іншого – бо Сидір Антонович завжди при сільраді: то головою, то секретарем. Щоправда, після революції його, хоч і сиротою був, але мало не розстріляли, бо від природи руки ні до чого не стояли. Активний був, то поставили скиртувати овес у снопах. А скирта розсунулась. Тому два тижні тримали в Білій Церкві, доки якось змирилися з його «талантом». А дівчата росли: найстарша тепер працює бухгалтером, на рік молодша, котра одружена з попільнянським хлопцем, – технік по торфорозробках. А та що за нею – моя, значить – медсестра. Три молодших без освіти. Хіба що найстаршій трохи діставалося хатньої роботи. Мою ж Розу в дитинстві дражнили «мазуха». То одне це вже про багато що свідчить. А після десяти класів Розу їхній зять, майор залізничної міліції, котрий із найстаршою Сидоровою жив у Івано-Франківську тоді, то забрав і Розу до себе, де вона й закінчила медичний технікум і повернулася в Київ уже медсестрою. Оскільки ростом непоказна, то батько вирішив, що ця робота для неї буде найбільш посильна. Отож до двадцяти восьми років вона харчувалась або на роботі, бо чергувала цілодобово, або в гуртожитку, то до «вареників» руки не доходили.

Правда, на мене сімейне життя майже на впливало. А Роза, якщо справа стосувалася кухні, у перші тижні помітно хвилювалась і навіть погрожувала повернутися в гуртожиток. Я сприймав її примхи, як і належало чоловікові, без паніки, розуміючи, як людині нелегко в нових умовах. Звичайно, вони були не гуртожитськими. Але мама ніколи їй ні в чім не дорікали й до роботи хатньої не змушували. Та й що з Рози візьмеш, коли й щітки, якою білять в обійсті, вона в руках не тримала ніколи. До того ж для такої трудолюбки, як свекруха, цього й не треба було. Жінка поверталася з роботи – і в постелю, бо там не висиплялась. Іноді приходила до університету під вечір, то гуляли удвох. Але, між нами кажучи, ходити в ногу з нею я так і не навчився. Вона – маленький товстунець, вчепиться в мій рукав і не тримається, а ніби обтягує його до землі. Мені не годиться тим дорікати, то ходимо, як виходить. Та й не щодня оті гуляння трапляються. Однокурсникам деяким, котрі нас бачили, подобається. І, як я зрозумів, подобається те, що в порівнянні з нею я набагато більший. Будь у мене якась інша дружина – картина була б не на мою користь. А таке, між іншим, могло б статись. Якось опинилися ми з Миколою Стеценком наодинці. Може, йшли до книжного комісійного, що на сусідній від університету вулиці. Дорога коротенька. Сотня кроків по вулиці Леонтовича, що з'єднувала бульвар Шевченка, де університет, та авторитетний у студентів комісійний.

– А ти знаєш, Стеблина, що твоєю жінкою мала бути інша?

– Це ж як?! – здивовано запитую.

– А так, що до тієї, котра дуже хотіла заміж хоч би й за кого, прийшов хлопець з армії, то швидко й побрались. Думаєш, через що я кілька місяців не міг виконати обіцяне? Видивлявся іншу. У жіночому гуртожитку їх повно.

– Ну й свинюка ж ти, Стеценко.

– А тобі ніби не однаково?

А й справді. Любов між нас із Розою не поселилась, але злоби до неї в мене не виникало ніколи, а вона, надівувавшись; була ніби слухняною. Іді навіть заздрять

нашій «єдності». Бо так воно виглядає збоку. Вони не знають, що Роза ніколи не стає на мій бік. Хоч би як там було, а вона завжди стоїть на чужому, залишаючи мене самотнім: і в житті, і в суперечці. Та що поробиш – силою любим не станеш. Побачимо, як воно буде далі. А тепер мене ніби влаштовує, бо отримав хоч часточку того, чого бракувало повнолітньому чоловікові.

Двійня

Хронос, цебто час, як казали стародавні філософи, був найпершим у світі. Він породив Хаос, а з Хаосу вийшов Бог, котрий і навів порядок у Всесвіті. Інколи час з'їдає нас дуже швидко, а іноді плине як плине. Проте в будь-яку пору трапляються події ніби й передбачувані, а все одно несподівані. Як народжуються люди, ми знаємо з чуток. Давно минуло наше весілля, хоча хтось, може, хотів бачити його не таким. Проминуло на заробітках у Заполяр'ї й канікулярне літечко. На півночі нараховують «полярні» відсотки, тому студентам такі умови прийнятніше.

Знову осінь – час на навчання. У дружини ж моєї не така вже статура, як була весною. А поза цим життя текло повільно, спокійно. Уже й новий рік. Я з ліку збився, скільки було тих нових років. Були і пам'ятні, зокрема коли корова на ланцюгові задушилась, а ще раніше, коли в школі влаштовували гуляння біля новорічної ялинки: для молодших зранку, а для старшокласників – увечері напередодні. Дуже мені кортіло потрапити саме ввечері, бо ж, мабуть, веселіший Новий рік у старшокласників. Як виявилось, пропускають до ялинки тільки в карнавальному вбранні. Такому сором'язливому, як я, потрапити туди було майже неможливо. Виручила хрещена – тітка Ліксандра: «Сушила б я голову чортзна чим! Зірви он зі стіни той шматок шпалери, що

під дзеркалом, скрути його ковпаком, то й вийде клоун. А з решток змудруй якусь напиначку на груди, тоді й сміло йди на новорічний вечір». Хрещена й до цього не раз робила мені приємності. То взяла одного разу на віз – коли везли на станцію до зерно пункту пшеницю, іншим разом висадила на автомобіль, який віз буряки з поля до Корнинського цукрозаводу, аби побачив заводську трубу зблизька, а не зі свого порога (хоча й даремно, бо здалеку труба видавалася величнішою).

А перед цим нинішнім Новим роком ми поїхали з «важкою» дружиною фунікулером до колишнього Михайлівського святого місця, де тепер нагинці стоїть статуя монаха з відрубаними по лікті руками й без голови. Ближче до знаменитої будівлі, у лівій її частині, аж до останнього поверху – ЦК ВЛКСМ. Тут неподалік, на підвищенні біля фунікулера, продають ялинки, тож хочемо одну купити, бо ближче від дому вже всі розкупились. Вибираю найкращу – тепер вони дешеві. Поставивши ялинку поряд з вагітною дружиною, щоб підтримувала, фотографую їх.

Це було надвечір'я останнього дня року, що спливав. А вночі з другого на третє січня я бігав вулицею Фрунзе, шукаючи найближчий працюючий телефон-автомат, щоб викликати швидку до породіллі. Удень, десь під обід, повернувся до хати й на запитання мами сказав якось задерикувато, що в неї тепер двоє онуків. Звісно, я був задоволений, хоч і не в такому несамовитому захопленні, як показують у кінофільмах. А от для мами це була радість, якої вони чекали багато років.

Відразу ж мама почали поспіхом одягатися, щоб піти придбати малечі пелюшок та одежинок, бо, аби уникнути якогось лиха купувати наперед забороняється звичаєм.

Через кілька днів я приніс нових членів сімейства на руках, оскільки від пологового будинку було близенько, а засніжений підйом провулку вночі швидка ледве подолала. Тому вирішили, що пішки надійніше. Тим більше, що кортіло потримати на руках своїх синів.

Відтепер у дружини тільки й роботи, що годуй та переповивай малечу. Я був ближчий до сільського життя, то знав, що після війни (бо раніше не міг знати) одне з двійнят у Липках невдовзі помирало. І оте колишнє тепер не давало мені супокою. Звідки було повоєнному хлопченяті знати, що після війни вибирали сильнішого, а слабшому дозволяли попрощатися з цим світом, бо на двох не вистачало в ті страшні роки в голодуючої мами молочка. Дитячих кухонь, та ще й у селі, не було. Народжували ж тоді в хатах, а не в пологових будинках. У нас, наскільки пам'ятаю, і двійнят було в той період, може, пар три-чотири на все село. Однак твердо знаю, що обоє ні в кого не вижили.

Днів через два, коли хлопченята були вже вдома в теплій хаті, яку утеплював цілу осінь, прилаштовуючи до груби водяне опалення, я зібрався їхати на Червоноармійську, де був чи не один на всеньке місто магазин з дитячими колясками. Коляска потрібна була не так для прогулянок (бо подвір'я справжнього в нас не було, а до дороги – сходи. Тож возити ніде), як для спання. Хлопчикам же треба майже цілодобово десь спати, що вони й робили, насмоктавшись молочка з повногрудої мами. На моє щастя, двомісні коляски в магазині якраз були. Питання полягало лише в тім, як того широченького візка доставити аж на Поділ до Мильного, куди мусиш їхати спочатку тролейбусом, а потім ще двома трамваями. Про таксі тоді в студента не було й мови. Та хоча довелося попотіти, попри морозець надворі, але до потрібної трамвайної зупинки «Мостицька», що на Фрунзе, таки доїхав. Витягнути коляску на горб у самому провулку – то вже робота для ще дужих ніг. Тепер синочки об лаштовані спальними місцями на цілі місяці. Сплять, тільки носиками злегенька посопують. Десь через місяць бабуся виноситиме їх з хати на руцях, бо коляскою на подвір'ї ніде розвернутись. А я радітиму, коли на шістнадцятий день коли молодшенький, Вітя так завовтузиться, що аж коляска захитається. Жвавенький росте!

Діти – це добре, та сесії ніхто не скасовував. Наступного дня по їх народженню був екзамен з наукового комунізму. Стоїмо під дверима. Сирцова чекаємо.

– А в Стеблини двійня народилася, – каже несподівано новий староста другої групи викладачеві наукового комунізму, що заходить в аудиторію. Пішов – ні зі студентами біля дверей не поздоровкався, ні мене не привітав. Якось аж незручно нам під дверима в очікуванні, поки не дозволить заходити на екзамен. Сирцов трохи хамовитий кацап, але щоб навіть не привітати – це нікуди не годиться.

Батьки

У другому півріччі нас чомусь поставили навчатися в першу зміну. Може, це мало якийсь зв'язок з астрономом Всехсвятським, котрий не хотів ходити з Обсерваторної на Володимирську, щоб прочитати студентам філософського факультету двадцятигодинний курс з астрономії, то наше керівництво вирішило, що ми раз на тиждень усім курсом зранку ходитимемо на лекцію в обсерваторію, доки професор ще не пішов відпочивати після нічних спостережень неба. Як на мене, то це було занадто, аби сімдесят чоловік, ламаючи навчальний графік, штовхались на Обсерваторну й назад на лекції. Ще образливіше, що цей чолов'яга з вічно почервонілими, очевидно, від роботи, очима, розповідаючи про походження астероїдів, ні разочку не показав у телескоп самого неба. Як на мене, то це намарно викинуті університетом гроші. Може, для астрономії й цікава його теорія про астероїди. Але мені хотілось, окрім теорії, побачити в телескоп ще й небо.

Однак зараз не до цього. Дружина сьогодні чергує в лазареті, а мені треба сходити до Червоної площі на дитячу кормокухню по додаткові харчі для діток. У мене

тепер не красива жовта тека, що її подарував колись Славик, а великий пухнастий портфель, у якому, окрім конспектів та книжок, лежить ще дві четвертушки для дитячої суміші. Щоправда, дають мені її без грошей; бо в нас двійня. Зараз я на заняттях з цивільної оборони, бо не стройовик. Решта студентів ходять на військові заняття. Сиджу, як на голках, і весь час дивлюся на ручний годинник, бо кормокухня зачиняється о дванадцятій годині.

Сьогодні тренувальні заняття з проведення навчань серед населення. Моя черга проводити. На якусь мить забуваю про кормокухню й концентруюсь на сьогочасному. Якщо по правді, то не дуже й пам'ятаю матеріал. Підручників немає, а конспект десь дома, бо прослухав попередження викладача на минулих заняттях. Пройшов же тиждень. Проте набундючуюсь, ніби перед бригадою колись, і починаю говорити. Відповідати повинні студенти. Я ж «учитель». Викликаю тих, у котрих упевнений. Викладач, колишній пілот реактивної авіації, зупиняє мене й несподівано хвалить перед аудиторією за педагогічний підхід, зауваживши одначе, що я поводився правильно, незважаючи на слабкість програмних знань. Мені це приємно чути, але ж дитяча кормокухня… Зрештою наважуюся й прошу відпустити мене.

– Звісно, якщо треба, то поспішайте. Діти ж не можуть чекати завтрашнього дня…

Недавно ж ми вже мало не подружилися з колишнім авіатором. Виявилося, що квартири наші на Лісовому масиві і їздимо ми одним автобусом, то завжди вітаємося при зустрічі. А то якось ідемо від метро до автобуса, а він, поцікавившись, як мої хлопці, продовжує розмову:

– А мій «авіатор», це вже йому п'ять скоро буде, каже мені: «А знаєш, тату, де ще є атомна бомба?». «Де?» – питаюсь. «На сонці», – відповідає. Воно й не треба, щоб діти про таке знали, але то такі нишпорки, що все знають…

Фізика

Це була та аудиторія, котрої я не побачив у своє перше заняття і через яку в мене відібрали журнал другої групи. На перший погляд учорашнього токаря, втрата журналу – це дрібничка, яка, одначе, несподівано вигулькне наприкінці курсу. Але тоді, перед першою лекцією, замість Корнія Стеблини старостою став Володимир Піціль, котрий добросовісно виконує свої обов'язки й до сьогодні.

Проте хочу розповісти не так про особливу аудиторію, як про найкращого викладача на факультеті, який на початку лекції ніколи не забуде привітати: чи зі святом, чи з іншою визначною подією сьогодення. Прізвище його Човпан. Він для нас як старший брат. Та на занятті треба слухати й дивитись на дошку, де він пише рівняння чи зображує фізичні явища, якщо їх не можна відтворити наочними засобами, що є в цій аудиторії, яка має назву «фізична».

Чи всі ті формули та висновки я розумію? Звісно, що ні, але завжди уважно стежу за його виразними рухами та мовою. Хоч попереду екзамен з фізики, але складати іспит в Петра Човпан ніколи не страшно, бо й запитує він якось «з глибинкою». Пам'ятаю, як минулого семестру «завалив» залік з фізики. «Прийдете до деканату о чотирнадцятій», – каже. Сиджу за столиком відразу при вході в приймальну. Секретарша за іншим столом; що біля вікна. Петро Олексійович завжди дисциплінований.

– Ви вже тут?

Зупиняється перед столом ледве зачинивши двері з коридору. Ставить на аркуші паперу крапку й прималювує до осі довгенький важель, на кінці котрого мав би бути умовний предмет.

– Від чого залежатиме швидкість предмета, коли оця вісь крутиться навколо осі з постійною швидкістю?

– Від довжини важеля, – кажу.

– Вірно. То ж запишіть це формулою.

– Не вмію.

– Так цьому ж вчать у школі! – дивується Петро Олексійович.

– А я тікав з уроків, – признаюсь Човпанові.

Зітхає, й наказує чекати доки вийде з деканату. Напружено чекаю. Через недовгий час виходить.

– Давайте свою залікову.

Цього випадку я не забув, але й він тепер не полишає мене в спокої. Сьогодні розповідає про теорію відносності Ейнштейна, згідно з якою центром Усесвіту можна вважати й Землю.

– Мене ж запитує: – Стеблина, то чи є різниця між висновками Птоломея, котрий стверджував це ще дві тисячі років тому.

– Звісно є! Птоломей вважав що тільки Земля є центром Всесвіту, а за Ейнштейном виходить, що і Землю можна вважати центром Всесвіту, як і будь який астероїд, чи й просто якусь річ у космосі.

– Всі згодні? – звертається до аудиторії.

Почувши схвальні відгуки, витирає з пальців крейду. Остання лекція з фізики закінчена. У технарів фізику викладають ширше, ніж у нас, гуманітаріїв, то й годин на неї в них більше. А шкода. Хоч і так багато пізнали.

Вирішальний цвях

Отак і живемо – від семестру до семестру. Непомітно і студентські роки промайнули. Хоч у мене якесь дивне відчуття: з одного боку – ніби уже й набридло все, а з іншого – наче й шкода його залишати. Тут уже кожну щілинку знаєш. Усе наче своє, рідне. І ми зблизилися. Не скажеш, що згуртувалися як одна сім'я, бо курс поділився на клани за різними критеріями. Одні товаришують, виходячи зі стану батьків (сиріт між нас тепер не багато), інші – за успішністю. Правда; вона не постійна, бо дехто вибився у відмінники, а початкові відмінники підупали. Однак, у цілому ми таки стали спорідненим гуртом, належними до якого вважатимемо себе доти, доки нас не «проковтне» інший колектив. Були на факультеті за п'ять років і якісь несподіванки. Так, близько десятка людей за ці роки вибули зі спільноти. Факультет не з легких. Недарма декому й світ переінакшився. Один ще на другому курсі виставив собі в заліковій книжці п'ятірки з усіх дисциплін, і розповідав на перервах що він бувший пілот-винищувач і горів у літаку. Хоч, насправді, йому ніхто не вірив, бо й вік його був не набагато старший нинішніх призовників. Серед тих, котрі не витримали, були й такі, скажімо, котрим десь на якомусь курсі й «сонце чорт виносив на своїх рогах невчасно». Але на місця тих, кому філософія видалася непосильною, приходили інші. Часом невідомо, з яких факультетів, чи вузів. «Прибульці» спритно приживались у цьому гурті й невідомо за допомогою чиєї «чарівної палички» вростали в ряди факультетського начальства. Хоч би й наш нинішній староста, який прийшов на другому році навчання й уже наступного дня став старостою курсу. Спочатку на те було байдуже, бо треба ж закінчити університет. А вони під чиїмось дахом поприходили, під ним же й підуть. Це студентський загал пірне в подальше життя, пробиваючись через натовп таких самих «шукачів» долі, що не мають «підпірки», скажімо, щоб пробитися до аспірантури. Чи хоча б у лаборанти. Бо й сюди перечіпок чимало. Стороннім на вигаданих «конкурсах», що лише для проформи проголошувались у місцевій пресі (бо насправді на ці місця вже були «свої»), не пробитись, а декотрим завжди усміхатиметься доля. Такою є жорстока дійсність. Такою вона була – такою й залишиться. У цьому ніби й нема нічого дивного. Бо що було б, якби одна ворона викльовувала око іншій? Але є й немала частка гіркої несправедливості. Воно, як казав викладач естетики доктор філософських наук, про-

фесор Кудін: «Здоровий паросток і асфальт проламає». Та в реальному житті дурість чи талант кожного буде видно лише в старості, коли до них уже зачахне інтерес. А життя наприкінці назад не розвернеш.

Я також на факультеті не дуже збагатився. Бо й про студентське життя в гуртожитках дізнавався лише під час перекурів на перервах. То були крихти всієї інформації про події та пригоди в самих гуртожитках. Оте почуте на сходах між поверхами під час перерв тільки на краплинку поповнювало й розширювало мій студентський кругозір у тих питаннях, що стосувалися і завчасного пошуку роботи, і навчання в аспірантурі. Щодо іншого боку гуртожитського життя, то його я надивився в робітничих гуртожитках. Хоч будівельники не харчувалися, навіть перед получкою чи авансом, м'ясом із голубів, за якими студенти з нашого факультету лазили на горище; невідомі будівельникам і принизливі горілчані «клізми», про які я й не чув. Але без таких знань нічого не втратиш, окрім тих, які стосувалися майбутнього працевлаштування.

Минали останні тижні нашого університетського життя, і ми вже очікували перемін, бо хотілося ще чогось незвіданого. На одному з останніх занять з психології наша новаторка Марісова вирішила опитати студентів, як вони оцінюють своїх викладачів. Поклала і мені на стіл оту злощасну анкету, яка анонімною лише називалась, оскільки в «шапці» потрібно було зазначити рік народження та останнє місце роботи. В нас на всьому курсі немає більше токарів-револьверників. Чи нас, студентів п'ятого курсу гуманітарного факультету, вважають за баранів? Проте, маючи відвертий характер, я таки написав усі дані, яких вимагали в «шапці», і все, що думав про кожного викладача.

Ця історія була нічим іншим, як четвертим «цвяхом» у мою професійну «труну». І не лише для коридорного декана Дирди, який, без сумніву, пам'ятає все «не нашенське» в Стеблині. Чи не востаннє я таки хотів перевірити правильність думки французького філософа Жан-Жака Руссо, котрий писав у своїй дисертації, що чим більше людина знає, тим менше в неї людяності чи совісті.

Здав я ту анкету та й забув про неї, заморочений то складанням державного іспиту, то курсовою, то останніми профспілковими клопотами. Хоч, як по правді, то всі ті турботи зводились до збирання членських внесків та зрідка підписом путівок у нічний санаторій студентського містечка. Рецензована на «добре» в Інституті філософії й курсова. Складено на четвірку й випускний екзамен.

Залишається чекати засідання розподільчої комісії.

Чотирьох наших випускників направили молодшими науковими співробітниками в республіканський Інститут філософії. Решту розподіли в ті міста, звідки вони приїхали. Залишились без розподілу декілька киян. Зрештою тільки мене нікуди не приткнули. Бо посилати в іншу область одруженого чоловіка з дванадцятирічним партійним стажем, який має квартиру в Києві, дружину, синів-двійняток та немолоду матір, колгоспну пенсіонерку, таки не наважились. Однак у столиці місця не знаходилося в жодному вузі, бо ректори не поспішали повідомляти міністерський відділ кадрів про вакансії. Оскільки нашого брата вистачало, то притримували вакансії на всяк випадок. Дехто влаштувався інструктором райкому партії. Мені ж ця робота не підходила. Було ніби місце в міському Будинку пропаганди. Та після місячного розглядання моєї справи сказали, що посада вже зайнята.

Рука підтримки

Не пам'ятаю, що я напередодні «останнього дзвоника» казав про колектив, серед якого минуло п'ять років

мого життя, але сьогодні від мене колишнього уже майже нічого, окрім працелюбства, й не залишилось. Найживучіша, мабуть, пам'ять. Тому тебе тягне туди, до вчорашнього, і ти ще довгенько заходиш у ті двері, хоч уже й обстріпався твій пропуск. І хоч ти заходиш не як початківець, а як частинка отого найкращого з минулого, яке тобі ніби й не належить тепер вважити своїм, бо воно для тебе вже трохи зачерствіло, хоч і доброї якості. Тобі ж потрібне нове «ім'я».

– Ти чого тут? – чую дуже знайомий голос і, обернувшись, бачу колишнього однокурсника Миколу Корюшка, який отримав направлення в Інститут філософії.

– Шукаю вчорашнього дня! А ти що тут робиш?

– Та ось – ще один папірець вимагають на новому місці. А ти знайшов уже роботу?

– Нема тепер таких роззяв, аби щось путнє губили.

– Знаєш що, Стеблино, зайди-но ти до Крутолоба, торішнього нашого випускника. Його приймальня на четвертому поверсі на Хрещатику, що навпроти готелю «Москва», де магазин фототоварів. А зараз, вибач, поспішаю. Побалакаємо іншим разом.

Корюшко біжить до виходу, а за ним і я поволі. Бо робити мені тут нічого. Правда, не вистачило мені значка про вищу освіту, що їх видавала факультетська секретарка Лариса. Був би містиком, то вгледів би в цьому якесь чаклунство. Нещодавно в цих коридорах ми були своїми, а тепер залишилося лише зайти в приймальню до Лариси, аби забрати оте останнє, яке свідчило, що я тут ще свій – це ромбічний значок про вищу освіту, який кріплять на лацкан піджака. Щоправда, я так ні разу його й не начепив. Лариса вже всі значки роздала. Лишився тільки оцей – з вищербленою емаллю у верхній частині. Бувши співчутливим, я, аби виручити Ларису, беру цю надщерблену цяцьку, бо вона вже втратила своє значення символу про вищу освіту. Для мене цей значок нічого й не означає. Бо нічого не зміниться, коли його начепиш. А до цяцьок я з дитинства не привчений,

бо нашими цяцьками були вистріляні патрони та зіпсовані запали для снарядів біля залізничної станції, а ще трубчатий порох з відкритої гільзи танкового снаряда біля конюшні на колгоспі, де стояв підбитий бідорака. Зараз згадується тільки перший день в університеті й теплий погляд Володимира Іларіоновича Шинкарука, який стоїть біля викладацького столу в аудиторії, повній щасливих першокурсників й зачитує дані про кожного нового члена цього дев'ятнадцятитисячного університетського колективу …

Крутолобому вже знайшли інспектора, але він порадив зайти в «Будиночок Декабристів», що неподалік Верховної Ради, де тепер міститься республіканське Управління в справах релігій, котрим відає уповноважений Ради Міністрів УРСР Кость Захарович Литвин.

Приміщення з пам'ятним написом над самим тротуаром. Вхід з вулиці Данова веде цементовими сходами відразу на другий поверх. Прийняли ввічливо і просто. Литвин зараз у відрядженні в Москві, у союзного уповноваженого Куроєдова. Але інспектор їм таки потрібен, тільки оформити можна буде, коли приїде Литвин.

До вечора ще далеченько, тому виходжу на Гідропарку з електрички і йду засмагати. Заодно стараюсь розгадати, чи отримаю обіцяну роботу в середу, коли приїде Литвин. Не скажу, щоб від тієї обіцянки був у захваті, але вже й тривожить трохи майбутнє «безробіття», відлік якого розпочнеться з нового навчального року, тобто коли закінчиться статус студента, і я стану «тунеядцем», якого можуть витурити з Києва.

Додому повернувсь уже перед заходом сонця. На лавочці біля під'їзду, як завжди, один і то самий гурт пенсіонерів, серед котрих і мама.

– Прийшов уже? А тут до тебе якийсь, на дерев'яному протезі, літній чоловік запитував. Прийшов та й питає, хто тут товаришка Стеблина. Я обзиваюсь, а він запитує Корнія Севастяновича. Не знаю я такого, кажу. Усміхається, а помовчавши, каже: «Син ваш де? Як при-

йде, скажіть, щоб не чекав середи, а завтра виходив на роботу». Мені аж незручно стало. Бо ж тебе хіба що Варвара в Липках так чомусь величала…

Зрозуміло, що така звістка мене трохи збадьорила. Бо хоч і не знав, що це за робота, та все ж краще, ніж нічого.

Управління уповноваженого

Не можу й пояснити, з яким саме відчуттям їду в метро на роботу. Бо ж до цього часу мене всюди приймали без труднощів та розпитувань. А до будівельників узагалі дядько Юзик привіз. Раніше після коротких перемовин настановляли: що й до чого. А сьогодні до слів додається ще й диплом, якого в житті ніхто насправді й не запитував. Бо коли ти вже стаєш на певну службову сходинку, то й стосунки довірливіші. А тепер тобі здається, що ти вступаєш в якесь потужне товариство, котрому під силу державницькі справи.

Прийняли мене двоє чоловіків: Павло Дмитрович, він же заступник Литвина по християнству, та його помічник – старший інспектор Герасим Минович, також із цього відділу. Особливої бесіди не було, бо те, що я невіруючий та член партії з березня шістдесятого року і що працював колись у колгоспі й бригадиром, розповів цим посадовцям ще вчора. Отож доки немає Литвина, я прийнятий умовно, тому можу тільки ознайомлюватися з людьми та обстановкою в управлінні. А чоловік на дерев'яній кульзі, що вчора приїздив до мене на «Запорожці» з ручним управлінням, ткнув у руки звіт останнього року, написаний союзному управлінню для Москви на ім'я Куроєдова, і сказав читати.

Старший інспектор Герасим Минович учинив доречно, бо цей документ давав можливість зрозуміти, чим тут займаються.

Не можу утриматись і від знайомства, нехай поверхового, з колективом із дванадцяти членів, у якому маю працювати.

Литвин Кость Захарович, котрого ще не бачив – це нібито колишній заступник завідувача відділу десь в міністерстві.

Пилипенко Павло Дмитрович був добровольцем під час війни, колишній секретар Полтавського райкому партії, а прийшов сюди уже з посади інструктора ЦК.

Герасим Минович перед цим працював редактором у видавництві «Українська енциклопедія», яке вже випустило останній, дванадцятий том, після чого його розформували.

Гладаревський, котрого я ще не бачив, кажуть, колишній інструктор ЦК. А тепер він перший заступник Литвина з питань католицької церкви.

У його відділі є лише один старший інспектор, і чи не найдавніший радянський управлінець – колишній член Військради фронту, старший інспектор і повоєнний заступник міністра освіти Іван Іванович Швайко. Ще є рядовий інспектор – колишній зоотехнік колгоспу.

Власне, на місці, на яке мене мітять, є ще працівник на прізвище Мартиненко, тільки в управлінні його вже давненько не бачили. Він і раніше приходив на роботу, як кажуть, під чаркою, а тепер, очевидно, геть спився. Герасим Минович обіцяє, оскільки має транспорт, поїхати зі мною до нього додому. Чому саме він хоче взяти мене, перш ніж звільнити прогульника й п'яничку, – невідомо.

Є ще й кілька жінок. Це три машиністки (одна вже на пенсії), а у відділі кадрів нібито працює дружина Гладаревського, яка й була причиною його звільнення з інспекторів ЦК. А ще є всюдисуща секретарка Лариса. Ні по прізвищу, ні по батькові її ніхто не називає, тому і я кажу «Лариса».

Оце й увесь наш колектив, серед якого тепер і я, вчорашній студент. Це у разі, якщо дасть згоду Литвин.

Отримав що шукав

Коли мешкав на Чоколівці, був дуже завантажений, але, покалічивши руку, мав трохи вільного часу й прочитав роман «Мартін Іден» Джека Лондона. Був головним героєм не те, щоб захоплений, а сприйняв його як свій ідеал. Мені подобалося його видирання по важкій стежині знань. Та найбільше я заздрив його способу життя саме в той період, коли він наймався на декілька місяців моряком, а потім мав можливість, на зароблене, певен час займатися самоосвітою чи творити, сподіваючись на можливе опублікування написанного. Але я такого не міг зробити, бо в нашому суспільстві ти на обліку. Та й робота, яку мав Іден, мені недоступна. Маєш чинити лише за радянськими законами. Виходить, що цей ідеал був нездійсненною мрією. А ось життя молодого Ейнштейна, точніше, його перші роки праці, були, як здається, чимось схожі на моє нинішнє становище. Починалося ж його, заздрісне для мене, трудове життя роботою в якомусь патентному бюро, де було стільки вільного часу, що, гадаю, неважко було стати й великим мислителем.

Так от робота уповноваженого в справах релігій була тоді геть схожа на ейнштейнівську, бо в мій обов'язок входило курувати в шістнадцяти областях та відповідати на скарги, у яких здебільшого просили відкрити церкву. Я ж знаю союзне «Законодавство про релігійні культи», котре ми під шефством Герасима Миновича та якогось мовника, відступника з релігійних кіл, якраз перекладали з російської, аби видати своє – україномовне, у якому також буде сказано, що релігійна громада має право на існування, коли вона нараховує двадцять віруючих. А представники віруючих допікають мене, особливо з Рівненської області, звідки присилають цілі відомості з десятками, а то й сотнями підписів. І «обіцяють» дописувати доти, доки не відкриємо церкви. Технологія моєї роботи полягає в тому, що маю писати

чергову відмову зі словами «не маєте права…», бо іншої відповіді не пропустить на контролі заступник Пилипенко та не підпише Кость Захарович.

Якщо не брати до уваги нечасті відрядження в обласні центри, аби перевірити якийсь казус, то це й уся робота. Правда, Герасим Минович ще підсуває для перекладу російське законодавство, котре скоро закінчимо, і я цілими днями читатиму: або граматику, в якій досі грішу, хоч і маю вже вищу освіту, або передивлятимусь багаторічні звіти про роботу нашої організації. А ще не знаю на яких правах, але ми з Пилипенко перечитували й «цензурували» «Православний вісник», що його видавав, мабуть, Київський патріархат. Окрім цього, перечитуємо машинопис нашого майбутнього законодавства, на що маємо дозвіл товариша Семичасного, голови Ради Міністрів України.

Після приходу на цю роботу, десь на четвертому місяці, я був обраний парторгом, та в душі залишаюсь таким, яким виховали мене моя мама. По духу ніякого Бога не визнаю. Але ж переді мною наші, радянські люди, які приходять інколи на прийом обчіпляні бойовими нагородами й просять відкрити церкву. А я десятками хвилин, а то й годинами переконую їх, що це не реально, бо хоч і зібрали вони потрібні підписи віруючих, але не знайдуть священика. Коли ж хтось і трапиться, то зареєстрованій, але нечисленній громаді з такою кількістю віруючих не під силу буде його оплатити. За звітами, правда, я знаю, що річний прибуток церкви становить чотири мільйони карбованців. Але ж це офіційний прибуток патріархату, а не кошти на платню священикам.

Одного разу, коли їздив із Гладаревським у Рівне, а звідти в село Грушки, звідки скаржились на обласного уповноваженого, стався прецедент. Мій начальник з обласним уповноваженим (колишнім пілотом реактивного літака, що мало не вбився під час аварії, то оце таким чином, мабуть, «віддячує» Богові) не захотіли йти

до церкви, через яку виник якийсь тарарам, а мало не насмішкувато відправили мене самого: іди, мовляв, як хочеш, щоб розтовкли голову. Самі ж залишились «обідати» в дитячих яслах, бо їдальні в Грушках не було. Так нам усюди давали обідати, де не було відповідних харчівень.

Зрозуміло, що віруючі представника столиці, тобто мене, зустріли з повагою та сподіваннями. Не переказуватиму цієї розмови, але через кілька днів із Грушок приїхала делегація. Річ у тім, що, сприйнявши мою людську мову за щирість і позицію київського начальства, однак не відчувши ніякого послаблення з боку обласного уповноваженого, вирішили, мабуть, що така поведінка місцевого начальства спричинена неправдивою інформацією про них нашому керівництву. То постановили привезти ту правду про свої проблеми безпосередньо Литвину...

Мене Литвин після такого візиту чіпати не чіпав, але зробив це новий працівник – свіжоспечений кандидат наук, Уткін, заявивши десь у коридорі, що Стеблина скоро почне відкривати церкви. Сам він прийшов до нас із КДБ й цього не приховував. А на моє запитання: «Чому, маючи звання лейтенанта, не залишився в строю?» відкрутився тим, що не має достатньо звучного командирського голосу. Не докопуючись до справжньої причини приходу до нас Уткіна, скажу лише, що з тієї осені розпочався чисельний і якісний ріст нашої організації. Здається, це затія Семичасного, а мо', й більш високого – союзного – начальства. Не даремно ж перевидаємо українською мовою «Законодавство про релігійні культи».

Однак про розширення нашої організації я почав розповідати, бо воно зачіпало й мене, оскільки до мене як секретаря парторганізації почали йти на співбесіду від Литвина люди, яких оформляли на роботу. Це означало, що десь нагорі прийнято рішення замість уповноваженого республіки створити при Раді Міністрів повноправний комітет з релігійних культів.

Не буду приховувати, що я хотів стати старшим інспектором суто зі спекулятивних причин, бо в такому разі, маючи ряд хвороб, міг би стати на облік у якусь клініку, вагомішу за районну. Нехай і не в знамениту Феофанію. Наша, очевидно кадебістська, містилася десь на вулиці Пушкіна. Не другорядною була й інша причина: робота та сама, а от обідати я ходив би з усіма до їдальні ЦК. Мені випало якось пообідати в київській обласній їдальні. То це ж ні з чим порівнювати. Там і ціни нижчі, і страви ситніші. З моїми прибутками це також важливо.

Проте я й не усвідомлював, що мене позбавили такої можливості ще раніше. Пилипенко, заступник Литвина, наполягав, щоб мене таки підвищили. Пригадую, як це було.

– Ану стань рівненько, – наказав Пилипенко. – Здається, виглядаєш нормально. Як, Герасиме Миновичу? Можна посилати?

– Куди посилати? – поцікавився я.

– Підеш до ЦК в кабінет Орла на співбесіду. Інакше старшого не отримаєш.

Мене це й порадувало, і налякало. Досі вище ніж до свого інспектора в справах релігій в ЦК я не ходив. Мене пропускав вартовий, перевіряючи в партбілеті, чи сплачені внески. А другий поверх, на якому був Щербицький, я й сам пропускав, бо там теж стояв вартовий, та й партквитка вже, мабуть, було б мало.

У височезному, не такому як наш, кабінеті сиділо, здається, троє. Бесідувати я мав із Панідобрийвечір. Зрозуміло, що робити це вона вміла добре, тож після привітання запитала приємним голосом:

– Ну то як ви вважаєте, чи правда те, що у звіті вашої організації обіцяють покінчити з релігією за чотири роки?

Добре бачу, що це провокація, але таким вже я чесним уродився, тож прямо й відповідаю:

– По-перше, у звіті йдеться про те, що за цей період будуть конфісковані облікові картки в приходів, а про те, що ви кажете, то в це ніхто не повірить.

– А це ж чому? – питає співрозмовниця. Ні звання, ні посада її мені не відомі. Для мене вона – Панідобрийвечір.

– Через дві причини: соціальну й гносеологічну. Бо хоч як би нам добре жилося, а в суспільстві все одно знайдуться скривджені. Якщо навіть не державою, то вона їх і не втішить. Отже, будуть шукати захисту в церквах, де на таких чекають з розкритими обіймами, бо це їхній хліб. До того ж бувають нещасні випадки й хвороби різні. То це я відношу до соціального. А гносеологічна причина… вона довговічніша за он той Дніпро. Хоч би як вчені розтлумачували походження й існування світу, а таємниці все одно будуть. Так оце, на мою думку, і є найголовніші фактори, котрі свідчать про довговічність релігії.

Панідобрийвечір ні про що більше й не запитувала. Та в таких місцях не полемізують. Тут або «переконують», або відпускають, маючи своє на думці.

Отак мені й не дали старшого інспектора. Підозрював про це ще тоді, коли поставили запитання. Але надія вмирає останньою.

І розмова в ЦК, і бесіда з Уткіним, та й мовчанка щодо підвищення самі наводили на думку про те, що потрібно шукати іншу роботу. А ще ж і року не минуло, як я сюди прийшов.

Вирішив піти в райком партії, який, до слова, за квартал звідси, аби позбавили мене того секретарства. У райкомі приймала також якась невідома особа. Може, котрась чергова з інструкторів…

– А чому ви вирішили, що не відповідаєте партійному званню?

– Тому, що кожен із моїх керівників на голову вищий від мене. І це мені довели, коли зірвали партійні збори, на яких я мав дещо запитати в Литвина, котрий нам з

Когутом недоплачує обіцяну зарплату. На них просто ніхто не залишився, бо кожного дома чекав якийсь «невідкладний» клопіт.

А я хотів почути від Костя Захаровича і про те, чого це київський уповноважений Руденко ніколи не приходить до Литвина без пляшки доброго коньяку і чому два інспектори, які прийшли майже тоді, як я, отримують не по сто шістдесят карбованців, як обіцялося й мені, а кожен із нас уже півроку має лише по сто двадцять. Мені Кость Захарович пояснює, що ніби це не його вина. Бо коли його ставили на роботу, то оплата в його заступників була меншою. Вони пішли в Кабмін і добилися підвищення. Тепер же виходить, що начальник менше отримує, ніж заступники. Отож він вирішив «позичити» в інспекторів. Варто сказати, що й Литвин, і його заступники, безплатно щомісячно отримують талони на таксі, сума кожного пакета вартує – 250 карбованців.

А тепер в управлінні й самого мене ставлять перед фактами, котрі проходять поза моїми плечима, бо призначають людей з такою ж освітою, але на вищі посади.

У райкомі мені не сказали ні так, ні інак, лише дали пораду шукати компромісу, але це не для мене. Бо всякий компроміс вважаю торгівлею на користь сильнішого. З усього цього випливає, що треба шукати іншу роботу, доки не звільнили «за власним бажанням».

Людина шукає – чого немає

Відтоді, як порозумнішав трохи, а сталося це досить давно, я завжди сушив і досі сушу собі голову над питанням неоднакової оплати праці. Я змалку знав, що доба має двадцять чотири години і скількись там годин у середньому відводиться на працю. І мене завжди цікавило питання: платять за робочий час, за розум чи ще за щось? Те, що пояснювала Федоска Оксентівна в шко-

лі, цікавість мою не задовольняло. Бо чому це колгоспник весь день, скажімо, обкидає землею кагат картоплі на зиму, щоб не померзла, а якийсь співак чи актор за один вечір має стільки, скільки цьому копачеві не дадуть, можливо, і за рік? Хоч я десь читав, що в Стародавньому Римі артистами були раби, і їм же, мабуть, за виставу давали лише додаткову порцію бобових. Отож я завжди запитував себе: «За що людям платять – за витрачений час, чи за виконану роботу, чи за талант?». Пізніше, коли підріс іще, то ніби переконався, що за складність виконаної роботи. А тепер знову виникає те саме запитання. Бо й платня за посади чи звання – це також тільки замилювання очей. Тому що якийсь учений винайде щось таке, що віками слугуватиме людям, а його можуть навіть не поховати з належними почестями, особливо якщо він не прихильний до держави. То що ж це за монстр такий, котрий усім володіє і всім розпоряджається? Гоббс кілька століть тому доводив, що все в людському середовищі узгоджено на добровільній основі. Але ж він прирівнював державу до якогось залізного велета, а людей – до хижаків, які дивляться, аби когось знищити, і не брав до уваги ні совісті, ні моральних надбань. То з цим я також не згоден! Та оскільки тут можуть виникнути тисячі пояснень, то Бог з ними…

Я зараз без роботи, тому часу вистачає на всіляке роздумування. Проте хвилює мене й інше. Бо збагнув, що позаяк так зване злодійство має двоякий зміст, то мало б у суспільстві й по-різному оцінюватись. Оскільки одна покража, а я б її назвав «узяттям без запиту», робиться для того, аби прохарчуватись і вижити, а інша – коли крадуть стільки, що й доки існуватиме рід того злодія, то все не зжеруть.

А ще мені здається дивним таке. Обирають, скажімо, людину в депутати, а вона «розпинається», що платня керівника має бути високою, аби не крав. Та він, якщо безсовісний, украде, хоч ти йому півцарства віддай. До влади не можна допускати тих, хто йде туди не для того,

щоб віддати свій талант людям, а для наживи. Це ж треба бути або великим лицеміром, або надто дурним, щоб не бачити в цьому зисків. Ну підняли ви платню. І що – перестали красти? Коли я дивився фільм «Золоте теля», то довго думав, чому Остап Ібрагімович не виручив у трамваї Шурика, коли той, щойно отримавши бажану суму від сина турецького підданого, при першій же нагоді поцупив у жінки гаманець. І тільки згодом я збагнув – Остап переконався, що зі злодія не буде чесної людини. А наші (боюсь називати справжні імена) торочать, що ситість – гарантія чесності. Не бачу в цьому твердженні правди.

Прошу вибачення за такий довгий відступ, але в сучасному місті, тим більше – у столиці, уже давненько відмовилися від правила, що кожен випускник мусить відпрацювати певний період за отриманим фахом. А це свідчить про перепродукцію. Ось і я тиняюсь вільний від служби, аби тільки на мене на старому місці не дивились, наче на якусь смітину, що потрапила не у свою посудину. Скажу одне: добра добувши, кращого не шукають. І хоч я й привчений до всякої роботи, бо працював з дитинства, але віднедавна мене кликала студентська аудиторія, а ця робота в столиці на вагу золота, бо чим більше в якомусь «скопищі» начальства, тим більше треба посад. А вони всі вже або розібрані, або утаєні. Та коли шукаєш, то обов'язково наткнешся.

Зустрів якось земляка, що закінчив університет роком раніше, сина завуча школи в нашому селі. Мати ж його викладала математику, зокрема й у моєму класі. Літом у них на подвір'ї не раз можна було угледіти людей у недешевих, мабуть, домашніх халатах, у яких відпочивають частенько городяни. Це я не просто сказав, а для роздумів.

– А хочеш – іди до нас у харчовий інститут імені Маленкова, лаборантом на кафедру марксизму-ленінізму.

– А візьмуть? – засумнівався я, бо, окрім усього негативного, ще й платня лаборанта оцінювалася карбо-

ванців на двадцять п'ять менше від моєї нинішньої, урізаної керівником закладу. Але я не падкий до грошей. У нас із мамою їх ніколи й не було достатньо. Тому міг би піти й лаборантом, з надією на майбутню аспірантуру.

– Я ж у вузі начальник учбової частини. Поговорю із завкафедрою Бачинським, то й візьме.

На цьому дружньо розійшлися.

Лаборант

До завідувача кафедри Дмитра Павловича Бачинського, до речі, вчорашнього інструктора ЦК, мене привів начальник навчальної частини мій земляк Валерій. Почувши про моє попереднє місце роботи, Бачинський зустрів мене приязно, ніби з відчуттям чогось між нами спільного. Це мене навіть трішки втішило: може, дасть Бог, порозуміємось.

У цьому інституті була дивна внутрішня система розташування кімнат та поверхів, зі складними переходами з корпусу в корпус, що викликало якусь непевність, бо не міг відразу потрапити туди, куди йшов. І в університеті, і в управлінні в справах релігій почувався завжди як свій, а тут – ніби квартирант.

Мушу зауважити, що прийшов я не на вільне місце, і для того, щоб узяти мене, потрібно було звільнити немолоду жінку, яка обіймала посаду старшого лаборанта і, мабуть, чимось не догодила. За що її звільняли, я чомусь не цікавився. Та й у кого розпитати? Хіба що в цього «дискомфортного» чи то розладнаного, як бува двигун в автомобілі, завідувача кабінету Георгія Степановича Островського, який частину працівників інституту в чомусь підозрював або недооцінював, а когось так підносив, що неприємно було й слухати. Стосувалося це всіх, бо цей зав кабінетом цілісінький день бігає з корпусу в корпус, з поверху на поверх, не лишаючи

без уваги жодної кафедри. А їх у нас, здається, дев'ять. Найавторитетніша в нього кафедра політекономії. Десь днів через два звернувся до мене, щоб написав оголошення про чергове засідання нашої кафедри. Коли через якусь мить я вручив йому шматок паперу з текстом, то він одразу побіг по всьому інституту, запитуючи, чи оголошення правильно написане. І осів тільки після того, як текст схвалили і на кафедрі політекономії. Брат Островського нібито журналіст. А чого цей чудує людей – не знаю. Він може прикинутися завідувачем кафедри, знявши телефонну слухавку, якщо збагне, що на тому кінці проводу ще не знають голосу Бачинського. А вже коли захоче щось вивідати в тебе, то буде, улесливо заглядаючи тобі у вічі, тюпати то з одного, то з іншого боку, доки не дійдемо до метро.

На початках він поставився до мене з осторогою, бо я прийшов не з простої організації, а з високих кабінетів, що він їх фанатично чи то любить, чи то боїться. А перед усякими святами, коли на Хрещатику розвішують портрети членів ЦК та урядовців, завжди бігає дивитись, кого за ким почепили. Мені таке рабське запобігання було противним, хоч я й бачив у цьому захопленні Островського навіть якийсь життєвий сенс, котрий визначав обізнаність у політичних кадрах.

Мене він у перший же день усадовив за один зі столів читальні й примусив зробити підшивки всіх газет за рік, що надходили за передплатою в кабінет філософії й досі купою валялися на полицях попід столами. Мене така праця не принижувала (хоча Островський хотів якраз цього), бо порядок має бути в усьому. Здивували лише річні купи не підшитих газет. Спонукавши мене до цієї роботи, він у душі ніби аж підріс, бо відчув себе господарем. Хоч насправді видався мені ледацюгою та нездарою, якого світ не бачив. Пізніше щоденне розкладання газет, після того, як я розмістив їх по окремих підшивках, він змушував робити студентів, обіцяючи кожному підібрати якусь «тільки йому відому книжку»,

за якою нічого не вартує «заробити п'ятірку» або добре підготувати реферат. Це вже залежало від того, про що в нього просили. Підшивати газети раніше нікого не заставляв, бо потрібен був ще й початковий матеріал: якась дерев'яна пластинка та шнурок (зазвичай використовували шнурок для черевиків). Попри його вертлявість, Островський був зовсім безпорадним у найпростіших питаннях і з великим ентузіазмом сприймав всяку «новинку» щодо впорядкування самого кабінету чи якісь інші пропозиції.

На кафедрі було запроваджено кілька десятків тек, у котрих викладачі щось там записували по темах. Вони зверталися до тебе, а ти мусив шукати копатись у десятках тек. Зрештою мені набридло коли замовник чекає в тебе за спиною. І я запропонував замовити в інститутській майстерні «касетник», у який можна було б ставити теки по темах, а назви тем написати на підставці.

Зазвичай старші чином не люблять, коли до них звертаються нижчі з якимось пропозиціями. Тому великою несподіванкою було для мене те, що Островський аж зрадів, почувши моє замовлення, яке того ж дня було виконане. А наступного дня на полиці вже стояв акуратний диктовий касетничок, на котрий потрібно було лише приклеїти написи та розставити теки. Наступним замовленням був чохол для електричної друкарської машинки, що її Островський виканючив у головбуха, котрий поступав у заочну аспірантуру й мав складати на нашій кафедрі екзамен. Третього дня на кафедрі з'явився й хитромудрий дерев'яний чохол, котрий відчинявся при потребі й замикався від сторонніх користувачів, які б могли видрукувати якісь заборонені речі. Невдовзі я вже не міг відчепитись від свого завідувача з проханням вигадати ще якусь новинку.

Та на цих замовленнях Островський і «погорів», а для мене ніби небо прояснилося від затяжної негоди. Послав він мене у педінститут з метою якихось новітніх запозичень, що стосувались уже викладацьких новацій. Я погано уявляв своє завдання, бо кожен викладач – це особистість з особливими методами викладання. Але, перейшовши від харчового інституту до бульвару Шевченка, кудою через парк було менше ніж десять хвилин ходу. До речі, й зрадів цьому, бо там старшим лаборантом на кафедрі сидів мій однокурсник Довбенко, з котрим у мене були добрі стосунки. До слова сказати, коли ми були студентами, то саме через нього нападала на мене, як профорга, однокурсниця Вауліна за те, що я двічі підписував йому направлення в нічний студентський санаторій, де два рази на день годували й надавали ліжко для ночівлі. Обидва зраділи зустрічі, бо давненько не бачились, оскільки він уже на четвертому курсі одружився з якоюсь філологинею й жив у Броварах, а я – на Подолі.

– Ти яким вітром до нас? – поцікавився Довбенко.

– Та прийшов за досвідом…

– Який там досвід, коли в нашому педінституті майже одні колишні філологи, включаючи завкафедрою. Ось і мій теперішній зав кабінетом, Олексій Кузьмич, колишній філолог, перед пенсією переходить на викладацьку роботу. Точніше, він уже не тільки викладач, а й декан директорів-вечірників, котрі що п'ять років приїздять на підвищення кваліфікації. Отож, Корнійку, іди до нас, на його місце. Ти ж, я чув, у харчовому застряв.

Мене аж дух забило від радощів.

– А ти ж чого не йдеш?

– У мене складна ситуація. Я не член партії. А ти ж знаєш, що обком не пропустить. Я буду в тебе лаборантом. Чи тобі кепсько?

– Та мені Бачинський обіцяє через три роки аспірантуру.

– Тю, дурний. Тут ти поступиш швидше…

Утішившись, що нарешті позбудуся того ненормального Островського, додому я чи не вперше йшов веселий.

Те, що я подав заяву на звільнення, не доробивши й року, не порадувало ні Бачинського, ні Георгія Степановича. Решті членам кафедри було ніби байдуже, бо все одно я не пристав на пропозицію доктора філософії, котрий їздив захищатись аж у Ленінград, але в інституті не отримав професора, тож пропонував об'єднатись із кандидатом наук Недріт і Островським та ще з кимось, аби «завалити» групу доктора Пирога й деяких його однодумців. Проте я ще в жодному закладі не вступав ні в які «отари» протистояльників.

А от від причеп ще не навчився відбиватись. Був один такий і на нашій кафедрі. Це не молодий уже Іван Макарович, котрий прикульгував у кабінет, коли я працював у другу зміну, і годинами теревенив, відриваючи мене від книг, яких я ніколи не полишав, оскільки не начитався колись у школі. Не знаю, чи мав він якусь рідню? Очевидно, що ні, бо сімейна людина з докторським ступенем не стане гаяти вечори на пустопорожню балаканину. Мало не щовечора нагадує мені, що він із притулку, але водить добру дружбу із нинішнім директором Інституту філософії, член кором Шинкаруком, який поміг йому стати доктором. А сам Іван Макарович доки допрацьовує до пенсії, то має ще допомогти захистити докторську Толику Кілунову. Які між ними стосунки, бо росіянин Кілунов десь аж з-під Уралу і чи не вдвічі молодший від Івана Макаровича, невідомо. І що його змушує допомагати, теж невідь. Однак щовечора лише про це й торочить. Та він, очевидно, ще не знає, що Кілунов піймався на торгівлі якоюсь іноземною літературою, і його скоро позбавлять членства в партії та кандидатського звання, після чого той роками ходитиме, як жебрак, підробляючи допомогою майбутнім кандидатам в оформленні чи дороблянні кандидатських перед захистом

Та на цьому мої стосунки з харчовим інститутом імені Мікояна скінчились. Оформили мене в інститут імені

Горького без будь-яких перепон. І мушу сказати, що це для мене неабияке щастя: вирватися з того гармидеру й потрапити в спокійне, дружнє товариство. І розмовляли тут рідною мовою. Тільки була вона трохи відмінною від тієї, переповненої місцевим діалектом, у якій виріс я. В інституті ж мова була наближена до літературної.

Та власне, якби я прийшов звідкілясь інакше, а не з кабінету Георгія Степановича, то, може, і не порадів би цьому. Проте тут був оточений доброзичливими людьми, котрі завжди були самими собою. Проте, на відміну від харчового, кабінет і кафедра тут суміщались в одній кімнаті. Точніше, кутова кімната поряд, і рахувалась як кабінет філософії. Та оскільки вона не замикалась, то книг у ній не було, лише столи зі стільцями. Тому туди мало хто й заходив на тижні, окрім середи. А щосереди тут проводила політзаняття сусідня кафедра історії КПРС. На нашій же кафедрі проводили тільки її засідання та невпинно стукотіла на машинці методистка Емма, яка по двадцять копійок за сторінку завжди щось комусь передруковувала. Одним словом, атмосфера була мало не сімейна. Викладачі тут лише залишали верхній одяг у холодну пору, коли поспішали до студентів. А ще іноді затримувалися на кілька хвилин після своїх пар, аби почути від Емми якусь новину.

Моїм робочим місцем зазвичай слугувало крісло завідувача кафедри, котрий рідко сидів за столом, бо якщо й появлявся, то тільки щоб віддати чи забрати в Емми вирвані аркуші зі своєї монографії про декабристів для нового передруку. Бо як доктор наук він мав кожного року заявляти про свої наукові здобутки якимись публікаціями, то передруковував старі. Як розповідав Довбенко, котрий знав усе про кожного, Петро Олексійович працював раніше при якомусь посольстві, звідки його «висмикнула» ревнива дружина листом у партком про його «прелюбодіяння».

Моїм першим і чи не останнім завданням було написання плану роботи кабінету. Дуже Павелко любив різ-

ні плани та звіти, бо мав талант жонглювати ними при будь-яких перевірках. На його лекціях я ніколи не був, але той таки Довбенко, який, не дуже розбираючись у філософії, мав дивовижний талант у людській психології й міг безпомилково схарактеризувати будь-кого, казав, що лектор з нього нікудишній. Хоч я б цього не стверджував, бо він прекрасно відчитував мене, спираючись на свій чи то талант, чи звичку, котра зводилася до мовчання в період «настанови». Доки ти, як «винуватець», мовчиш, похнюпившись, то мовчить і Павелко. Та варто розкрити рот, як він раптово починає виказувати свої, ніби щойно створені, звинувачення, котрі звучать доти, доки намагаєшся виправдовуватись ти. Із соціальними визначеннями він був обережний і ніколи не суперечив всюдисущим закликам та твердженням. Пишучи одного разу якийсь загальний кафедральний план роботи, я згадав лозунг.

– Петре Олексійовичу, оце їду в метро і бачу: великими літерами над дахом довжелезного будинку по вулиці Малишка, що уздовж метрополітену, написано: «ПРОБЛЕМИ ПАРТІЇ – ЦЕ ПРОБЛЕМИ НАРОДУ!». То як ви думаєте: хто старший – народ чи партія? Бо мені здається, що партія – виходець з народу, тому й завдання партії повинні б витікати із завдань народу. А то виходить, що народ другорядний. Як на мене – то я не згоден.

– Та пиши так, як написано на лозунгові, бо партія попереду народу, тому народ повинен виконувати плани партії.

А як на душі?

Домашніх турбот тепер у мене було не більше й не менше, як у всякого сімейного чоловіка. З ремонтами нашого теперішнього житла я впорався ще до одруження. Дітки росли, може, повільніше, ніж хотілося б, але

таки підростали. Я не забувся, як наш меншенький на шістнадцятий день свого життя, уже вовтузячись, вперше похитнув нерухому доти двомісну колясочку. Особливо любили ми з хлопчиками купатись. Звісно ми, старші члени сімейства, як і раніше, їздили в казенну баню. Ще з перших місяців у Києві (бо в селі й досі були типові оцинковані ночви) я полюбляв парну. Щоправда, опісля, дорогою до гуртожитку, особливо, якщо їхав на задньому сидінні й автобус підкидало на вибоїні, то під черепом ніби щось хлюпало, спричиняючи певний дискомфорт. Проте я не відмовлявся від виробленої звички, відвідувати парну.

Та мова про хлопчиків. А розказую для того, аби люблячим мамам не кортіло зробити своїх діток ще красивішими й вони не починали милити їм личка, бо те мило, потрапляючи в оченята, починає щипати, і малята починають ненавидіти купелі. Це, зокрема, стосувалося й дружини, котра в усіх справах була, як у народі кажуть, нетямущим деревом. Наші ж діти аж ручками тріпають, побачивши під грубою ночви з теплою водичкою. Купаю я їх сам, не довіряючи навіть своїй мамі, бо й вони мало чого бачили хазяйського, окрім сапи, лопати та відра з поросячим харчем. Личка намилюю аж наприкінці, уникаючи оченят, аби не спричинити непотрібних реакцій у діточок, котрим скоро доведеться розшукувати окремі ліжечка.

На нашій дільниці дуже чуйна, хоч і єврейка, лікарка-педіатр. Старшенькому, Владику, не пощастило, бо має пахову грижу, тому частенько дуже жалісно плаче. Але лікарка запевняє, що з роками тіло має зростись. Скоро вже відмовимось від додаткового підгодовування. Дітки охоче п'ють прокип'ячене молочко. Галасу поки не зчиняють, але цяцьками вже торохтять.

Оскільки я пізно одружився, то в селі, котре про нас не забувало, мабуть, таки велися певні розмови, бо незадовго після народження хлоп'ят, приїздила колишня сусідка й післявоєнна приятелька Марценя. Вона з пер-

шого погляду сказала: «Ну лобики – геть батькові. Тут нічого не вигадаєш – Корнійкові сини!».

Хоч я немало праці вклав у відновлення цього веселенького зовні будиночка на горбочку під високим піщаним схилом за його задньою стіною, котрий свідчить про могутність колишнього Дніпра, бо цей схил, очевидно, залишок тодішніх його берегів, можливо, ще льодовикового періоду. Але мені тепер уже не хочеться купати дітей у ночвах під грубою, чи ходити по воду до колонки, та щороку завозити вугілля й на вмурованому решітчастому котлику розпалювати в грубці. І хоч опалювальна система забезпечує теплом (щоправда, температура з вечірньої тридцятиградусної до ранку падає до дев'ятнадцяти) та якось воно не личить бути міськими жителями й бігати по нужді в дощану надвірну споруду.

Як не крути, а таки доведеться клопотати про сучасніше житло. Володі Копанчуку, моєму колезі по будівельному управлінню, після народження близнюків надали двокімнатну квартиру, а члени бригади скинулися й подарували верблюже одіяло. Я, правда, не знаю, що це таке, але, кажуть, що теплішого тепер немає… От тільки звідкіля його розпочинати, те клопотання? Для початку, мабуть, не варто «підвеселяти» оце поїдене шашелем житло, не потрібно підтягувати, мало не щомісяця, стелю, котра подекуди тримається на підтяжках, зроблених ще невідомо ким та коли. Не варто так часто зашпаровувати непрохані щілини, як на стінах, особливо повздовж платов, так і на стелі. Ну і врешті-решт потрібно піти в міське бюро інвентаризації, нехай присилають когось для обстеження житла.

Розрахунок був правильним, бо після сплати двадцяти п'яти карбованців у банк на рахунок цієї контори якось в обідню пору до нас прийшла немолода жінка й заявила, що вона прибула з бюро інвентаризації, аби обстежити стан нашого житла.

Ми саме сідали обідати. Запросили й державну людину. А в мене якраз була пляшка коньяку «Плиска».

Цей коньяк я пам'ятаю з північних заробітків. Проте обід мусили трохи відкласти, доки службова особа обстежувала будівлю. Я тим часом готував гостинця прибулій, бо напередодні був у селі в тестя й привіз трохи свинини. А в селян таких «гостей» без гостинця не відпускають. Жінка поводилася статечно, проте, піднісши першу чарку коньяку, якось не очікувано порадувала мене своїм тостом за нову квартиру. Це сталося так несподівано, що аж не вірилось. Але відкинути почуту обіцянку був не в змозі. Перш ніж піти, вона наказала через тиждень прибути в бюро інвентаризації за результатами обстеження.

Хоч я був щодня завантажений, та все ж з нетерпінням чекав результату. А він був, як для мене, постійного невдахи, несподівано позитивним. Бо виявилося, що нашій дерев'яній хаті понад тридцять років. Це мене спочатку збентежило, бо не відповідало правді, оскільки в другій половині цієї споруди ще жила Помпеївна, яка не поїхала з дітьми в нову квартиру на лячну тоді Оболонь. А з розмов цієї жінки, якій уже за сімдесят, витікало, що будувався цей будиночок, коли її ще не було на світі. Хоч перше речення мене нервово стрепехнуло, але далі було написано, що для проживання ця будівля не придатна, бо не тільки стара, а також докорінно уражена грибком не лише під усіма чотирма вікнами, а й по всій площині будівлі, що можна бачити по тріщинах. Документ мене дуже порадував, однак я сумнівався, чи й справді здійсняться мої сподівання.

Усередині червня я знову поїду зі студентським будівельним загоном під Воркуту. То хай би що, а маю виходити до цього часу нове житло.

Ходити довелося чи не в усі міські та партійні організації, включно з громадською приймальнею ЦК, де приймала тоді якась Чайковська, жінка вольова й розумна, бо відразу після спроби подзвонити в наш райвиконком натрапила на місцеву бюрократку, котру владно поставила на місце й рекомендувала ще раз «розглянути моє

прохання». Щоправда, ключів я так і не отримав, бо вилетів зі студентами-будівельниками у середині червня спочатку до Воркути, а звідти поїздом до Сайди. Проте я вже знав, що нашій сім'ї виділено трикімнатну квартиру на п'ятому поверсі дев'ятиповерхового бетонного будинку, котрий ще добудовується. Бачив у тій же конторі на стіні й прізвища відмовників від Лісового масиву. Але то не для нас. Бери, як кажуть, що дають. Тому я безмежно радий і цій інформації. Хоч мама знову дорікнули, що ми покинули хату, котра нам коштувала дві тисячі вісімсот карбованців, а люди, навіть не бувши будівельниками, отримують задарма. За хату, може, б і отримали якийсь карбованець страховки, та мені ті походеньки по різних установах не солодші від натертого хрону з весняного городу.

До речі, варто пояснити, як це ми – студенти-будівельники – уже в середині червня їдемо на Північ, коли екзамени в університеті закінчуються дев'ятого липня. Річ у тім, що ректорат іде на поступки й дозволяє нам складати заліки та екзамени тоді, коли на Півночі наступає весна. Іноді ми приземляємось, коли довкола ще лежить сніг або сніжить з неба, а на берегах річок валяються ще синюваті залишки льоду, викинуті на берег весняними водами.

Пам'ятається, як прилетіли в Ігарку, а там також ще сніжить. Ми від літака – до теплого аеровокзалу, а його тут і немає як такого, окрім кімнатки перед касою. А причина в тому, що звідси в місто ходить до протилежного берега Єнісею «Єрмак» – катер, на якому капітаном жінка, і кажуть, він не боїться морської хвилі, котра, може, й не докотиться з Льодовитого океану. Але літаку АН-42 потрібно летіти назад на південь. Тільки він спочатку мусить розвантажитись. Хоч ми могли забрати свій багаж, коли виходили, та ми згарячу побігли шукати теплого місця й забули про нього. Спохватились уже після гучного нагадування. Коли вилітали, в Києві було двадцять вісім градусів спеки. Теплі речі,

звісно, ми завжди беремо з дому, але ж вони в рюкзаках та чемоданах у літаку. Треба бігти, вважай, роздягненими. А з неба сніжок весняний притрушує.

Минулого літа ми приземлились у Сургуті, на аеродромі якого промучилися цілих два дні. Бо до Нефтеюганська, куди їдемо, кілометрів сімдесят. Та залізниці ще немає. А летіти АН-2, виділеним спеціально для нашого загону, не могли, бо там ґрунтова злітна смуга, ще гірша, як у Сургуті, куди нас доставив, здається, АН–16. Цей літак ще у війну літав за всяких умов. Не солодко й в аеровокзалі, забитому людом, що зібрався з усіх довколишніх населених пунктів на відпочинок у теплі райони країни. А тут негода! Тож і ми, і сотні тамтешніх бояться поступатися місцем не лише на лавках, а й на підлозі, бо його тут же захоплять ті, котрі попримощувались на підвіконнях чи просто стоять, зіперті об щось, очікуючи доки якийсь одинак змушений буде залишити місце по природній потребі. Хто чекає відльоту родинами, ті стережуть місце гуртом тому, хто пішов за булочкою чи пляшкою кефіру. Продукти, слава Богу, підвозять з міста в достатній кількості. Бо хоч народ у нас терплячий, але голодний може збунтуватись.

Цього літа в Сейді вже було все приготовлено, тому що за тиждень до відльоту послали в «розвідку» одного з наших. Не знаю, чи й студента. Бо й такі іноді прилаштовуються. Та хто б не був, а прибудемо не на пусте місце. Робота тут була гарантована ще з Києва. Розмістились у двоповерховому, але дуже тісненькому будиночку на двоповерхових ліжках. Справи вимагали спочатку збудувати з дощок, які вже були завезені, тимчасову кухню. Бо хоч літо тут видалося теплим, але всяке буває. Потім я цілий довгий день ліпив плиту та вмуровував два казани, аби варити їжу. Плита видалася дуже вдалою, оскільки Роза, татарка, мабуть, з колишніх засланців, розтопивши під казанами та побачивши, як швидко закипіла вода, сказала: «От на такій плиті буду готувати». І варила та смажила до самої осені, яка тут

наступає зненацька, бо в кінці серпня о шостій вечора вже хоч в око штрикни.

Робота в Сейді була не з легких. Мали зробити житловий будиночок, величеньку, з товщиною стіни у дві цеглини, дизельну та забетонувати фундамент під ретрансляційну телевізійну вежу. Мороки було багато, бо застали тут тільки забиті бетоновані палі, котрі виглядали з мерзлоти шматками обчухраної твердіні на неоднаковій висоті, то мали відбійними молотками зрівнювати, аби над ними зробити бетонований пояс для тієї ж дизельної. Виконроб жив у Воркуті, тож уся організаційна та технологічна робота не очікувано лягла на мої плечі. Бо Василь Васильович, виконроб, постеріг, що робота тутешня мені по силі. Ночі тут у цю пору ніби й нема. Сутінки якісь, а потім сходить сонце. Температура влітку – близько сорока градусів. Але не жарко, бо з півночі дихає Льодовитий океан. І я б сказав: це навіть приємно, коли теплінь і свіженьке повітря. А трава біля умивальника за тиждень виросла по коліна. Я досі не уявляв, які ті карликові берези. А виявилось, що вони дуже схожі на кущі смородини, яка росте в наших садках на Україні. Земля горбиста й покрита суцільним товстим мохом. Не знаю, чи такий він і під снігом, чи це вже наріс, доки ми приїхали. З грибів над моховим килимом знаходили бабки.

Найбільше клопоту завдавав мені автомобіль ЗІС, якому варто було лише з'їхати з гравійного насипу, як він застрягав у відталій мерзлоті, і я, як колишній вантажник, «виручав» машину, зумисне загнану в грязюку, аби не возити гравію. Проте тоді я був доволі наївним і не вбачав у цьому хитрощів водія, колишнього зека.

Минулого тижня мене здивував лист, надісланий родичем, котрий мав за дружину мою троюрідну тітку, найстаршу доньку баби Ониськи (Горінькової). Вони відбували свій термін за німецький полон у Воркуті. Подробиць не знаю. Але вони «відсиділи» десять років

і були вже вільні. Цього літа відпочивали в Липках. А коли від'їжджали, то зупинялись у нас на Подолі, аби побачити діток. І тепер Ганин чоловік Славко хотів щось мені розповісти, тому написав, щоб я вказаного дня вийшов у Сейді до московського потяга. Та тут він один тільки й ходить щодоби, якщо не брати до уваги отих вантажних, котрі не раз за день пробігають – то за вугіллям, то з вугіллям кудись на Велику землю. Так тут кажуть. З ними має бути мій хрещеник, це їхній другий синок. Цікаво, і що б то він мав мені розповісти?

Потяг стоїть п'ять хвилин. Номер вагона був мені відомий. Часу на балачки не було, тому Славко недвозначно сказав: «Жінка твоя гарненька. От тільки, якби не той «донбасівець». Я якраз перемовлявся з хрещеником, то не дуже й сприйняв сказане. Потяг свиснув, заторохтів вагонами, тож я так і не допитався в Славка, що він мав на увазі, щодо того «донбасівця». Однак, подумавши, пригадав недавнє весілля у свояка (найстаршого Сидорового зятя), котрий віддавав сина. А оскільки Жора в Липках так і не навчив мене танцювати, то до дружини прив'язався один із родичів свояка з Донбасу, і вони тупцювали весь вечір. Проте цій події я не надав якогось значення, бо весільчани роз'їхались, і ніяких клопотів. Лише зараз я про того донбасівця й подумав. Але, як на мене – той випадок не вартий уваги.

Цього ще не вистачало

В останній день серпня ми прилетіли з Воркути. Що було дома, я не знав, бо марно в Сейді щотижня ходив місцевими дощаними підмостками на кілочках, котрі в негоду, майбуть, давали змогу, не вгрузаючи в тундровий «наріст», прямував до поштового відділення з паспортом, щоб отримати листа «до запитання». Листів не було цілих два місяці.

Сирота, я не звик, щоб мене зустрічали. Забравши в Жулянському аеропорту свій рюкзак, поспішив до рідного дому, котрий досі був на Мильному провулку, № 7.

Зайшовши в хату, від здивування аж руки опустив. У світлиці на бабусиному ліжку сиділи, обгорнуті одіялами, мої сини й самотужки тримали в ротиках пляшечки з молоком. Я був приємно вражений, що наші хлопці так підросли за два місяці. Те, що дома не було дружини, мене не зачепило. Її часто нема дома, адже вона кожної третьої доби чергує. Проте таки поспитав мами, що поралися на кухні: «А де це їхня матуся?». На що почув якусь приглушену відповідь: «Немає в нас більше мами». Розбираючи речі, я не дуже й дослухався до сказаного. Та звільнившись, таки запитав удруге. «У лікарні твоя жінка», – відповіли мама, щось таки передумавши.

Не вечерявши, я поїхав у Подільську лікарню, на яку вказали мовчазна мати. На дворі вже був вечір, однак я, пробравшись до огорожі лікарняного корпусу, угледів жінку в білому халаті й попросив її, щоб покликала дружину. Чекав довгенько. Ніхто не виходив. Погукав ще когось, аби виручили. Цього разу допомогло. Дружина появилася за тином, та я не відчув ніякої близькості. За тином стояла просто знайома людина. Мабуть, я був надто наївним чи довірливим, бо мені нічого не здалося дивним. Минуло майже півтора року відтоді, як ми одружилися. Проте я нічого не підозрював, хоча ще до мого від'їзду на заробітки, після пологів, дружина зовсім очужіла. Ми й до народження дітей були не дуже близькими, а після їхньої появи жінку ніби підмінили. Зі мною вона завжди розмовляла якимось чужим голосом.

– Ти довго тут будеш? – запитав після привітання.

– Та ще, може, кілька днів.

– А чого ти сюди потрапила? У вас же своя лікарня.

– Бо саме тут цим займаються.

– Чим саме?

– Абортами. Чим же ще?

Що його сказати? Як почуте розуміти? Сам Бог лише знає.

– А випишуть коли? – запитав нарешті.

– Може, цього тижня.

А день на день не схожий

Звикати до роботи для мене не проблема. Та власне й робота не дуже змінилась. Хіба що стіл тепер маю інший. Завідувач кафедри, як видно, роботою не дуже опікується. Переживає тільки, щоб папери були в порядку. Кафедра філософії в педінституті більша і, судячи із щотижневих засідань; кваліфікована. Чи не щоквартально зав кафедри Павелко, узявши в руку чиюсь монографію й піднявши над головою, запитує: «Хто прорецензує?». Рецензент одразу відгукується, бо вже все давно домовлено поза засіданням, а тепер залишається лише офіційно доручити це певному викладачеві. Тільки-но робота буде прочитана, на найближчому засіданні ухвалять рішення, зазвичай позитивне: чи про рекомендацію до публікації або захисту, чи про схвалення чиєїсь роботи. Це робить щасливішим автора й додає авторитету кафедрі, а значить і її завідувачу. Про це він постійно піклується, хоч своїми науковими розробками похвалитись не може. Зате кафедральна робота ніби на висоті. Мене, як філософа за освітою, викладачі поважають, бо тут здебільшого колишні філологи, тож іноді й дають щось проаналізувати. Звісно, не на кафедральному рівні, а по-товариськи.

Цікава в мене тепер і лаборантка, окрім хитрющого та ледачкуватого Довбенка. Проте я його жалію, бо родом він із бандерівських країв і щось його точить із середини, хоч удає із себе гумориста. А інколи й справді підкине якийсь розумний жарт або анекдот. Я відчу-

ваю в ньому і внутрішній розум, і внутрішній розлом, що його віддалена людина не помічає. Бачу, що в нього всередині щось діється. Хоча від того внутрішнього – йому самому невесело. Я знаю з його розповідей, що після війни в них частенько ночували «мисливці на бандерівців». Спочатку вечеряли, а потім ставили кулемет на стіл навпроти вікна й лягали спати. Про якісь дрібнички він мовчав, але я відчував, що духом війни цей хлопець нашпигований до краю. З родичів у нього ніби є сестра, яка працює десь медсестрою, а матір він поховав, ще коли навчався на третьому курсі. Про це він розповідав мені особисто, бо чомусь найбільше довіряв. По чарці він випиває не зі мною (бо ж я двічі перехворів на жовтуху, то печінка нікудишня), а із зав кафедри атеїзму. Не знаю, правда, за якою ознакою вони «поріднились». А ще товаришував він з деканом якогось факультету в театральному імені Карпенка-Карого. У нас Кардаш викладає історичний матеріалізм. Де він воістину свій : чи в нас, чи в музпеді – не знаю. За освітою та напрямом мислення – він «наш».

Пригадую, як Довбенко розповідав про матір. «Іду, – каже, – вночі і думаю: якщо світиться, то мама вже померли, але ще не поховані, а як світла у вікнах не буде – значить живі ще». А приїхав по телеграмі… Я зі смутком сприйняв цю розповідь і від співчуття знову підписав заяву в нічний студентський санаторій. Не знаю, що з цього правда, а що вигадка. Але я б не вигадував такого про свою матір.

Другою лаборанткою на кафедрі була Емма В'ячеславівна, жінка своєрідна і дуже вертка. Вона щоденно стукає на машинці, друкуючи на замовлення, по двадцять копійок за сторінку. Віку вона – середнього. Має сина-першокласника. Чоловік, за її словами, ростом не вищий за мене, кадровий офіцер – капітан. Чи в них справді така скрута з грошима – не знаю. Чи, може, Емма така скупа? Бо як пояснити оце постійне друкування, зважаючи ще й на те, що в Емми лише одне око.

Друге втратила ще дівчиною, займаючись спортом. Бачачи, як вона прагне заробити копійку, я, як завідувач кабінету, передав їй своє право щомісячно отримувати на інститутському складі всяке канцелярське приладдя, аби щось з того могла взяти собі: чи якийсь кілограм-другий паперу, чи дефіцитну стрічку до друкарської машинки, чи кілька олівців та стрижнів до ручок. Що вона й робила з превеликою охотою. Я тільки на початках один раз і був на тому складі. І весь цей фактаж, котрий свідчить про жмикруцтво, змушує вірити Довбенковій розповіді, що Емма спочатку працювала в іншому підрозділі інституту, і там їй сподобалася тканина на кріслах, тож вона ту тканину повирізала й забрала додому. Мені це видається неймовірною дикістю, хоч Довбенко розказував саме так. За це її хотіли вигнати з інституту, але хтось заступився, тож тепер вона в нас на кафедрі. Я в це не зовсім вірив, навіть знаючи Довбенка. Однак тінь на жінку було кинуто, і я, час від часу згадував про це всі роки, доки працював на кафедрі педінституту. Хоч був ще один факт на підтвердження. Ми з Еммою жили на одному житловому масиві, і вона завжди вишукувала можливість, щоб їхати разом додому, аби не купувати квиток в автобусі. Так воно й було, хоч і в мене завжди скрута, але ж я чоловік…

І ось до мене дійшла чутка, що держава даватиме якусь допомогу тим, у кого дохід на одного члена сім'ї менше ніж сорок п'ять карбованців на місяць. Порахувавши свої дев'яносто п'ять карбованців, шістдесят дружини (бо вона на півтори ставки, а ставка – сорок п'ять) та тридцять сім карбованців материної пенсії (з появою внуків вона вже не працювала прибиральницею в магазині) й розділивши цю суму на п'ятьох, подумав, що й нам щось перепаде. Понад місяць я навідувався в інститутську бухгалтерію, доки там не сказали, що мені допомога не «світить», бо за підрахунками виходить, що ми отримуємо на сорок п'ять копійок більше від визначеної державою норми, оскільки мама не є членом

сім'ї. Отакої! Та я з мамою мешкав від початку війни, окрім п'яти років у київських гуртожитках. А тепер вона не член сім'ї. Якби не був одинадцять років членом партії, то я б їм, як сільський чоловік, вікна побив за таке визначення. Але ж я не «законник», а філософ. Та й де ті вікна, котрі треба вибивати? Це колись у селі так чоловіки чи парубки робили своїм кривдникам. А тепер друга половина двадцятого століття. Сховай свої емоції кудись подалі та й живи, як жив. Проти закону не попреш. Ось нехай-но вступлю до аспірантури, то обов'язково писатиму про свободу й необхідність. Бо й сьогодні не визнаю це визначення правильним. Викладач стверджував, посилаючись на Сартра, що в нас є свобода вибору. Припустимо, мене засудили до страти, а я повинен бачити в цьому необхідність, і помирати з усмішкою. Та луснули б той Гегель і той Сартр, що дали таке визначення. А наші марксисти й раді, що воно існує, та ще й не чиєсь, а гегелівське, тобто не матеріаліста, а об'єктивного ідеаліста.

Мрії про аспірантуру

Без аспірантури нам, філософам, хоч нікуди не потикайся. Це ж не інженер, у якого, мабуть, більший вибір роботи. Та і яке це повинно мати значення для свободи? Філософія – така наука, що постійно потребує якихось уточнень, з огляду на технічний та загальний прогрес у суспільстві. Бо світ філософи розглядають по-різному. Один визнає його пізнаваним, інші стверджують, що світ пізнати неможливо. Окрім того, є величезний пласт інших речей та явищ, ставлення до яких постійно змінюється. Але сама людина як головний свідомий споживач цієї свободи має визначений інтерес. Я, приміром, бачу якусь суперечність у певному суспільному явищі. А людина – це не камінець, який обпікається

сонцем та омивається дощами, поки не розсиплеться піском. У мене конкретна тема: чи є взагалі та свобода? Безперечно, що є. Бо людина – жива матерія, яка тієї свободи потребує, оскільки вона свідомий дієвий суб'єкт і не один на Землі. І кожен хоче мати ту свободу, яка, окрім усього, потрібна для його діяльності. Тут мало знати тільки два слова: мати чи не мати, але й інше варто пам'ятати: можна чи не можна. І це вимагається не лише від кожної людини, а й від усіх сущих істот. Просто вони цього не знають. От скажіть, приміром, хто знає, що там в ефірі робиться за межею коливань нижче за сім або вище за вісімнадцять тисяч герц? Для нас – це порожнеча. А риби чи якісь інші істоти про це можуть «розказати» значно більше. Адже коливання ті таки є, але вони призначені не для наших вух. Може, риби й «розмовляють», а не мовчать, тільки ми їх не чуємо…

Проте всякому своє. Може, я коли більше почитаю та пізнаю, однак думається, що та свобода – це не проста необхідність, котрій мусиш підкорятись. То ж навіщо поставили перед необхідністю слово – свобода? Тут є ще одна особливість. Коли майже всі вживають це слово, значить за ним щось має бути. Та більшість людей і не замислюються про ту необхідність. Бо коли вона має бути, то про що тут мова? Про яку куцу свободу можна говорити? Отож оце і ще дещо я маю для себе чітко розтлумачити. Бо Гегель був паном, а всі пани однакові. Вони майже завжди свобідні: і від холоду, і від голоду, і від поголовного чинопоклоніння. Для них ми – малочутливий будівельний матеріал, призначений для задоволення їхніх забаганок. Правда, люди й до мене з цим не погоджувались. Бо скільки в народі небилиць та бувальщин, у яких розповідається про те, як панів пошили в дурні? Та й панів у нас поки що, принаймні по назві, немає, а поняття свободи є. Я чомусь поєдную слово свобода зі словом рабство. А хто є рабовласником, як не пан?

Але все це необґрунтовані мужицькі роздуми. А що таке справжня свобода і чи є вона взагалі – без наукового досліду не скажеш. Треба якось потрапити в аспірантуру, але туди таким, як я, шлях закритий. Просився, як прийшов на роботу в педінститут, у Павелко, щоб прийняли хоч на заочну, бо при інституті є обидві форми. Сказав: «Попрацюй хоча б рік, а тоді подумаємо».

Для вступу на цю форму навчання потрібно скласти три екзамени, насамперед кандидатський мінімум, який більше зводиться до знань марксистсько-ленінської філософії та історії компартії. З цим іще баба надвоє ворожила. Та є іще іноземна мова. Бо ж на останніх сторінках дисертації ти повинен видрукувати список використаної іноземної літератури. А тут, дай Боже, прочитати хоч би те, що написали вітчизняні фахівці. Бо писак тепер розвелося багато. Щось справді філософське рідко хто досліджує, а заради вчених звань то чи не кожен щось пише. Навіть аспірантська робота повинна мати кілька друкованих аркушів. Один же аркуш нараховує десь близько сорока восьми сторінок машинопису.

Одним словом, з аспірантурою доведеться зачекати щасливого моменту чи впливових родичів. А де їм узятись, коли всі померли в тридцять третьому. Мама, працюючи колись трохи в гуртожитку робфаку в Києві, могли б вибитись у люди. Однак завершилось усе свинофермою та не одним десятком зітертих на колгоспних полях лопат і сап. Може, і я так закінчу. Але дуже вже прив'язаний до книг, щоб зупинитися на такому рівні.

Нове житло

Відпочинок чи навіть пляж біля Дніпра – це не для таких бідаків, як я. Щоправда, із Сейди привіз, може, тисячу карбованців, то збираюся купити якісь меблі в нове житло. Бо ті, що на Подолі, годяться хіба для комісійного на Верхньому Валу, і то невідомо, чи їх приймуть.

Літній інцидент із дружиною сплив якось, наче тріска в Дніпрі, де вода не зупиняється. Адже взяв я її, коли мала вже двадцять вісім років. Та ще й медсестра, котра щоденно має справу з чоловіками… Мої однокурсники: Оксюковський і Найдиш – також побралися з медсестрами. Але і той, і другий – не прожили й по кілька місяців разом.

В університеті вже розпочались заняття. Водночас треба було перевозити сім'ю. Ключі від нової квартири отримали мама разом із заувагами від розпорядників цих ключів. Бо з весни, мовляв, набридали, а як ключі потрібно отримати – ніби вимерли. Я ж тоді саме був на Півночі. Того року на Подолі будувалося метро, то квартир для цього району було виділено багато, оскільки чимало будівель стояли над неглибоким тунелем цієї новобудови, тому підлягали знесенню.

Поїхав я на Лісовий масив подивитись на нову оселю. Хвилююсь, хоча й сам будував подібне житло, але ж то чужим. Довкола ще не загорнуті рови з трубами та кабелями. Вхідні двері в наше парадне замкнені. А мені на сьомий поверх. Та не був би я будівельником, щоб не зумів пробратись порожніми ще балконами із сусідніх парадних, котрі чомусь були відчинені.

Кахлів на кухні та у ванній не було, як у будинках, що ми їх здавали на масиві, де був потоп. Не було й паркету. Замість нього червоний лінолеум. Доведеться стелити щось інше. Крани всюди закриті. Мусимо, якщо заселимось зараз, жити без світла, газу й води. Такий порядок – комунальні послуги підключають після остаточного заселення будинку…

Меблі можна купити, якщо постоїш у магазинних чергах з півроку. З холодильником і кольоровим телевізором теж проблема. На дефіцитне черги. А воно – куди не кинь – усе дефіцит. Продається й на виплат; але дефіцит. Про телефон зараз і говорити нічого. Там черга на роки.

Зателефонував Толику, нібито внукові Рудковського. Це мій колишній виконроб, який в обідні перерви, колись, як я ще працював з Рудковським на будівельному дворі, учив мене гри в шахи. Він закінчив заочно вечірній технікум і тепер працював у якійсь конторі з постачання меблів. Ми й колись з ним були на рівних. І тепер, як десь зустрінемось випадково, то не можемо розійтись. Чомусь Анатолій Олексійович любить зі мною побалакати. Хоч він розмовляє російською, а я українською. Та на цю тему ніколи й не говорили, бо її ніби й не було між нами. Суперечки про мови, як мені здається, можуть виникати тільки між недругами. Бо чого сердитись, якщо один одного розуміємо? І дарма, що він недавній десантник, а я «забракований».

Наприкінці розмови Гулаков (так його прізвище), запропонував під'їхати до їхнього управління, бо якщо не вдасться домовитись по телефону, то доведеться обом їхати аж на Соцгородок, у магазин, щоб «вибрати на місці». Радив їхати з грішми, то відразу й привезуть меблі.

Проте без пригод не обійшлося. Меблі я вибрав і доставку оплатив. Але адреса нової квартири ще не відбилась у пам'яті, тому будинок назвав правильно, а номер квартири – свояка, який уже живе в нашому кварталі. Ласка божа, що в меблевий ми їздили разом з ним. А відбувалось так: я очікую в новій квартирі, коли привезуть вантаж, аж тут влітає свояк із лайкою, що сиджу без діла, а мої меблі, котрі вдвох вибирали, виносять уже на сьомий поверх сусіднього під'їзду і вивантажують у коридорі. Добре, що хоч у нашому будинку, і він побачив, бо якраз ішов до мене, щоб допомогти…

Прощавай, минуле

Не знаю, чи це добре, що я пам'ятаю минуле, чи погано. Та, мабуть, байдуже. Пам'ятається, з якою тривогою

заходив колись після гуртожитку в куплений будиночок, за котрий заплатили з мамою не одну «мозолясту» тисячу, але після стількох гуртожитських років у наявності власної хати ніби сумнівався, так начебто хтось міг запитати: «А що це ти тут робиш!?». Одним словом, цей колишній вантаж, позбавлений якоїсь суттєвої ваги, буде копичитись у тобі й надалі, але називатиметься те все життєвим досвідом, який у певних випадках допомагатиме, а інколи й підставлятиме ніжку.

Новий будинок на вулиці Поліграфічній тобі чомусь рідніший, ніж куплений, хоч обидва їх не ти будував, але цей не відлякує, як стара хата на Подолі, у якій ще жила законна його господиня Помпеївна. У новому почуваєшся вже як у сьогоденні, а не в колишній епосі, хоч ти й не можеш знати, чи не згинеш десь у катастрофі, і чи не застрелять на війні, яка разом із голодомором і досі висить у твоїй пам'яті страшною чорною хмарою, що виринає вряди-годи ніби й нізвідки. Бо те страховисько має властивість бути невидимим, але постійно випромінює якусь частку негативної енергії, і ти не знаєш, чи пішла вона в минуле назавжди, чи може переступила сьогодення й очікує людей в майбутньому.

Ти вже зробив ніби все, аби перевезти своє сімейство з маленькими дітками. Для переїзду вантажівка не знадобиться. Бо майже за чотири роки речей на вантажний автомобіль так і не назбиралось. Усе вміститься у таксистську «Волгу», котрих щороку стає більше на дорогах і «зловити» її, якщо це не вечір, а середина дня, тепер зовсім легко. Хоч і живеш ти на гористому Мильному провулку, який тобі осточортів не лише слизькими зимовими підйомами, а літом – сусідськими підлітками, котрі постійно гатили футбольним м'ячем у високий дощаний тин навпроти подвір'я. Набий, здається, цвяшків – і не гатитимуть. Але чомусь не додумувався.

Окрім клунка з постіллю й дитячою коляскою (бо на ліжечка ще не заробив) та нас – трьох дорослих і двох десятимісячних хлопчиків, нічого більше й везти. Бо

все те, що мали, було дуже застарілим для нової міської квартири, аби тягти його на сьомий поверх. Нехай залишається тут, на Мильному, побіля фабрики офсетного друку, заводу молочної кислоти та якогось цеху, де штампували цвяхи, що розміщувався справа. Тими цвяхами постійно живились довколишні жителі, риючись у контейнері, що його ранками після прибирання в цеху вивозили по цей бік воріт. За тим «цвяховиком» відразу біля дороги стояв Подільський пивзавод, продукції якого я ніколи й не покуштував через брак зайвого карбованця та вічну хворобу печінки. Тепер все це залишиться лише в пам'яті.

З таким настроєм переїжджаю в новий бетонний склеп, котрий першого ж тижня з північного боку заллє дощ, і ми змушені будемо гуртом вичерпувати порожніми консервними банками у відра, та вимочувати різним ганчір'ям дощову воду зі світлиці. Зрештою ще до зими хтось після чергового дощу викличе комісію, після якої стануть шпаклювати стики стінових панелей. Тільки це явище разове, а от шуми від сусідів постійні. Бо ти чутимеш, як вони шаленіють у буйному сексуальному екстазі, як гарцюють діти угорі прямо над столом, за котрим ти писатимеш дисертацію. А від'їдуть ці кудись в Америку, коли їх випустить держава, то поселиться нове лихо – старший сержант міліції з двома доньками. Від доньок ти матимеш «щастя» через рік чи два. А поки що слухатимеш чи не через тиждень, як у тебе над головою веселяться здорові молодики в міліцейських погонах, бо молодший чин, без страху й совісті, надбав самогонки. Коли ж вона є – то мусить бути випита. Чи думаєте, що хтось уміє нишком відбивати котлети на кухні? А одного разу, коли приїхали до господині гості з Росії, і я пішов попрохати, щоб трохи тихіше розважались, то якби не смикнув на себе з коридору двері, то, певно, мав би розтрощену голову. Владі ж усе можна, на неї й не поскаржишся, бо відкрутяться й зроблять винним тебе.

Та що там говорити. Поселили нас у ці коробки, то ми ще й раді, бо за нашою статистикою, кожен четвертий житель Союзу проживає в гуртожитку, що не припустимо в цивілізованому суспільстві для сім'ї.

Раді й ми, бо мали на Подолі чимало незручностей, а тут скоро відкриють воду – холодну й теплу, увімкнуть газ для приготування їжі. А стане холодно на вулиці, то потепліють і батареї. Просторіше й дітям, бо вже починають ходити, вимащуючи вологими жирними ручками стіни десь на рівні своїх плічок. Тепер за ними треба добре пильнувати, аби не ткнули якоюсь залізячиною в електро розетку, чи чогось не стягнули або не розбили та не покалічились. Вони вже потроху починають говорити…

Скоро Новий рік. Потрібно ще раз використати знайомство й просити Гулакова, щоб посприяв у купівлі дитячих ліжечок, котрих не знайдеш днем з вогнем, бо, здається, у нас їх ще й не виробляють.

Два ліжечка в розібраному вигляді Анатолій Олексійович привіз на таксі напередодні новорічних свят, за що я йому дуже вдячний. Товаришувати з ним не товаришую, бо він старший за мене й живе бозна-де, та й однодумців має – не мені рівня. Але випадковій зустрічі раді обидва. Є в ньому щось таке, що побачиш далеко не в кожній ніби й не дурній людині, одним словом це можна назвати чуйністю.

Спокійні будні

Людина з роками нерідко забуває про звичайнісінький прагматизм і стає консервативною істотою, яка живе, ніби запрограмований робот. Щоденно ходить на роботу й сидить там від дзвінка до дзвінка. Хоч для завідувача кабінету не існує якогось суворого режиму. Але я весь час на місці, на відміну від свого лаборанта

Довбенка, якого бачу в кабінеті тільки зранку. Не знаю, коли він приїздить із Броварів, але, коли відчиняєш двері кафедри, то він уже сидить на нашому спільному кріслі, ніби дуже сконцентрований на якійсь науковій темі, бо вміє створити видимість стурбованої роботою людини. Я його фокуси «розкусив» ще в студентські роки, хоча він був у першій, а я в другій групі. Але тепер тихо «проганяю» його зі свого місця, удаю, що поважаю й вірю в його роботящість, хоч не знаю, чи є ще хтось настільки байдужий до життя кафедри. Проте підігрую своєму виручальнику від Георгія Степановича й ніколи нічого не запитую. Поговорити він любить, але тоді, коли під чаркою, яку, щоб не було запаху, «заїдає» зубною пастою. Тепер він нібито працює над дисертацією. Хвилин через кілька після мого приходу Довбенко раптом щось «згадує» й виходить у коридор. Більше сьогодні його тут і не буде. Та мені байдуже. Я займаюсь своїми справами. Щоденно в один і той самий час сідаю за робочий стіл (якщо немає засідання кафедри і його не займає Олексій Дмитрович Павелко) і сиджу до шостої години. Кабінетної роботи небагато, бо студентів не дуже цікавить, а для когось навіть дивний такий предмет, як філософія, оскільки вони віддають перевагу педагогіці. А в мене тепер чи не вперше в житті настав період певної свободи. Досі завжди щось на мене тиснуло.

Пригадалися роки в Липках, бо саме звідти оце невиконане досі, що допікає, але пересилити себе не можу. Згадав село щойно через один випадок. Мій однокласник і «роботодавець» (бо сприяв моєму коногонству) Толик, на прізвисько Королик, дуже змінився після школи. Якось вилюднів і став активним читачем нашої сільської бібліотеки. Я, щоденний відвідувач клубу (бо ж фільми тоді крутили чи не щодня), бачив, як Радчук кожні два-три дні підходить до бібліотечної стійки у дверях, аби обміняти в Онисі Йосипівни прочитану книгу. В цьому не було якоїсь таємниці, то я й не звертав уваги на те, як часто він тривожив нашу бібліотекарку.

Але одного разу вже в часи мого бригадирства десь годині о десятій (я саме снідав після наряду біля конюшні) у хату ввалилось аж троє моїх шанованих приятелів. Окрім дядька Якуба та недавнього шахтаря, а нині неофіційного поета та члена будівельної бригади, яку він же й очолював, Кухти, був і Радчук.

У Липецьких землях, особливо на мокрій завжди Рудці, залягають поклади каоліну, по-нашому – білої глини, якою господині білять стіни в хатах. То ці мої приятелі зняли шар чорнозему завширшки метрів два-три, і тепер шахтар Кухта копає, а дядько Якуб крутить корбу й витягує ту білу глину нагору. Потім з Глуховом – це один із колгоспних водіїв – возять її по довколишніх селах, продаючи по карбованцю за відро. А гроші здають у колгоспну контору. Щоправда, сьогодні вже не копають, бо райвиконком обклав колгосп податком. То які з цього заробітки? Та й копали вони здебільшого для того, аби люди не переплачували циганам.

Але я не про це. Заходять вони утрьох до хати – і Кухта починає з вірша Твардовського «Солов'ї, солов'ї, не тривожте солдат», а потім вимагає пояснити: що саме автор хотів сказати цими словами? Не пригадую, як саме я коментував, але дядько Якуб, з чотирикласною освітою, беруть на столі якийсь аркушик і просять прочитати, бо без окулярів. Радчук з охотою перехоплює листочок й одним духом випалює написане в чотири рядки. Це мене дуже здивувало, бо мені на прочитання потрібен якийсь час, а він зробив це миттєво. Про цей випадок я вже не забував ніколи, бо зрозумів, що Толик та й очевидно ще декотрі люди читають в рази швидше за мене. Хоч Ванька Журашок і моє читання вважав за «класне». Розпитувати не став, а вирішив, що він так «натренувався», бо разом із сестрами часто, а зимою постійно, читають, лежачи животами на теплому черені одну книгу, а тому кожен боїться, щоб не перегорнули перед ним ще не прочитану сторінку, то всяк із гурту в три особини намагається прочитати швидше за інших.

Звідси й загадкова швидкість. Відтоді я намагався й собі так читати. Але швидко зрозумів, що для такого темпу тисячі сторінок потрібно прочитати не розумом, а лише очима, доки почнеш розуміти написане. А я дуже люблю заглиблюватись у зміст. Завжди хочеться прочитати з розумінням. Тому й досі не вмію читати «по діагоналі». А все тому, що занадто захоплююсь суттю й повністю забуваю про саму технологію читання.

Це, очевидно, примітив і колишній завідувач кабінету Олексій Кузьмович, якого я замінив на посаді в педінституті. Бо ж відтоді ми друзі. Він і дотепер не раз просить мене провести замість нього заняття з його підопічними вчителями з курсів підвищення кваліфікації, яким філософія все одно не до снаги, як і йому самому. І, мабуть, у нагороду дав мені почитати якусь книженцію про скоро читання. Проте я, як і раніше, не міг перейти на поверхове читання, як це вимагалось у брошурі, а продовжував «смакувати» написаним. Тепер, коли вже не потрібно складати завтра екзамен і можна «розслабитись», ти хоч і вільніший, а поводишся, як і раніше; дуже прагматично. Не читаю по складах – то й гаразд. Хоча, між нами кажучи, розумію, що витрачаю десятки й сотні годин на оте безглузде вичитування в текст, який можна було б зрозуміти, використовуючи скоро читання.

Даруйте, що відвернув увагу від самої роботи завідувача кабінету. Особливо, мабуть, варто сказати про те, що тут уже заведено, ще до мене. Річ у тім, що при кафедрі є, хоч і невелика, але аспірантура, і всякий аспірант, перш ніж захищатись, мусить написати реферат на певну тему. Ці реферати складають у якійсь шухляді, і, між нами кажучи, потім їх видають чи комусь із друзів, а, бува, за якусь послугу будь-якому аспіранту. Я цього не знав. Тепер знаю. Бо першим до мене звернувся колишній однокурсник Володя Цвяшок. Сам він в університеті, але в нас підробляє, читаючи математичну логіку. Реферат потрібен був не йому. В університеті Шевченка міг

би роздобути в деканаті, або написати й самому, бо не дурний. Реферат потрібен моєму колишньому ворогові: Іді Юхимівні, котра вела нашу групу з німецької й мене чомусь зненавиділа. У цій же групі був і Володя, тому й ризикнув звернутися до мене по старій нашій дружбі. Звісно, роботу для Іди Юхимівни я підібрав. Але з цього й почалося. Я чоловік чесний і непитущий, тому робив це без усякої користі. Хочуть – то нехай собі й кандидатські випрошують, якщо так низько впали. Силою цього не витравиш, бо якщо не ти, то хтось інший зробить це по-приятельськи чи за послугу. Давав я реферат і Брюховецькому, майбутньому державному діячеві. З одного боку, наче совісно, а з іншого – навіть приємно, що зробив послугу знаменитій тепер людині. Воно, якщо задуматись, то ці «патріотичні» реферати потрібні лише для «галочки», бо розуму не додають. Людина час тільки загубить, якщо то не її наукова тема. Це потрібно партійному керівництву. «Як-не-як, а ведеться партійна робота». Та навіщо зайцю кобилячий хвіст?

Просився і я хоч би в заочну аспірантуру. Бо без кандидатської зарплати бозна як сім'ї жити далі? Але Павелко радив зачекати. Може, заявиться можливість і на стаціонарне навчання. Одним словом, відсиджую місяці за «гарним» столом. Руху поки що ніякого, а діти підростають, то й потреби ростуть. На північ не наїздишся. Тим більше, у такому віці студентів уже не буває, то не просто і вшипитись у якийсь студзагін. А поки що день свій починаю з пробіжки лісом, добре, що він за триста метрів від під'їзду. Бувають і будні вдалі. Та найбільше люблю понеділки, бо вздовж мого маршруту пляшок після вихідного багато. Раненько в лісі нікого, то збираю, а під кінець, десь біля виходу з лісу пригортаю хвоєю у якійсь ямці, аби мама пішли вдень та здали ті пляшки на приймальний пункт і вторговували діткам на молочко. Добре, що бочкою привозять на масив. За трилітровий слоїк – десь біля двадцяти копійок. Інколи й на морозиво вистачає.

Отак, можливо, до кандидатської зарплати дотягнемо. Колись був вхожим у ЦК. Може, і не відмовить інструктор Зоц, доки ще кудись не витурлили заради оновлення кадрів, і його. Влада любить свіжих людей, у яких ще не вивітрився страх з попередньої роботи. Та й працюють такі слухняніше.

Аспірант

Отак, перебиваючись на хлібі, та воду; як у народі кажуть, уже й перша літня відпустка настала. Проте в Сибір більше не беруть. І старі зв'язки «позабувались», як і товариші, котрі роз'їхались по всій країні. Та більшості з наших, як кажуть, пощастило, бо мали в університетських кругах й поза ними чимало впливових родичів чи знайомих, які притримували для них «тепленькі» місця, а кому таких не знайшлося, то тиняються, як оце я. Воно, якби без сім'ї – то й не страшно. Але ж дітей годувати потрібно…

Проте й такий безрідний селюк, як я, також має вихід. Він слизькуватий, не чесний – та все ж є. Це аспірантура й кандидатська дисертація. Тоді вже з'явиться можливість знайти роботу за фахом. Тільки, щоб потрапити туди, потрібно скривити душею й зіпертись на щось незаконне. А це вже не за моїми правилами. Отож піду в ЦК. Грошей інструктор не вимагатиме, а якщо я в якійсь повазі був в апараті в справах релігій, може, замовить слово за мене. Прийняв, як завжди, ввічливо, хоч я колись йому й не допоміг у їхньому протистоянні з Литвином, на якого, мабуть, потрібен був компромат, а він у мене був, про що знав і інструктор. Проте я ніколи нікого не «закладав». Хоч, може, і варто було? Литвин же не шкодував моїх дітей, від яких він, використовуючи службове становище, забирав щомісяця тридцять карбованців. А це десь п'ята частина зарплати…

«Цього року вже одного рекомендували. Більш не можемо. Приходь наступного року» – була відповідь Зоца. Я й не кажу йому, що мені вже тридцять п'ятий, а це крайній термін для аспірантури. З ЦК пішов ні з чим. Але відразу ж згадав, що на кафедрі історії партії в університеті є випадково знайдений моїм односельцем Балтином, земляк з Попільнянського району – доктор історичних наук, котрий доводиться небожем моєму батьку, а мені відповідно – двоюрідним братом. Познайомилися ми на другому курсі під час травневої демонстрації, коли їхній курс ішов попереду нашого. Демонстрація ж починається не на Хрещатику, а на прилеглих вулицях та провулках, тому зупинки учасників неминучі. Якраз завдяки цим зупинкам і відбулося наше знайомство, яке, до речі, мій набагато старший двоюрідний брат по батьківській лінії сприйняв дуже щиро. Я ніколи не користувався ніякими зв'язками, проте цього разу вирішив спробувати. Бо часу для вступу до аспірантури за віком майже не залишалось.

Вступні екзамени складав на своїй кафедрі. Іноземну – теж у своєму інституті, то перепон не було. Тим більше, що ми таки ніби подружилися й з Павелко.

Про те, що мене прийняли до аспірантури, повідомив парторг інституту, він же зав кафедрою атеїзму, в інститутський їдальні, куди вони прийшли перекусити після вченої ради, із ректором, де для них завжди був накритий стіл. Так я став шукачем наукового ступеня. З посади Павелко не звільняв з місяць, бо шукали наступника…

Після якогось десятка-двох спеціалізованих лекцій та затвердження теми й наукового керівника, яким став Ігор Бичко колись облаяний мною в анкеті Марісової і неприхильний тепер до мене. Напередодні, парторг нашої кафедри, та моя приятелька, Ольга Бурлак, прийшовши на кафедру, десь після того як стала нагально проблема мого керівника із задоволенням заявила: «Буде в тебе, Стеблина, керівником Косолапов». Не зна-

ючи Косолапова, я попросив «засватати» мені Бичка, бо знав, що в Києві, краще за нього, в темі свободи, ніхто не розбирається. Він і доктора філософії отримав за роботи над цією темою. «Спопробую "засватати" Бичка. Але Косолапов – це мій чоловік. Я ледве умовила його – погодитись. Він же директор Київського інституту Компартії України. В нього жоден аспірант не «пробуксовував». Тема свободи – якщо не вмієш хитрити, то це тема самовбивць. І даремно я відмовився від Косолапова. Але… Чи то доля така, чи Бог розуму вділив малувато, що такий, на лихо, принциповий. Так буває з усіма, хто живе не за правилами суспільства, а за власним серцем і по совісті.

Розпорядок моєї роботи був такий: прокидався щоранку о шостій і до сьомої, ще лежачи в ліжку, читав щось з теорії літератури. О сьомій робив трикілометровий пробіг лісовою доріжкою, після цього – душ та сніданок. Потім сідав за друкарську машинку й до обіду писав роман, розпочатий ще перед вступом до аспірантури. По обіді їхав до філіалу Центральної бібліотеки імені Леніна, де до вечора читав усяку літературу, здебільшого французьких та німецьких філософів. Особливо насідав на двотомник Гельвеція і трактат Шарля Монтеск'є «О духе законов». Читав і роботи російських вчених. До речі, дисертація мала бути написана російською мовою. Робота посувалася повільно. В основному я робив виписки з творів: як класичних, так і сучасних, хоча в останніх було більше тріскотні, ніж наукових висновків. Особливо допікали роботи Шамоти, який розпинався у твердженні, що свобода – це усвідомлена необхідність, чого я сприйняти не міг. За два з гаком роки я навибирав сотні цитат, але дисертації як такої у своїх записах не бачив, хоч потрібні сторінки вже й списані.

Між нами кажучи, я вже дожився до недовіри, хоч завжди старався бути чесним, бо так робили моя мати. «Короткозорий» та наївний, я не одразу второпав, чому

це колишня підлегла, яка здебільшого стукотіла клавішами друкарської машинки, раптом записалась у Центральну бібліотеку і, набравши з півдесятка книжок, старанно гортала їх на своєму столі. Зачастила й Еммина подруга, лаборантка з кафедри історії. Здивував мене через певний час і виступ завідувача кафедри, який ніби й хвалив мене як аспіранта, але водночас викликав у мене певне нерозуміння.

А справа була ось у чому. Як аспіранта, мене навантажували різними сторонніми справами: то поставили куратором 23-ї групи математиків, то ще накинули якесь завдання. Останнім же часом партком зобов'язав по середах перевіряти, як проводяться політзаняття в студентських групах. Керівником нашим був зав, на диво мені, як винуватець, що не могло не здивувати простого аспіранта. А глибина питання відкрилась за тиждень другий. На мою думку, Олександра сприйняв мою критику, зваживши на її сміливість, вирішив, що за мною є якийсь великий захист. А розпитавши в Павелко, що я «гол як сокол», вирішив помститись за своє приниження Ото ж, підкріпившись дружньою підтримкою Павелко, вирішили витіснити мене з інституту. Для компромату і послали обидва своїх лаборанток в Центральну бібліотеку. Але ті могли тільки зафіксувати моє відвідування. А я ходив регулярно. Проте завдання поставлене, і відтепер воно в активації. Зі сторони я дізнався, що Павелко ще в березні уже «завербував» собі на кафедру якусь дівчину. Я тек ніколи й не побачив свого «конкурента», але відчув що мій зав кафедрою став відноситись до мене якось інакше. Будучи наївним, я все ще не розумів, що на кафедрі я останній рік. Бо це рік мого захисту, і рік поразки.

Усі надії я покладав на свій роман, однак не знайшов підтримки у головного редактора видавництва «Молодь» Івана Кирея, який звинуватив мене в «сірості» героїв. Останньою його фразою було: «У тебе директор школи – і той напівсучий син!».

Одним словом, я знову без роботи. Дисертація зневажена, бо Павелко дав її на рецензію лише Арону Григоровичу, знаючи наші натягнуті стосунки, і той не рекомендував роботу до захисту, а порадив допрацьовувати, хоч зазвичай дисертацію рецензувало двоє викладачів, зі званням не нижче доцентів. Тільки це було не для мене.

Лісовий заробіток

Колись – автомобільна епопея в мене закінчилась поразкою. Бо рідко в житті вдається поєднати улюблене й корисне. Зазвичай з цього завжди виходить «пшик». Роками мене тягнуло до автомобіля, досі не знаю, чому. Бо відколи вичитав у Спінози про те, що нічого у світі не буває без причини, то завжди намагаюсь, якщо не розпізнати її, то бодай сісти на хвіст тієї сутності. Але досі не збагнув, чому полюбив цей транспортний засіб. Звісно, це не віл чи конячина, з якими я знайомий з дитинства, однак перший студебекер, котрий з'явився на нашому подвір'ї у війну, тільки налякав мене та спричинив прикрий казус. Та потім автомобіль ставав усе привабливішим, доки я не заволодів цією професією, а вона не загнала мене в голодний кут. Про це ви знаєте з моїх попередніх розповідей. Але життя химерне, тож мусиш знаходити в ньому саме те, що потрібно тобі. От мене чомусь вважають інколи удачливим чоловіком, посилаючись невідомо на що. А насправді все криється в умінні почути. Я багато чого в житті ніби віднайшов, але це так лише збоку здається, бо відкриття криються геть не в тобі, а в умінні побачити те, що вже відоме людям, і скористатись цим. Ось так сталось і з автомобілем. Як ви знаєте, свого часу він мало не позбавив нас із мамою шматка хліба. На щастя, вчасно відмовився від тієї роботи. Бо й запал юнацький погас.

А нова сторінка життя відкрилась у звичайнісінькій бесіді на перекурі в бібліотечній курилці, де я зустрів однокурсника й колегу по північних заробітках Сашка Яковенка. Це було ще в аспірантські часи. Але читання не насичує шлунок, а лише викликає голод. Обоє ми сільські, то про село й почали. Мова зайшла про лісові дари, на котрих можна б підживитись, тільки ж як поєднати місто й село. Бо ж маючи доступ до дарів лісу, я суттєво міг би «заткнути» вічну діру в бюджеті. У вільний час ми сім'єю могли б назбирати в лісі чи суниць, чи чорниць, а то й лисичок з маслюками. Ближче ж до зими журавлина достигне. Та й опеньки до самого снігу, іноді, ростуть. Бо білий гриб дорогий, але охочих на нього більше, тому швидко визбирують. А все перераховане – це не тільки приварок до трапези, а й копійка на хліб та молоко, яке люблять діти. Та і я у дитинстві мав на нього великий голод, то апетит досі залишився.

– А ти знаєш, – мовить Сашко, – мій знайомий купив у селі хату.

– Нам це не підходить.

– Тоді купуй машину!

– Грошей немає.

– Так у тебе ж тесть – учасник війни. Їм тепер «беушні» «Запорожці», здається, так дають, коли несправні.

– Порада гарна, тільки мій у полоні був більше, ніж воював.

На цьому бесіда й завершилась. Але відтоді я з бабусею та її внуками стали чи не завсідниками на київському авто ринку, який чомусь дуже часто міняв своє місце. Туди звозили, відверто кажучи, здебільшого всякий автомобільний непотріб. Але й на нього у вчорашнього аспіранта, грошей катма. Нашого «горбатого» мама напитали, коли ярмарок був на вулиці Гречка, здається. Ми з хлопчиками ходили між машинами, серед яких Ваді подобались зелені, але це були або «Москвичі» або «Жигулі» – нам не по кишені, бо мали лише близько ти-

сячі карбованців. Але мама надибали якогось київського зятя, у якого в селі помер тесть і вже друге літо стоїть непроданий «Запорожець». Хотів він за нього півтори тисячі. Проте й цих грошей у нас немає. Довелося позичати в жінчиного свояка, який перед пенсією працював у Сибіру.

Тепер літні канікули. Оминаючи всі негаразди, ми усенькою сім'єю, окрім дитячої мами, бо вона завжди на роботі, їздимо по лісах купленим аж у Воронькові «Запорожцем», у якого не вмикалась, коли купував, ні перша, ні задня передачі, то сторгував за дешевше. Недоплативши близько двохсот карбованців, завдяки чому вистачило й на переоформлення, і на заправку, хоч бензин тоді був, здається, сім копійок за літр. За три з половиною карбованці можна було залити повний бак. Їздимо, як на роботу – майже щоденно, окрім дощових днів. Починається лісова епопея із суниці в лісі під Сосновкою за гранітним кар'єром, який у вихідні не працює, то ніхто нас не «колошкає». Через тижнів кілька їдемо з півтори сотні кілометрів, за Вільчу по чорницю. Там же починаються й ростуть довгенько лисички. А на межі з Гомельською областю є зарослі журавлини, котра ніжно рожевіє на високих мохових купинах. Правда, до журавлини збираємо ще гарні опеньки на сто одинадцятому кілометрі, що в бік Бишева. Але тепер їздимо лише по вихідних та святах, бо вже почався робочий місяць. Іноді й з-під снігу збираємо, коли нема морозу.

Одного року дружина записувала і виїзди, і заробітки. То виїздів за все літо було сорок, а сума заробітку становила стільки ж, скільки платила всім нам держава за рік. Це враховуючи, що кожен п'ятий вторгований мамою на базарі карбованець витрачався на бензин та запчастини, бо «Запорожець» і старий, і слабенький за технічними характеристиками.

А виїжджали ціле літо раненько, бо й нам жарко, і клятому «Горбатому» також. Він іноді перегрівався так, що змушені були стояти. Дітки, потривожені дуже рано,

з насолодою додивлялися свої сни на задньому сидінні. Доки я кермую, то й висплються.

Свобода

Вперше я серйозно зачепився за це спокусливе поняття ще в університеті на лекції Михайла Булатова з філософії. Тільки почувши з його слів визначення німецького класика, що свобода дуже пов'язана з поняттям необхідності, ба навіть не існує без неї, я зрозумів, що нічогісінько не знаю про свободу. З несвободою я безрезультатно воюю з дитинства, бо її в цьому світі хоч відбавляй. А тут виявляється, судячи зі слів Гегеля, вона ще й не сирота, а має напарницю, котра зветься необхідністю, й існують тільки разом: свобода і необхідність. Почуте не тільки вразило мене, а й розізлило, бо не мала би свобода ріднитись з необхідним обов'язком, хоч так і мовить Гегель.

Обурений, я перехопив Булатова на перерві, бо він оце зі своїм Гегелем відбирає в мене свободу. Звісно, в житті я слухаюся старших, але ніколи не думав, що приречений бути зобов'язаним. Проте суперечка з викладачем нічого не вирішила, бо він стояв на гегельянстві, а я – на своєму. З того часу я й звернув увагу на це поняття. Читаючи про нього в літературі, зрозумів, що й Енгельс, якого я полюбив за праці «Чи був початок світу й чи буде кінець» та «Діалектика природи», пристає до такої думки Гегеля. І це тоді, коли я можу робити щось і без примусу, а по своїй охоті, як пишуть книжки: по свободі волі, але цю волю все одно посувають на задвірки, як щось наближене, але не всевладне, бо скидається на анархію.

Закінчивши сперечатись, звернувся до Української енциклопедії, бо вже мав власну думку, котра ще не заявила про себе, але дещо в голові прояснювалось. Але й

в енциклопедії читаю, що це «співвідношення між об'єктивними законами природи і суспільства». Така відповідь мене теж не зовсім влаштовує, бо вбачаю тут певні словесні викрутаси. Природа, а значить і її закони, існує вже мільярди років, а суспільство, якщо вірити вченим, – якісь хвилинки від виникнення землі. Отже, суспільні закони – це мізерія у порівнянні з тими, які встановила природа. ими. До того ж природні закони постійні, і вони, здається, народжуються з появою якогось об'єкта. Людина їм, звісно, підкоряється, бо хіба можна жити без їжі чи сну, приміром. Та й діяльність наша значною мірою залежить від природи, хоч деякі люди, скажімо «жайворонки», прокидаються без шкоди для себе раненько, а «сови» люблять працювати вечорами. То безумовно що ми мусимо, та й не шкідливо нам їм підкорятись. Але геть інша справа, коли йдеться про закони суспільства. Мало того, що вони вигадані можновладцями, щоб можна було безборонно вчиняти всякі голодомори, експлуатувати в праці та відправляти на війни людей, які не мають жодної потреби в цьому, та є іще дріб'язкові, проте суцільні примуси одних іншими. Дехто буде посилатись на «Левіафан» Гоббса, який доводив, що люди були б у процесі постійної війни один з одним, коли б не об'єдналися в державу. Але ж саме слово «держава» говорить саме за себе, що це не свобода, і держить вона не так можновладців, як підлеглих, для загнуздання котрих і створена військова потуга, що поповнюється ще й поліцією та судами, я вже не кажу про державних клерків. І то була вигадка Гоббсового покоління, яке жило в інший період людської свідомості, що в цілому ігнорувала певний історичний процес розвитку людини. Та якщо так хочете наукове визначення, то це: «Стрибок людства від царства необхідності до царства свободи, яка мусить перемогти в процесі соціальної революції й у свою чергу доручить турбуватись про саму себе машині».

Скажете, що ми ще не доросли до цього. Але ми вже про це знаємо й хочемо пом'якшення в перехідні

часи, доки відбудеться знищення експлуататорського ладу. Називайте це хоч комунізмом, хоч якось інакше, але люди оту залежність повинні якось розподілити між усіма, бо можновладці не взяли Бога за бороду, а мусять ділитись своєю свободою. Отже, згідно з енциклопедією, експлуатація людини людиною, а значить і гегелівське визначення свободи зникне лише в посткомуністичному суспільстві. Але ж ми знаємо, що це фікція, бо в період від соціалізму до комунізму знущання з людини не менше, ніж при капіталізмі, а виростає в рази, зменшуючи матеріальні блага та тримаючи людей у вічному очікуванні цього блага. Виходить так, як у бувальщині про якогось кавказця, що прив'язав на кінець дишля жмуток чогось смачненького, до якого віслюк ніколи не дотягнеться, але бігтиме! Та й суди державні завжди судять в інтересах держави.

Про більшість висловленого вище я в дисертації не писав, а якщо по правді, то й зовсім не згадував. Про своєрідну роль суспільних законів я визначився остаточно лише тепер. Саме про останнє я написав в обов'язковому рефераті для захисту дисертації. А написаний «реферат» був після того, як завідувач за два дні до наукової конференції, перед тим, як остаточно витурлити мене з кафедри, нагадав, що в річному плані я запланував виступ на тему свободи на конференції й повинен виконати заплановане. Цим, розраховуючи що я не готовий до виступу, і хотів хоч трохи виправдатись в тім, що не залишає мене на кафедрі. По суті , він пішовши на ланцюжку Олександри. Але я був готовий, бо написане останнім часом, можна вважати авторефератом, який, правда, зовсім не схожий на сучасні соціальні погляди, нав'язані з одурманенням рядового суспільства, а значить і дисертація не могла захищатись у тих умовах. Тому я ні на чому не наполягав, бо повівся не згідно зі своєю природою, а скотився до маминих принципів – бути тихішим від води і нижчим трави. Я опинився у становищі корови на льоду, якщо хтось

бачив цю трагічну ситуацію в реалі: коли ні встояти, ні рушити з місця вона не може.

Гулящі руки

Отаким чином я й став безробітним. А сім'я хоче їсти. Доки надворі була сприятлива погода, ми їздили до лісу, правда, не завжди в повному складі, бо хлопчики пішли в перший клас, куди їх прийняли не як мене колись, із запізненням, бо не вистачало двох з половиною місяців до семи років, а раніше, оскільки вже вміли писати, читати та рахувати. Рік був грибний, тож возили з Хоцьківського лісу опеньки, які мама продавали на Юності. Базар, може, і не так називався, але трамвай зупинявся саме неподалік від цієї вулиці.

Я майже щоденно навідувався в Міністерство вищої освіти, щоб дізнатися, чи не з'явиться заявка на місце асистента в якомусь вузі. Але заступник міністра лише співчутливо знизував плечима. Запропонував, правда, одного разу віднести заяву в міськком на якусь посаду в Будинку пропаганди. Але там її протримали, мабуть, з місяць, а потім сказали, що вже зайнято.

Пробували щось підшукати і свояки, бо в дружини ж п'ятеро сестер і всі вже заміжні, але жодне місце із запропонованих мені не підходило. Троє з нас, тобто зятів, мали вищу освіту. Але ні майор міліції, ні виконроб на будівництві не могли підшукати якоїсь підхожої роботи філософу. Звичайно, якщо хтось ту роботу шукав… Отож я аж до першого снігу їздив у Хоцьки по опеньки.

І лише наприкінці сімдесят дев'ятого, попільнянський свояк запропонував підійти до політехнічного інституту, де проректором з наукової роботи працював наш земляк. Це запам'яталось, бо якраз тоді Радянський Союз ввів свої війська в Афганістан.

Оскільки я прийшов на роботу викладача в політехнічний узимку, коли вже починалася сесія, мене одразу залучили до приймання екзаменів у парі з якимось доцентом, котрого я більше й не бачив, бо він перейшов кудись інакше. Групи для ведення семінарських занять визначили під час канікул, отож уже з восьмого лютого я мав аж двадцять чотири групи разом з вечірниками. На постійно мене прикріпили до хімічного факультету (бо був іще й хіміко-технологічний). Лекційний курс вела Людмила Леонтівна, дружина якогось видного урядовця. Жінка чорноволоса, красива, серйозна, до того ж – член інститутського парткому. Вона не виставлялась, але її побоювалася навіть завідувачка кафедри Софія Іллівна Черкесова, котра була не дуже задоволена мною через те, що в середині навчального року виникла пертурбація з навчальними групами. Окрім цього, я отримав ще й інші доручення. Одним із перших було завдання написати для інститутського видавництва роботу на тему «Ми в боргу перед природою, і повинні її берегти». Роботу я зробив за півдня й з острахом поніс відповідальній за друк, яка при мені прочитала її в коридорі й дала добро на публікацію. Так що в мене відразу з'явилась публікація, яка була б потрібна при захисті, хоча я про це вже й не думав, бо псувався настрій. Я підрахував, що для захисту, окрім двох публікацій в серйозних виданнях, потрібно понад двадцять довідок. Від цього й руки опускались, бо дуже не любив «дурної» роботи. А про дисертацію вже й призабув, бо метою залишалася художня література. Хоч окрім дитячого віршика у «Вечірньому Києві» та чималої кількості дописів у районну газету, у мене не було жодних публікацій. Можливо, вони й були б, аби я щось писав та набридав видавництвам. Але після того, як Кирій у видавництві «Молодь» забракував мій автобіографічний роман на сімсот сторінок, не насмілювався ні нести його ще кудись, ні писати щось нове. Я очікував визрівання в мені «німого» внутрішнього автора, якого нарешті хтось ко-

лись оцінить. Бо те, що творилось довкола, а головне – в самому мені, дуже просилося на папір, хотілось поділитися тим ще з кимось. Можливо, я не враховував, що й інші люди переживають якісь події й виношують власні емоції, яких їм досить і без моїх. Проте мені здавалося, що я бачу світ по-іншому.

Нові горизонти

До студентської аудиторії я звик відразу, бо бачив у цих юнаках та дівчатах не підлеглих, а товаришів, з котрими маю ділитись знаннями, що їх здобув в університеті та вичитав у книгах. Правда, семінарські заняття більше передбачали перевірку засвоєного студентами матеріалу після лекції. Але кожен асистент хоче доповнити студентську відповідь своїм баченням теми. Якщо ж повернутись до спорідненості з аудиторією, то все розпочалося ще з харчового інституту, де мені для стажу Бачинський давав декілька груп вечірників.

Проте, прийшовши в новий вуз (уже четвертий на моєму віку), я став цікавитися й тим, як же навчають інші викладачі, бо пригадався харчовий і читання лекції доценткою Недріт, яке мені ненароком випало почути в коридорі біля вікна, де я когось чекав і мимоволі слухав. Це була не лекція для студентів, а якийсь диктант для п'ятикласників. Про це я нікому не казав, але, оскільки мав намір серйозно закріпитись в інституті, то вирішив, що не завадить послухати, як же викладають інші. Десь за тижнів два мені вдалося побувати на лекціях і семінарських заняттях майже всього викладацького складу, бо в політехніці на кафедрі було нас, без вчених звань та посад доцента чи професора, близько десятка асистентів, одні з яких уже наближалися до захисту дисертаційних робіт, інші – були ще далеченько. Значна частина старших викладачів також не мали наукових ступенів, але вже мали право читати лекції. Проте я не вибирав, а просився до того, у кого ще не був, якщо мав якраз для цього час. Після кожного необов'язкового відвідування, яке віталося чи й планувалося кафедрою, відвідувач мав записувати результати в певний журнал. Записував і я. Не завжди об'єктивно, бо дехто ледве вкладався в половину запланованої лекції, а декотрі взагалі розповідали про предмет, який вони колись читали в іншому вузі, але він не мав стосунку до діамату чи істмату. Наприклад, одна доцент з шістнадцятирічним стажем (бо при нагоді завжди казала: «Викладач з таким стажем не може не знати предмет») таки добряче шкутильгала в цій темі, читаючи давно застарілий матеріал, більше схожий на математичну логіку, а не на діамат чи істмат.

Праця моя не пропала марно. Хоча частенько, щоб не дратувати когось зі своїх нових колег, оцінював їх із «натяжкою». Якось на кафедрі я побачив стороннього чоловіка, що робив виписки з книги взаємо відвідувань, але не звернув на те уваги. Проте невдовзі на вченій раді інституту було зачитане з похвалою моє прізвище – за проявлений інтерес до роботи своїх колег. Про це Софія Іллівна сказала на засіданні кафедри, що спрацювало на мій авторитет як «новачка».

Окрім того, що кожен викладач, згідно з індивідуальним планом і за нормами міністерства мав відпрацювати певну кількість запланованих годин на рік (для асистента їх було п'ятсот), філософам як ідеологам додавалися й інші завдання, не лише на рівні вузу. Мені випало відвідати релігійну секту, здається, на Кар'єрній, 380. Завдання було незручним тому, що з Лісового масиву слід було їхати аж у протилежний бік міста, на Телички. Тільки на дорогу в один кінець мусив затратити півтори години, та ще служба в секті тягнулася годин дві. А потім мав їхати додому та писати довідку про те, що там відбувалось.

Завдання я виконав, але потратив на це цілий день, не враховуючи того, що і за завданням ходив у райвиконком, і звіт писав та відносив туди ж. А людині, котра на кафедрі мала три пари семінарів зранку та три по обіді, ніколи вгору глянути. Довідку мою пізніше як зразок використовував викладач на заняттях нештатних пропагандистів інституту. Але опісля Людмила Леонтівна не тільки як моя колега, а і як член парткому інституту «по-дружньому» радила ще раз сходити в райвиконком та вибачитись за некоректність, бо можуть бути погані наслідки. «Якщо я піду – наслідки стануть ще гірші, бо не варто асистента, котрий має зарплату сто двадцять, посилати на такі довготривалі неоплачувані завдання. Я про це й сказав секретарці райвиконкому, то вона зопалу й собі стала скаржитись на низьку зарплату, але опам'ятавшись, тепер дбає про свій авторитет. Є для неоплатних робіт люди з доцентськими зарплатами, тому нічого відривати від роботи асистентів». Така моя остання думка, але нею можна ділитись хіба що дома.

У пошуках роботи

Коли вийшла постанова розпочинати заняття у вищих навчальних закладах зі збирання врожаю в колгоспах, мені не відомо. Але на початку вісімдесятих це ще було обов'язком вузів. Не закінчились ці поїздки й для мене, нехай уже не як збирача городини чи садовини, а як супроводжувача студентських загонів. Зазвичай викладачів філософського факультету посилали в колгоспи як командирів загонів чи комісарів. Але мене як людину, котра трималася зі студентами по-панібратськи, призначали лише бригадиром певної групи. Для когось це було б, може, й образливо, але не для мене.

Я вже третій рік їду щоосені зі своїми хіміками бригадиром. Викладачів нижчого рангу з курсом їде осіб

п'ять, може. Зазвичай нас возять у ті колгоспи, де в селі є чи піонерський табір, чи якийсь спортивний державний заклад, який восени пустує. Для викладачів підшукують якусь колишню конторку. Але щоразу повторюється один і той самий випадок. Тільки викладачі поселяються в якусь забуту богом комірчину, як у ній зникає телефонний апарат. Звісно, коли заселяється маса молодих людей, то в приміщенні рейвах. Але коли все заспокоюється, то така пропажа виявляється. Викладачі щоразу міняються, але частина тих самих. Зокрема Іван Павлович з хімфаку уже третій рік їздить зі мною. Я живу цей місяць у якихось господарів. Раніше я не звертав уваги на факт пропажі телефонного апарату, але цього разу таки натякнув напівжартома, що він пропадає якраз у кімнаті Івана Павловича, ще не старого доцента, який мені завжди впадав у вічі воєю вульгарністю та простакуватістю, геть не підхожою для інститутського інтелектуала. Відповідь була миттєвою: «Ти, Стеблина, не забувай, що в тебе цього року перевибори!».

Мене ця репліка зачепила, бо ж ми навіть не з однієї кафедри, а він звідкись знає цю інформацію. Значить, про це вже десь ходять чутки. І чи не ведуть сліди в райвиконком? Бо через кілька днів після моїх обурень у цьому закладі, у мене на семінарі з'явився якийсь чоловік, котрого я не раз бачив в інститутському парткомі. І прийшов він якраз на семінар в єдину в мене групу механіків, з якими я ще не встиг порозумітись, то вони справді могли провалити заняття. Але побоювання мої були марні, бо, бажаючи «завалити» мене, вони проявили велику активність, ставлячи купу запитань, чим сприяли не лише моїм відповідям, але й зустрічним запитанням, і ми вели полеміку, доки не вирішували суть проблеми. Частково я став застосовувати сократівську методику діалогу. Зрештою все ставало зрозумілим. Гість пішов із пари, так і не представившись, але того ж таки тижня на мій семінар прийшло осіб зо п'ять на чолі із завідувачкою кафедри. Очевидно, що про попередній семінар десь говори-

ли й під чиїмось тиском влаштували групову перевірку. Ніяких аналізів жодного з моїх відвідуваних семінарів не було і вся ця історія ніби й забулася.

Наближався новий рік, отой третій, якого хтось таки в політехніці чи ще десь чекав. Нічого не підозрюючи, я збирав потрібні документи для вченої ради на моє переобрання. Ніхто ніде не робив ніяких зауваг, і я отримував уже готові позитивні протоколи, нічим не потривожений.

Нарешті й засідання вченої ради. Коли дійшли до мого питання, то я, після звіту, мав відповідати на запитання, перше з яких було про дисертацію. Аудиторія ніби була вдоволена й збиралася голосувати, коли раптом хтось із членів ради запитав про виховну роботу зі студентами. Тут мені хвалитись нічим, бо й у гуртожитки заглядав нечасто. Одного разу пішов десь під вечір у жіночий гуртожиток, а назустріч моя студентка, котра щойно була в душі й вийшла в коридор запнута лише рушником, бо довкола одні дівчата. Відтоді майже й не заходив до них. Але зараз мушу щось казати про виховну роботу. Це зрештою мене розізлило, бо чи ж з дітьми маємо справу? «Ну бачив, – кажу, – на склі міжкімнатних дверей якусь футбольну рекламу, а над ліжком – наліпки з обгорток мила. Так що я повинен робити? Адже вони в гуртожитку по п'ять років, і декому щось хочеться змінити в цій метушні. І чи не клеять ваші діти дома якихось наліпок над своїм робочим місцем?»

Але де там! На мене накинулося відразу декілька «моралістів», звинувативши в потуранні студентам. «Та він же внівець знищує нашу виховну роботу, котру ми проводимо на лекціях, у коридорах та й на вулиці. Нехай наступного разу приходить зі своєю зав кафедри, тоді й будемо вирішувати з переобранням». Мене наче гарячими помиями ошпарили.

Мало того, що зіпсовано новорічні свята, але й на душі, як шмат олова. Не роботою я дорожу, а честю. Що я тепер де казатиму і чи хто мені повірить? Згідно з вузівськими правилами я змушений працювати до кінця навчального року. Але як тепер заходити в аудиторію? Раніше я заходив, як господар, а тепер виходить – як тимчасовий приблуда?

Правда, в одній групі староста запропонував організувати клопотання до декана, хоч останній і так після злощасного засідання вченої ради став зі мною ввічливіше вітатись у коридорі, злегка схиляючи вбік голову. Але це не могло залікувати завдану рану. Черкесова перед кожним засіданням вченої ради наполягала, аби я пішов з «покаянням». Але за що каятись? Наголошувала на тому, що в мене ж дітки, яких я зоставлю без шматка хліба, пропонувала також піти разом з нею прямо до ректора. Але в мене на пам'яті подібні щорічні «відновлення» в педінституті Івана Сірого, колишнього охоронця із сибірських таборів, звідки він приїхав в чині майора і з готовою кандидатською дисертацією. А тепер щовесни, приймаючи екзамен, без найменшого ніяковіння нахабно заглядає поверх ліфчиків, зі словами: «То що таке марксистсько-ленінська філософія?». Дівчата скаржились, деканат відмовлявся від Сірого, але Іван ішов до ректора і його переправляли на факультет, де він ще не пакостив. Але ж то Сірий. Тепер виходить, що і я мушу йти, правда, з Черкесовою, аби перевестись на інший факультет, оскільки Людмила Леонтіївна явно скаржилась, що сама приймає щороку зимову сесію, бо асистент не бажає допомагати. А я справді вважаю, що це нечесно: отримувати мало не втричі більшу платню та ще й використовувати асистента. З одного боку, вона має рацію, бо нема на кого залишити аудиторію зі студентами, коли потрібно кудись вийти, а з іншого – нехай це питання врегульовують у ректораті чи міністерстві.

Я знав, що коли ти комусь із начальства не підходиш, то спокою не дадуть. Час минав, як завжди, я пригадував кращі дні на хімтехові, де, за словами Людмили Леонтіївни, в мене «всі були закохані». Здається, це й правда, але на душі важко. І потім, коли настане літо,

куди йти знову? Назад у будівельники? Я ж чотири місяці не вилазив з Міністерства вищої освіти, чекаючи цього місця.

Навесні, коли вже завершувались екзамени в «боржників», зіткнувся на кафедрі з Людмилою Євгенівною Василенко, кафедральним парторгом. Вона перша завела мову. Річ у тім, що я взяв собі за звичку, де б не працював, писати віршовані привітання жінкам до Восьмого березня. Так само було й на нашій кафедрі. А як пізніше виявилось, син Василенко працював науковим співробітником в Інституті літератури імені Шевченка, і він схвально поставився до мого віршування. Дізнавшись від неї про мої поетичні потуги, попросив подивитися забраковані твори. Хто там їх читав – не знаю, але вона порадила не ходити до ректора, а йти працювати кудись в літературні кола, бо то, мовляв, твердіший для мене шлях. Я ж, у свою чергу, попросив, аби мене познайомили з кимось із тих кіл. Невдовзі було готове оповідання для проби. Микита, так звали її сина, повертаючи оповідання, запропонував написати повість для їхньої збірки, яка готувалася. Повість писати я не став, але мене познайомили з Маточиною, який працював у «Літературній газеті», а той запропонував мені роботу в «Молодій гвардії». Я став писати. Але одних гонорарів для прожитку не вистачало, а в штат мене, побоюючись ЦК комсомолу, не брали. Довелося мені скористатися пропозицією й піти «за переведенням» старшим лаборантом у міське управління профтехосвіти, для її пропаганди в періодичній пресі. Звісно, це було надійніше місце, ніж позаштатний кореспондент газети «Молода гвардія».

Управління профтехосвіти

В управлінні мене прийняли із задоволенням. Коли я вийшов із кабінету заступника начальника управління,

куди заходив за згодою взяття мене на роботу, то присутні в залі лаборантки накинулись із запитанням: «Що сказав Новачук?». За такою загостреною цікавістю відразу зрозумів, що він тут провідний фахівець. Бо за іншого заступника, Гладаревського, ніхто й не спом'янув. Старшого лаборанта мені «присвоїли» відразу. І відразу ж дали завдання не з легких. Я повинен був описати роботу управління. Причому з позитивного боку, бо це має бути не газетна стаття, а своєрідна характеристика для нового мера міста, до речі, з прізвищем також Гладаревський.

Описати роботу управління, та ще й з його проблемами, для людини котра б пропрацювала тут хоч місяць, було б, може, і просто. Але для новачка, котрий щойно відкрив двері й навіть не знає ще імен лаборанток, а декого з них і не бачив, бо роз'їхались по училищах, котрих в міському управлінні понад тридцять, то це завдання не з легких. Однак, порозпитувавши трохи та переглянувши деякі теки з документами, сів писати. Добре, що Новачук виділив для мене стіл, та ще й з телефоном, що я його потім постійно розбиватиму та лататиму, бо так той стіл розташований.

Писав до вечора. Зачитував усьому гурту, який на цей час був на місці. Навіть старий сторож, котрий колись був майстром виробничого навчання, зайшов послухати. На диво, я був спокійний, бо коли щось і не так, то що можна взяти з людини, яка щойно прийшла на роботу. Проте хоч я в чомусь і не був упевнений, але доклав усіх зусиль і лист був схвалений, навіть під чиїсь оплески, дехто навіть допитується: хто ж це написав. Схвалив і Новачук. Звісно, я був і трохи наляканий незвичною обстановкою, і задоволений, що так вийшло. До речі сказати, колись, живучи та працюючи в Липках, я ніколи не чув поганої оцінки своїй роботі. Правда, там було все рідне: то лише будь чесним, і ніколи не зробиш погано.

Хоча, якщо відверто, то робота в цьому управлінні трохи принижувала. Це вже не викладач політехніки.

Тут доводилось їздити по різних училищах та когось хвалити. Бо так потрібно для пропаганди профтехосвіти. Критика – не є агітація «за»! Тому вишукував у цій професійній справі достойних людей, бо такі, безумовно, були. А були й такі моменти, коли, наприклад, учень у влаштованому управлінням змаганні, обпилює напилком заготовку молотка удвоє швидше за своїх товаришів, а похвалити його не можна, бо він ще не має п'ятнадцяти років, а такого віку діти ще не повинні освоювати професію. Були й такі училища, номери котрих не можна згадувати через якесь там таємне виробництво.

Та це вже – Бог з ним, як кажуть. Принижувало інше. Поїхав якось в училище, учні якого були саме в колгоспі на якійсь роботі. Майстра виробничого навчання вони мало не на руках носять. Коли сіли вечеряти, обабіч учнівського гурту, бо їх годував колгосп, то сіли й ми на застелену травичку. От усе ніби гаразд, бо й тобі поставили тарілку з борщем, але ніхто з тобою не балакає. З майстром вони як з товаришем, а тебе ніхто й не бачить. Може, воно так і треба, але я до такого не звик, бо завжди був у колі уваги.

Написав «об'єктивну» статтю для «Трудової зміни». Це додаток республіканської газети «Комсомольское знамя». Дав почитати в управлінні старшій лаборантці, чоловік якої референтом при Кабміні. Прочитала й хвалить: «Так ніби в таборі побувала». Вона викладає в якомусь училищі російську мову. Видно, одна з кращих учителів, і мова в неї чисто українська. «Ольго Петрівно, – питаюсь, – чому ви викладаєте російську, коли так красиво розмовляєте українською?». «Тому, що за російську на сімнадцять відсотків більше платять. А мені байдуже, бо вони ні тієї, ні тієї добре не знають. Котрі добре вчилися до сьомого класу, ті й далі в школі». Мене це зачіпає, бо і я колишній трієчник.

Підказка

Начальник управління, здається, уже намірився переходити в інше місце, бо віддав мені для «Вечірнього Києва» свій матеріал про організацію цієї навчальної системи, але я так і не поніс його до редакції. Всі наступні дні після бесіди з викладачем російської – Ольгою Павлівною вряди-годи та й згадувалася наша остання розмова про її вибір мови викладання. Думалося не про її непатріотичний підхід, бо зараз саме російську вважали най значущішою у світі, а українську з неповагою називали «малоросійською», чого я тривалий час не міг зрозуміти. Бо що таке Малоросія, я й не знав довго. Хоча Федоска Оксентівна в Липках на уроках часом згадувала цю назву, але без усіляких пояснень. Але я, щоб не виглядіти дурнішим за інших, не наважувався поспитати. Тож, повертаючись до Ольги Павлівни, мушу сказати: вона ж не Міністерство освіти, яке вирішує, чому вчити дітей, а чому не вчити. Скажімо, коли я пішов до школи, то, звісно, ми не могли ще вибирати собі предмети для вивчення. Для цього була державна програма. Нам, наприклад, довелося учити російську з другого класу, а «вибирати» іноземну починали з п'ятого. Пишу в лапках слово «вибирати», бо це зумовлювалось, мабуть, тим, який учитель був у школі. У нас був вибір: англійська чи німецька. Щоправда, «англійку» нам ще тільки обіцяли. А тому в усіх п'ятих класах, а в нас їх було аж три, взялися за німецьку, бо Галина Іванівна (так звали небогу директора школи), котра мала нас навчати, вернулася з Німеччини, де була остарбайтером, і вже знала їхню мову. Віддавали перевагу німецькій ще й тому, що на устах кожного ще було свіжим слово «війна», тому ніхто й не протестував. Та колись і слово «протест» уживалось тільки тоді, коли йшлося про капіталістичний світ. У нас же народна держава, то про який протест може йти мова? Але я не забував слів Ольги Павлівни. Зацікавив мене не її підхід до вибору предмета викладання,

а думка про те, що також можу змінити роботу, завдяки чому матиму зайвий карбованець для сімейства. Бо тут незалежно від того, чи друкують, чи не друкують тебе в газетах, а ставка лаборанта однаково невисока. В училищі ж заробітки кращі.

Залишилось лише вибрати котресь із тридцяти трьох ПТУ міста Києва. Директорів я знав майже всіх. Бо й збирали їх частенько в управлінні для різних виховних та навчальних настанов, і чи не в кожному ПТУ брав інтерв'ю у викладачів, а частіше – у майстрів виробничого навчання. Написане з найбільшою охотою брали в мене дівчата з газетного додатка «Трудова зміна» та колишні колеги з «Молодої гвардії». Найтугіше було з республіканською газетою «Молодь України». Однак тепер мова вже не про газетні статті, а про те, яке училище вибрати. Знаю, що працівникові управління профтехосвіти навряд чи якийсь директор посміє відмовити. Найкращі стосунки в мене з директором ПТУ залізничників. Проте чув погані відгуки про їхній учнівський колектив, представники якого нещодавно закидали груддям та гнилими фруктами вантажний потяг на Дарницькій станції. Це й відлякувало.

Зрештою зупинився на дванадцятому ПТУ, яке готувало шевців і чоботарів. А в мене ще з Липок був подарований дядьком, Франковим сином, котрий працював якимось начальником на Васильківському шкір заводі, гарний шматок добре вичиненої шкіри та матеріал на піднаряд, ще й добрий шмат – на товсті підошви з устілками, то мали б недорого пошити дружині гарні хромові чобітки… А ще тут нібито готували кіномеханіків.

Найпершим запитанням у вас мало б бути: як же тебе прийняли в училищі номер дванадцять? Щиро кажучи, я примітив, що сприйняли стримано й неоднозначно. Директорові, теж вихідцю з політехнічного, ніби подобалося, що поряд є хоч один «свій», хоча в інституті ми зустрічались хіба що на партійних зборах. Але за його теплим ставленням я зрозумів, що він тут теж «чужак».

Пізніше ж з'ясувалося, що в директорське крісло прагнув сісти нинішній заступник Притика. А Ковальчук, що читав суспільні дисципліни, мав би замінити Притику в кріслі заступника. І зробити це було неважко, бо кадрами ПТУ керувало нібито райвно Шевченківського району, завідувачем якого був Коваленків однокурсник.

Жіночий колектив зустрів мене більш лагідно, хоч немолода й товстенька математичка вбачала в мені начальника, бо я з управління, і зверталася до мене з великою насторогою. По-дружньому ставилась учителька української. Єднало нас трохи те, що й вона писала вірші.

Річ у тім, що в цьому училищі кожен викладач мав свій клас. Як колись у нашій школі. Воно й не дивно, бо готували тут різних фахівців, то кожному були потрібні підручні матеріали та наочні посібники.

Мушу сказати, що «атака» на мене розпочалася з першого ж уроку, який зазвичай у таких закладах розпочинався з політичних напучувань і виглядав скоріше як політзаняття. Дивиною було те, що Ковальчук, який читав суспільствознавство, всадовив до мене й свій клас. Я хоч уже й мав чотирирічний стаж викладацької роботи, але був, правду кажучи, ошелешений, бо не знав, з чиєї згоди відбулось об'єднання першого уроку. Утворилось якесь гамірливе товариство, яке я не міг угамувати, бо групи більше перегукувались між собою, аніж слухали викладача. Я, звиклий до аудиторії, яка вмовкає від одного заспокійливого погляду викладача, був остаточно вибитий з колії. Бо про що розповідати людям, які прийшли зовсім не для того, щоб слухати історію.

Перший урок я таки якось провів. Але відразу ж постало друге питання: де проводити заняття щоденно, якщо всі класи зайняті. Розкладу ніякого не було. Може, там у завуча щось і писалось. І скаржитись нікому, бо начальство та наближені до нього тільки цього й чекають, особливо підлесник Ковальчук. А я ще з

першого дня необачно висловив бажання в наступному півріччі взяти ближче мені суспільствознавство, яке викладав зараз він, і, звісно, не міг віддати предмета. І хоч найбільше він прагнув потрапити в крісло заступника директора, сподіваючись, що директором таки поставлять його приятеля Притику, та поки що де вбачав можливість, то підставляв підніжку мені.

Не маючи постійного класу для ведення уроків, я уздрів одного разу, що нікого немає в кабінеті хімії. На самих уроках, з яких запеклі неслухи таки частенько тікали, якось таки групу вдавалось утихомирювати, хоч я й проклинав себе за те, що пішов сюди на роботу. Від цього мене восени таки застерігала дочка дядька Франка, Філя, яка ще по війні закінчила історико-філософський факультет, зауваживши, що не з моїми фізичними показниками йти в ПТУ, там треба мати широкі плечі, аби, як вона висловилася: «Ухватити того неслуха за барки та й викинути через вікно». Звісно, тоді я категорично заперечував таку «педагогіку», бо вона тільки показувала б твоє безсилля. Але, мабуть, я справді не підходжу тутешній аудиторії, та ще й, зважаючи на те, що веду клас не від самого початку. До того ж успішність в учнів дуже різна, навіть при моєму лібералізмі. У закріпленій за мною сімнадцятій групі був якийсь хирлявий здоров'ям хлопчинка, дуже послушний «зачинщикам» бешкетів. Не виходило поставити йому хоч би благеньку трієчку, бо він усе «віднікувався». Але ж скоро екзамени, а в нього ще жодної оцінки в журналі. «Бери, – кажу, зневірившись, – підручник і читай зараз же на уроці ось тут. А тоді перекажеш!». «Та він же не вміє читати!» – голосно зауважує інший хлопець, котрий вчиться на четвірки. «Як це не вміє читати!?» – запитую очманіло. «Отак! Не вміє і все! Батька нема, а мати не просихає від горілки».

Цей інцидент трапився на позаминулому тижні. А сьогодні заходжу після дзвінка в клас хімії, а приміщення ніби змінилося. Раніше стіни були завішані портретами провідних хіміків двох останніх століть, а тепер вони голі. Я до вікна, а всі знаменитості – внизу на землі, котрий де «приземлився». Спочатку я остовпів, потім кинувся в учительську, де застав не директора, як сподівався, а Притику зі своїм приятелем Ковальчуком. Вони ніби мене й чекали. Бо Притика накинувся на мене із заготовленими звинуваченнями, що я не володію класом.

Портрети учні повносили й порозвішували на попередні місця. Однак я остаточно зрозумів, що потрапив в «осине гніздо», у яке мене не бажають прийняти. Училище невдоволене ні мною, ні новим директором. Бо й проти нього плетуться видимі й невидимі інтриги. Взяти хоч би потрощені ручки в багатьох класах. Розламано й різні замки в самих дверях…

З класами ладять тут, як хто зуміє: дехто м'язами, як недавній військовий капітан Григорій Антонович, що закинув торбинку котрогось шибайголови аж на крючок під стелею. Той навіть матір приводив, але Григорій Антонович «поставив» на місце обох.

Одне слово, я отримав вищу освіту не для цієї аудиторії. На щастя, нас чомусь почали скорочувати. Мене перевели у двадцять восьме ПТУ, що готувало фахівців для атомних електростанцій. Може, там і спокійніше, але училище аж на Вітряних Горах, а я живу на Лісовому масиві, звідки до ПТУ за годин дві, може, і не дістанешся, якщо стоятимеш подовгу в очікуванні потрібного транспорту на пересадках, бо одним туди не доберешся. Скориставшись тим, що директор був на лікарняному, я підписав у Притики заяву на «звільнення за власним бажанням». Уже звільнившись, я отримав лист від приятеля Григорія Антоновича, в якого була «рука» десь у комсомолі, то почувався він впевненіше. Його переводили директором у ПТУ річкового флоту.

Проте на листа я не відповів. Сердився на приятеля за нещирість. Хіба не можна було зізнатись одразу, що він іде директором, а мене має намір узяти помічником.

Але чи то дружба була нещирою, чи я досі не засвоїв оцих простих житейських хитрощів?

Знову без роботи

Як і раніше, ми їздили з сім'єю по лісах. Правда, останні тижні без хлопчиків, бо мама влаштувала їх у табір. Вона працює тепер в кадебістському лазареті, а ця організація має піонерський табір на узбережжі Чорного моря. Сьогодні я мав їхати в ліс зі своєю мамою, бо дружина чергує, а діти на відпочинку, але нікуди ми не поїхали. Тому я вийшов із метро на «Театральній», бо звідси найближче до центральної аптеки, котра в пониззі між химерних забудов дев'ятнадцятого століття, на розі Володимирської і Леніна. В аптеці я мав купити кофетамін без рецепта. Останніми місяцями, коли працював в училищі, дружина «годувала» мене заспокійливим седуксеном, який виписують хворим кадебістам. Однак від нього я ставав «тугодумом», а випадково вжитий кофетамін ніби оживив мозок.

Хоч уже давно не навчаюсь в університеті, та як тільки потрапляю в цей район, почуваюся, ніби приходжу додому. Вийшовши з аптеки, вирішив пройтись квартал по Володимирській до бульвару Шевченка, аби «привітатися» з жовтим корпусом університету. Влітку людей у Києві меншає, бо немає тисяч абітурієнтів та студентів, яких тільки в університеті до двадцяти тисяч, а скільки в самому місті, де близько десятка великих вузів, важко й прикинути. На тротуарах прохожих порідшало, то можна когось знайомого угледіти здалеку. Так зі мною й сталося. На превелику радість, я побачив неподалік однокурсника Сашка Яковенка. Він також із села, але його доля на мою напівсирітську не схожа. Та й він тепер у вигіднішому становищі, бо його рідний дядько, материн брат, – другий секретар Житомирського обкому Компартії. То ніби й захист хлопець має. Сашка після університету направили у Львів, і коли я був в аспірантурі, ми якось зустрілися у філіалі Центральної бібліотеки. Тоді він не скаржився, а тепер виявилося, що за цей час у нього відбулося чимало змін. По-перше, він чомусь цілий рік був у лікарні психічно хворих, куди останні роки «невірно» мислячі стали потрапляти частіше. Про ту неволю він лише згадав, але розповідати не став. Зате розказав, що одружився. Дружина на вісімнадцять років молодша. Сашко десь мого віку. Тому таке чути трохи дивно. Тесть і теща його – доценти якогось Дніпропетровського вузу. Сам він працює в Києві, як і я колись, – інспектором в апараті у справах релігій. На питання, чи не підкаже, куди мені піти на роботу, спочатку порадив управління релігії, у якому я колись працював, а на відмову сказав: «Пішов би ти у Фастівське депо рефрижераторником. Он Володя Шинкарук, і то там працює. Раз синові академіка престижно, то чому б і тобі не влаштуватись? Режим там такий: сорок п'ять днів у поїздці, а потім стільки ж відпочиваєш». Я аж підскочив, бо це ж майже режим Мартіна Ідина, котрому я завжди заздрив, бо той мав силу-силенну часу на самопідготовку та творчість. А я про неї досі мрію, хоч і пішов мій перший роман на туалетний папір… На цьому ми із Сашком і розійшлися.

Поїхав я у Васильків. Виявилося, що в КТШ (Київській технічній школі) заняття вже розпочалися й поступити туди непросто. Допомоги довелося шукати в сімействі тестя Степури, найстарший зять якого – майор залізничної міліції й усіх усюди влаштовує. З Іваном довше довелося чекати на електричку, ніж залагоджувати справу.

Відтепер я курсант КТШ. Тут, на першому поверсі школи, розміщеної геть близенько до залізничного полотна, готують ще й провідниць для потягів далекого сполучення.

Предметів було небагато. Найголовніше, що ми ви-

вчали, – холодильні установки, котрі поділялись на самі компресори, бо їх чотири у вагоні (два – високого тиску і два – низького). А друга частина вагону – це розподільчі цистерни з аміаком і холодильні обладунки по торцях, аж до кінця вагонів, котрих може бути й двадцять два. Це вже називається потягом. Є й по шість та дванадцять вагонів. Я пам'ятаю, як відразу по війні холодильні потяги один за одним тягнулись на схід, а ми називали їх «лєдніками». У хатах та, мабуть, і в міських квартирах такої розкоші тоді ще не було. Тепер у країні є шість таких депо, як у Фастові. Правда, не всі вони обладнані німецькими двадцяти четвірками. Сьогодні десь у Білорусії ніби роблять уже сучасніші шестивагонки, скорочено – шістки. Вони не на аміакові, а на фреоні, що немає запаху й ніби неотруйний. Тільки, щоб виявити його витік з ємності – потрібен спирт, у якому він горить незвичним кольором.

Раніше бригади складались із чотирьох осіб. Та останнім часом механіки ділять ставку кухарки між собою, тож бригада уже триосібна. На кухні готують по черзі.

Про це та багато іншого ми дізнаватимемось у процесі роботи. Хоч, може, й варто згадати, що ВЧД-2 (це Фастівське депо) усіх охочих не приймає. Був випадок, коли один з курсантів уже вдруге проходив курс навчання, а на екзаменах «валять».

– Чому так? – запитую Доценко, що веде електрообладнання, а я в групі старостою, то ми ніби колеги.

– Тому, – каже, – що він «йог». Заходиш, скажімо, в машинне до компресорів, а він стоїть на голові догори ногами. Тому й валимо на екзаменах, аби людей не лякав та не чудував. Секція – це ж не якийсь клуб фізкультури. Тут тобі й солярки під вагоном – два баки по кілька тонн, не беручи до уваги трьохсотлітровий розхідний бак у дизельній. Не менш безпечний і аміак, котрим часом отруюються механіки, якщо полізе котрийсь без протигаза на трап над цистернами, аби виявити – звідки травить аміаком. Думає, зробити це швиденько, а

його й стягують тоді хлопці в протигазах непритомного з настилу. Бувають і пожежі. А складність у тому, що проектант німецький, ніби й цивілізований, а дурень, бо поставив стоп-кран у тамбурі, що між дизельною та побутовим відсіком. Але ж перед купе є ще кухня, а в ній спеціальна плита з відкритим вогнем на солярці. Загорілась сажа у димовій трубі, а це буває, коли тягнуть задовго під дротами, і сажі з даху не потрусиш навіть на зупинках, бо над головою – кілька тисяч вольтів. Уяви, що від кухонної труби загорілось у кухні, а люди сплять у купе. Черговий же в «машинці», де компресори, і пожежі не бачить. А хлопці – хоч і прокинуться в купе, то в коридор, до стоп-крана через палаючу кухню не вискочиш. І у вікно не вистрибнеш, бо азійські хулігани, яким бог дав багато гравію, але мало розуму, беруть і кидають його на ходу у вікна. Осточортіє шклити, хоч і беремо в депо спеціально прирізані шибки на все вікно, а щоб не розбивали вікон, то знадвору на кожному пригвинчені сітки. Так що вистрибнути можна тільки, якщо їх відкрутиш. Буває, що під час вогню на кухні, вдається відгвинтити сітку, то вистрибують на ходу.

Був колись і такий випадок, коли вся бригада задихнулась. Стали виносити обгорілих (а виносили зеки), то один досвідчений помітив у тілі кулю. Обдивились – дійсно, люди постріляні. Як з'ясувалось, на котрійсь станції попросився під'їхати солдат з автоматом. Нічого не підозрюючи – підсобили. За вечерею щось не помирились, то цей дезертир їх повбивав, а сам протиснувся між вагонами й десь на повороті вистрибнув, не загасивши плити в кухні.

А могло бути інакше

Я найкраще розбирався в дизелях, бо ж мав «горбатого» – «Запорожця». Оцінки мені теж ставили найвищі

з усіх предметів. Може, тому, що староста. Хоча навряд. Правда, я до кожної роботи ставлюсь як належить. Та й за віком я тут найстарший, бо майже всі курсанти – це демобілізовані. Серед них є й кілька афганців, які ще не знають, як перевозити продукти, що швидко псуються, зате знають, як свистять кулі. Федя, що родом із Фастова, – так цей ще й з прихованою недугою, бо частенько, коли встигну на раніше електричку й заходжу ще в темну аудиторію, то Федя лежить десь за останньою партою догори лицем, і по тому, як він підводиться, я здогадуюсь, що в нього щось із хребтом. Може, осколок, а може, вивих якийсь.

Я хоч на початку й відмовлявся від посади старости, бо в групі вже не бракувало «начальства», але класний керівник Ольга Іванівна наполягла, щоб замість сільського хлопця, котрого Доценко рекомендував місяць тому, бо це колишній земляк, поставили мене. Річ у тім, що старостування вимагало якихось додаткових робіт. По-перше, щоранку староста подавав «рапортичку», де перераховувались усі присутні. Щоправда, я це робив днем пізніше, бо друкував рапортички заднім числом, але за вже відомим результатом. Виходило формально, але завучу з немодним прізвищем Каплан це подобалось, бо любив порядок, а ще він, на диво, знав тоннажність кожного судна в Чорному морі. Крім того, завуч доручав мені щомісяця купувати курсантам проїзні на електричку та любив замовляти в київській майстерні на Горького всілякі поздоровні грамоти, а в кінці навчання – червоні дипломи. Як з'ясувалося, мені простіше все це робити. До того ж Каплан допрацьовував останній рік і очевидно – хоч я про це ні сном ні духом не знав – мітив мене на своє місце. То бувало запитає на політзанятті, котре також проводив сам, коли й де були опубліковані слова Маркса: «Призрак бродит по Европе…», то пошле мене в Київський будівельний інститут замість парторга Ольги Іванівни на лекцію про якусь новоявлену секту для того, щоб я розлого виступив потім перед групою з доповіддю. Я за все з радістю брався, бо це було по мені. А ще одного разу я здивувався, коли Ольга Іванівна, випадково розчавивши взуттям шматочок крейди біля дошки, чомусь стала просити в мене вибачення. Тільки набагато пізніше я зрозумів, що вони вже бачили в мені завуча. Пам'ятаю також, коли їздили в фастівські ремонтні цехи на практику, то викладач дизелів Амбарцумян повів нас до маршрутного автобуса якимсь обхідним шляхом, аж повз кладовище, і ми добряче померзли, бо запізнилися на черговий транспорт. Але тоді на балачки часу було досить, і викладач постійно про щось запитував. Виявляється, у КТШ збирались міняти директора, бо вік пенсійний, і з тієї ж причини – й завуча.

Та не так сталося, як гадалося. Натяків було багато, однак про них я почав згадуватися лише пізніше, коли вже можна було оцінити ситуацію в КТШ. Але є і реалії, які розставляють усе по місцях. Причиною провалу став я сам. І підставив собі підніжку, коли нам почали читати двадцятигодинний курс «Трудового права». Викладала цей курс якась немолода жінка, але з молодецькою упевненістю щодо непорушності радянської законності. Був у нас у групі курсант Малишев на прізвисько Шкент. Низькорослий, незавидний, але жвавий, він знав, мабуть, увесь кодек законів, бо варто було назвати якесь правопорушення, як Шкент одразу ж називав статтю, під яку підпадає це порушення.

Зима того року була на диво сніжна, бо нас, курсантів, з осені, не тільки залучали до збору вже підмерзлих яблук у Васильківському саду, а й пізніше змушували чистити від снігових заметів станційні платформи. Багато снігу – мало шуму. Оскільки наша двоповерхова школа стояла в такій низинці, що перевернись якийсь великий вантаж із прохідної колії, то накрив би нас з головою. За осінь мені набрид металевий брязкіт вагонів, колеса яких котилися, може, й вище нижніх вікон нашого приміщення, такий тут високий залізничний насип. Але, коли випали сніги, у класі стало тихіше.

Якогось дня на одній із колій, бо ж поряд станція, стояли вантажні вагони. І як на зло, мій погляд чомусь учепився до тих вагонів. Чи була там яка тяга, чи вагони просто стояли у відстої.

– Малишев, – звернувся я до Шкента (своє прізвисько він дістав на флоті, бо в шерензі завжди був замикальним), – поспитай-но нашу правничу, кому належать оті вагони?

Цього жвавого «юриста» двічі просити не потрібно, бо дуже охочий до таких тем. І щойно правнича зайшла в клас, а він уже як тут.

– Параско Дмитрівно, а кому належать оті вагони?

– Що за таке безглузде питання? Звісно, державі.

– А минулого разу ви казали, що держава – це ми. То виходить, що котрась гайка з того ешелону теж моя. Тільки ж міліція не дала б мені щось із того «мого» взяти.

– У нас тема сьогодні про робочий день, бо вам про це варто знати.

Оскільки до Шкентового запитання причетний саме я, бо підбурив його на цю полеміку, то мусив і сам щось сказати. Хоч, по суті, й не знав, як насправді юридично поділяються речі. Вагони – це засіб виробництва. А при соціалізмі засоби виробництва належать державі. То виходить, що й ми належимо державі, бо ми також засоби виробництва. Держава наша, а ми державні! То хто ж насправді є власником? Держава ж не людина, аби щось мати?

Одним словом, заплутався і я, хоч в університеті з політекономії мав п'ятірки. Тільки ті оцінки стосувалися більше капіталістичної форми власності, де було простіше розібратись. При соціалізмі нібито є аж декілька десятків форм власності, хоч усі вони соціалістичні. То як же бути? Виходить, що я «засипався», але викладачка запідозрила в мені щось «вороже». Сперечатися з нею я не став, хоч відчув якусь слабинку в цій темі. Тоді я ще не знав, що саме правничка визначить мою найближчу

долю, до котрої власне я й іду. А те, що планувалося, – не здійснилось, як не здійснюються сотні гарних державницьких обіцянок, почутих від наших поводирів.

Перша поїздка

У Фастівському депо я бував не раз. Але у двоповерховій конторі – лише тоді, коли зі свояком Іваном приходили оформляти мене в училище. Здавалось би – чим вона може відрізнятись від інших подібних закладів. Проте ця була особлива, бо, окрім бухгалтерії, на другому поверсі мала ще ряд кімнат певного призначення. Учора я отримав «блискавку», у якій повідомлялось, що як механік холодильного рухомого складу маю їхати в поїздку. Так у депо ВЧД-2 називають черговий робочий період між півторамісячними вихідними днями.

У невеличкій кімнаті тільки чотири стільці під глухою стіною та столик під вікном, за яким сидить працівниця на ймення Рая, що й оформляє кожній бригаді необхідні папери для чергової поїздки. На кожен день припадає десь по три бригади. Їх формують, мабуть, напередодні начальники резервів, а Рая тільки оформляє папери. Я в третьому резерві. Товаришів, як пізніше виявилось, у цю мою першу поїздку, підібрали зі знанням справи. Річ у тім, що кожен начальник резерву має добре знати все про механіків та їх очільника – венеера (так казали ми на керівника бригади), бо четверо людей цілих сорок п'ять днів перебуватимуть у замкненому просторі, то між ними має бути злагода, інакше й носи можуть бути битими, і багаж зіпсованим. Після Раїсиного кабінету сходимось у невеличкому залі, де начальник нашого резерву (бо резервів у ВЧД-2 є три), дає інструктаж. Ця процедура ніколи не скасовується, бо за минулі довгі вихідні можуть бути якісь прикрі випадки, про які повинні знати всі бригади, аби не потрапляти в

подібні негаразди: чи то в когось, скажімо, пропав аміак через неуважність, чи компресори вийшли з ладу. Та найважливіше, аби не траплялось нічого за межами самої секції. Дорога є дорога! Бувають випадки, коли десь на дуже крутому віражі залізниці злодії кидають на рейки якусь дротиняку, і залізничний світлофор загоряється червоним, що зупиняє потяг, а зловмисники, в невидимій частині секції, чи двадцяти вагонного поїзда, зривають з вагонних дверей пломбу, бо заздалегідь поінформовані вже кимсь про товар, відсувають їх убік, бо в депо не додумаються зробити якісь замки, і підганяють якийсь транспорт, частіше автомобільний, навантажують дармовим добром, а завантажившись, приймають «перемичку» з колій, і поїзд, «нічого не знаючи», прямує далі. Бувалі механіки розповідають, що таке було й під самим Фастовом, коли ті ж таки працівники залізниці, на колійній дузі, що огинає містечко, тому машиністам не видно, що робиться ззаду, перемкнули контакт і, зупинивши таким чином потяг, викрали кільканадцять ящиків пива. Покража виявилась випадково, коли котромусь із любителів риболовлі рибацький гачок вчепився в ящик пива, який крадії зберігали в холодному водоймищі. А таке може трапитись і на Сибірській залізниці, і де завгодно. У таких випадках нам не можна втручатись, бо автоматів нам не дають, а грабіжники можуть бути озброєні.

Після словесних розбирань подібних випадків та поломок нам розповідають і про різні випадки із самими членами бригади. Наприклад, один з механіків, через гарно вимите скло, «подав» через нього лом товаришеві, який щось лагодив біля вагона. Обійшлось тільки ремонтом вікна.

Після інструктажу йдемо на склади, щоб отоваритись на перші дні харчами, бо решту можемо отримувати по відомості на будь-якій вузловій станції, де є продуктові склади. А ще беремо у Фастові потрібні запчастини: насамперед ті, про які повідомила телеграфом бригада, котру ми їдемо зміняти. Беремо, звісно, і терпуги, і термометри на компресори, і ще якісь там недовговічні деталі, що їх обов'язково потрібно оновлювати. Кожна секція до періодичного перефарбування чи якогось важливого ремонту: постійно в дорозі. Міняються тільки бригади. А вона в депо не заїздить.

Отримавши все необхідне, розходимося до першого потрібного нам пасажирського потяга. Купейні квитки на нього візьме в касі; командир бригади венеер, перед його приходом. Якщо їдемо кудись далеко і потрібний нам транспорт буде аж завтра, то розходимося із наплічниками на спинах: хто куди, аби зійтись уже як прибуде потрібний потяг. Сьогодні хтось іще, може, піде на ринок, аби купити з кілограм сала на засмажку. Цей продукт купуємо вже за гроші в складку, відраховуючи від отриманих на дорогу відрядних.

Цього разу наша «десятка» стоїть десь під Кіровоградом, і ми виїжджаємо увечері одеським потягом, а вночі пересідаємо на іншу лінію, на якій за кілька десятків кілометрів чекає наша «холодилка». Завтра до обіду маємо приймати секцію…

Перевіривши стан та справність кухонного інвентарю й котла кухонної плитки та перерахувавши всі гайкові ключі, обходимо вагони. Кажуть уже бувалі наші механіки, що за годину перевіримо навіть чистоту вікон. Бо кожна попередня бригада мусить здати їх вимитими; розведеним водою цементом, а як підсохнуть, то протерти ганчір'ям, яким запасаємось у ВЧД-2.

Наш теперішній венеер (командир секції), у міру повненький чорнявий чоловік – уже скоро піде на пенсію, хоча, може, возитиме харчі й далі, бо дітей у нього нема. Але молодих він любить. І хлопці завжди з шанобою ставляться до нього, певно, нечистокровного українця (бо дуже смуглий), хоч розмовляє, як у Фастові, де й живе. Звуть його Пойда Іван Григорович.

Серед механіків найстарший за віком – Микола, завзятий рибалка й непоганий кухар. Вони з Пойдою не-

розлучні, оскільки Іван Григорович жонатий на Миколиній сестрі, отож свояки, і завжди їздять разом.. Микола і куховарить щоденно, на шкоду собі, але в угоду Пойді та нам, і чергує в машинному відділенні кожну третю добу, як і всі ми. Проте біля плити лише Микола. Такої плити я ще й не бачив. На основі тоненької вогнетривкої цегли, вимуруваної десь до пояса, лежить чавунна конфорочна плита, може, 70 на 70 см, а під нею в глибині муравки: невеличкий циліндричний, як горнятко, – котлик, у котрому форсунка, в якій спалюється солярка. Для димоходу поставлена під стіною металева труба, трохи ширша як чверть обхвату руками, від якої, до речі, і бувають на секціях пожежі. Сажа від солярки закопчує трубу за кілька днів, а потрусити комин, як у селі кажуть, не завжди можна, бо перебуваємо майже постійно під контактним проводом з напругою в десятки тисяч вольтів. Від даху вагона до того дроту відстань недостатня, аби через верх труби можна якимось предметом обчухрати кіптяву, котра, як загориться, то має таку температуру, що від неї загоряється спочатку стеля, а потім і весь вагон.

Забігаючи наперед, розповім, що одного разу на стоянці під час свого чергування я вирішив обійти секцію, щоб перевірити цілісність пломб на засувах вагонів. А коли повернувся хвилин за двадцять в кухоньку-купе, яка тісниться відразу за тамбуром, то побачив, що вода в чайнику, котрий стояв на чавунній плиті біля димової труби, геть википіла від її тепла, хоч котлик плити уже й не горів. Переляканий незвичним гуготінням димаря, від котрого пашіло духотою, я підсвідомо кинувся до піддувала, кудою могло б надходити до труби-димаря свіже повітря, змусивши таким чином за кілька хвилин угамувати скажене гуготіння… Висновок один – ні на хвилину не можна залишати без нагляду ще гарячу плиту, бо залишки вогню у димарі вже не залежать від горілки котла, а хазяйнують самочинно, «покуштувавши» сажі зі стінок димоходу.

За віком я на третьому місці. Окрім мене, був ще один, наймолодший механік, Василь, який в армії був старшим сержантом і, як сам вихвалявся, змушував молодших служивих стежити, аби в його тумбочці завжди стояла банка м'ясної консерви. Це вже пахло дідівщиною. Чи ж проявиться це тут? Механік він з дворічним стажем і з кращою, ніж у мене, кваліфікацією, бо закінчував не КТШ в Боярці, а дворічну школу в Козятині. Він їде з нами востаннє, бо має переїжджати до старшої сестри в Ленінград, де вона знайшла для нього гарну роботу на водозабірній станції.

Приймання секції, між тим, відбулася тихо й спокійна. Бо й Пойда був уже таким досвідченим рефом, що знав усі вузлові станції на залізницях країни, куди заходили секції з товаром, і той, що здавав секцію, ще не старий, але дуже прискіпливий венеер.

Секція стояла на запасній колії біля якоїсь миршавенької станції чи полустанка. Були вже погожі весняні дні. Десь, може, метрів за вісімсот манячив польовий стан. У нашому колгоспі поля зусібіч навколо села, і землі трішки більше від двох тисяч гектарів. А тут сіл ніде й не видно – така широчінь. Ото тільки той польовий стан, від якого позавчора приходили жінки до залізниці за конячим щавлем, що росте в резерві, котрий ніколи не ореться. Це для мене було новиною, бо в нас найпершим ріс під лісом, де піски, горобиний щавель зі списоподібними листочками, а через якийсь час, аж біля Нової греблі, виростав у молоденькому сосняку столовий щавель, що його продають і на базарі. Я спочатку насміхався над молодицями, запитуючи, чи не коням вони варять борщ, але вони переконували, що страва з ним нітрохи не гірша, ніж зі столовим, котрий і в них виростає трохи пізніше.

Микола, як справжній рибалка, надибав десь у степу озерце й наловив карасиків, однак викинув їх, бо якісь ніби солоні. Може, там десь був посіяний рис, то вода з рисового поля недобра, але деяка риба водиться. Хоч як

ця малеча росла в поганій воді – не доберу толку, бо це ж прісноводна риба.

Дні йшли за днями. Микола варив їсти, ми знічев'я носили аж із полустанка чисту воду для кухні, бо в баку під стелею вона тепліє й трохи чимось відгонить. У дорозі води не завжди зачерпнеш десь нашвидку, то користуємося тією, що в резервному баку. Але напередодні завжди наповнюємо трилітрові слоїки й ставимо в холодильник, що стоїть у кутку. Правда, хоча в степу й тихо, бо трактори десь далеко, але секція стоїть біля прохідної колії, то щоночі будить двигтіння та шум коліс швидкого потяга. Іноді на прохання диспетчера він може зупинятись на якусь мить, аби підібрати когось із нашої бригади за харчами. Тільки коли не чекаєш, то спиться спокійно аж до торохтіння, коли ж потрібно встати до приходу поїзда, то можеш і заспати. Так трапилось і цієї ночі. Спохватились, коли вже було запізно. Я і Вася (колишній старший сержант) сьогодні мали їхати в Кіровоград за покупками. Прокинулись за кілька хвилин до приходу поїзда. Він хоч і будить нас щоночі, але зупиняється, коли треба, аж біля полу станочка, до котрого звідси не менше як півкілометра. Вискочили в ніч, а вона вже освітлюється ліхтарем з тепловоза. Побігли щодуху. Я по своїй колії, а Вася поряд з прохідною. Чого йому захотілось, аби я біг поряд, але я почув твердий командирський окрик: «Комне!». Хоч я й не служив, тому не звик до таких окриків, але подумалося, що йому, як досвідченому рефу, видніше. І… звісно, перечепився через рейку… Біль у коліні удвічі стишував мій біг, але я якось шкутильгав. Уже промигнув повз нас і потяг. Хоч швидкість він стишував, але все одно ми не добігали до нього…

Провідник останнього вагона відчув, що потяг зупиняється і, відкривши двері, виглянув у ніч. Побачивши двох чоловіків, один з яких дуже шкутильгав, посовістився й виставив машиністові червоний сигнал, а той зачекав, може, хвилини півтори чи дві, доки я добіг і був

затягнутий у тамбур. Крові було небагато, бо поранив колінну чашечку, але боліло аж до Кіровограда. На пероні уже й розвиднялось. За словами Василя, склад розміщувався неподалік, та доки він відчиниться, можемо посидіти на лавочці. Я з полегшенням присів. Коли вже вставали, мене здивувало, що старший сержант не взяв у мене зі спини навіть наплічник. Хоч там нічого й не було. Відчувалося, що цей «старший» і надалі лаштується бути моїм начальником. Видно, оте армійське «дідівство» вже в'їлось у його кров. І хоч він був молодший років на десять, але й не збирався мені допомагати…

Проте біль за кілька днів угамувався. Секцію нарешті підчепили до тепловоза, чому я був радий. Бо попереду чекало щось нове. Правда, потім нас перечіплювали ще і ще до всіляких збірних потягів, але нарешті відчепили на товарній станції у Цхенвалі, де ми мали завантажуватися яблуками. Мене це дивувало, бо стояла весна і в наших краях уже й забули про такий овоч. Завантажували з якоюсь вимушеною перервою майже на два дні.

Неподалік від вантажівки я підняв гарне червоне яблуко, що впало на землю. Поряд стояв чоловік, може, товарознавець. «Что ти собіраєш із под ног яблокі?! Возьмітє на секцію пару ящиков!». На щастя, ходити мені не довелося, бо поряд стояв і Вася.

Яблука відвозили в Новосибірськ, і я вперше побачив рівні й довгі, але прогнуті рельєфом вулиці цього міста, на яких не було жодного деревця.

Вивантажувались трохи більше ніж добу. Поспішали, бо за кожну прострочену добу доводилося платити штраф за простій. Потім нас перечепили на сортувальній станції до довжелезного потяга й потягнули аж до Владивостока по якусь нетоварну рибу, яку ми повеземо в Сургут, на звіроферму. Це мене трохи й порадувало. Бо хоч там ще зима, але я побуваю в місті, де колись понад добу просидів, чекаючи транспорту до Нефтеюганська. Однак тепер цей спогад навіював якусь теплоту до знайомого, хоч і чужого краю.

Владивосток

Після розвантаження в Новосибірську яблук, завантажених у Цхенвалі, нас потягнули по Далекосхідній залізниці. Позаду вже були тисячі кілометрів. Після Байкалу, з його мармуровою галькою, яку видно було з відчиненого тамбура, бо потяг в одному місці їде понад самим мілководдям озера, довколишній простір з невисокими косогорами та гладенькими, ніколи не ораними землями видавався диким. Час від часу пропливали перед очима почорнілі, не каланичені, складені в зруб будиночки, що сиротливо дивилися на нас вузькими й високими, майже поряд потуленими вікнами. Навколо кожного будиночка були посірілі тини в три жердини, за ними лежали ніколи не оброблювані землі, вроcлі, мабуть, дерном. Біля хат я не бачив жодної людини. Не було на дворах і ніякої птиці чи навіть собак. Від них віяло якимось сирітством і занедбаністю.

Чим далі на схід, тим частіше траплялися будинки із заломленими доверху дерев'яними карнизами японського чи китайського стилю, а ще почастішали (їх добре видно вночі) ділянки лісів, що на десятки кілометрів довкруж чаділи по горбах хвойним димом, та лизали темінь полум'яними язиками. І до цього нікому не було ніякого клопоту. Від такої байдужості мені ставало якось аж моторошно, бо в селі довелося не раз бачити, як палахкотіли серед ночі будинки. Але там пожежа скликала до себе людей, а тут, мабуть, тільки розганяла дику звірину. Я не знав, як називати ці краї. Може, це і була та лісова тундра, про котру я читав у дитинстві? Але ж повздовж залізниці не було жодного високого дерева, яке б нагадувало цю природну зону, лише розкарячені невисокі сосонки. Пойда добре знав ці місця, але чомусь нічого про них не розказував. Хіба що безпомилково називав наступну вузлову станцію.

Очевидно, ми їхали в різних температурних поясах, бо той же Іван Григорович на ніч, уже двічі за поїздку,

розпалював солярку під опалювальним котлом, аби не замерзла в радіаторах двигунів вода. Потерпав і за наші опалювальні батареї, тепло котрих часом ставало вже зайвим.

Недоліком нашої роботи є те, що ми спостерігаємо світ тільки із коліс секції та з територій товарних станцій, бо пасажирські бачаться мигцем. Ні Біробіджану, ні Амуру не бачили, бо саме була ніч, Амур же – наш ешелон перетнув через тунель під рікою. Не нагадай Іван Григорович, то й не знали б про той підводний шлях. Останньої ночі ми їхали, мабуть, на південь, бо в купе стало трохи душно.

Секцію маневровий затягнув під завантаження, а ми, взявши «пропуски», пішли знайомитись із Владивостоком. Усіх подробиць уже не пам'ятаю. Знаю, що найперше хотіли глянути на підводний човен. Чи то був вихідний, чи якась інша причина, але всередину потрапити не змогли. Побачили лише чорну спину човна, що виглядала з води. Потім повернули на головний бульвар чи проспект міста. Ішов він якось під укіс, як мені здалося. Вразила широта вулиці, на якій не було ні однісінького автомобіля чи будь-якого іншого транспорту, зате стояла черга, котра не тільки перекривала цю незвичну широчінь впоперек, а й тягнулася кудись униз, і її кінця не було нам видно. Це були наслідки горбачовської боротьби з алкоголізмом. Я був вражений такою кількістю морських командирів різних рангів, що стояли в черзі за спиртним. Але поволі моє упереджене невдоволення зникало, його витіснила думка про те, що всі ці люди, може, місяцями або й роками не бачились зі своїми рідними чи друзями, а частина їх, можливо, до вечора мусить бути на кораблі, котрий відходить, невідомо куди й на скільки, а хтось, може, сьогодні одружується чи відзначає якусь іншу важливу подію. І всі вони чорним валом заповнюють оцей міський проспект, аби увечері дружньо торкнутись бокалом об бокал шанованої чи дорогої для них людини.

Особисто я не п'ю ще з піонерських часів, з того часу, коли з Перепеличкою ходили на Бухаловщину колядувати до його рідного дядька. Але ж усяке свято мусить мати свої символи, які роблять його таким. І народ шанує ці символи, хоч вони й утопились за віки в «зеленому змієві». Тільки сухий закон – це не той метод, який щось переінакшить, оскільки потяг до цього напою набагато давніший за сьогоднішній люд.

Однак мусиш думати і про буденне. З розпитувань рідких перехожих, ми дізнались, що неподалік, вище від цього широчезного проїзду чи проходу, на тротуарі стоїть столик, біля якого продають удвоє дешевше простроченi консерви з червоною рибою. Рвонули без балачок. Виявилось, що на тротуарі ще є і ящики з тихоокеанськими оселедцями. Для людей, що живуть далеко від морів, – це справжній клондайк. Отоварювались і по грошах у кишені, і за кількістю домашніх, ураховуючи приятелів-сусідів. Я вирішив узяти пару бляшанок отих прострочених, бо лише по сімдесят вісім копійок і хоч би одну широку бляшанку тихоокеанського оселедця на пробу, бо й не їв його ніколи. Але продавчиня кинула пару баночок «про строчки», а оселедця не дає: «Ето не продайотся!». Ну що тут робити? Силою ж не візьмеш. І скаржитись – не поскаржишся, бо нікому. Аж потім я дізнався причину. Дома в нас говорили сільською українською, та й у Фастові не цурались цієї мови. Тому від хвилювання я й заговорив своєю мовою… Людей чомусь тут і немає. Може, це яка закрита зона? Але ж пропускників ніяких. Покупців, окрім нас, теж немає. Одна образа, що не відпускають товар, а інша – що тебе ігнорують. У такому становищі буваєш рідко. Виручив наш кухар Микола. Моргнувши мені, він купив для мене тих тихоокеанських оселедців.

Довго у Владивостоці ми й не стояли, бо щойно вагони завантажили ящиками з рибою для Сургутського звірорадгоспу, то відразу секцію підчепили до якогось збірного ешелону й тепловоз потягнув нас у напрямку

дому. Нам би вже пора й мінятись, бо вже близько двох місяців роз'їжджаємо. Мені то байдуже, а Васю десь під Ленінградом чекає водозабірна станція. Отож те, що нас таки потягнули, то вже добре. Бо скільки ж днів їхала б сюди змінна бригада? Хоч одного разу ми приймали секцію аж у Байконурі. Зазвичай, коли міняються бригади, то секцію не ганяють туди-сюди, а ставлять на потрібний період на якусь запасну колію.

Чорнобиль

Рослину чорнобиль я знаю з раннього дитинства. Це такий височенький і цупкий, сіруватого кольору бур'ян з гіллястим стеблом, котрий охоче росте на свіжо нагорнутих валках та й на старих виїмках. Це той бур'ян, з якого мама постійно робили віники, щоб замітати в хаті, якщо не траплялось мені на болоті нарвати мітелки, якою приємно щоранку підмітати не тільки припік перед заслінкою, а й руду глиняну долівку в хаті та сінях. А для подвір'я була березова мітла. Звісно, таке «підмітало» в хаті не свідчило про достаток, оскільки було саморобним. Але грошей у селян, щоб купувати віники, не було, то мели оцими – з чорнобилю. Правда, якщо віник зв'язано з переспілого бур'яну, то він губить по підлозі сіренькі насінини. Проте ніхто його не лаяв. Бур'ян як бур'ян. Ним тільки очі можна видряпати, якщо зметений нанівець. Але цього ніхто не робив. Хіба у творі Нечуя-Левицького.

Аж тут раптом вибух на Чорнобильській АЕС. Зараз про Чорнобиль тільки й мови: і по радіо й телевізору, і в газетах. Недавно до АЕС навіть була пошана, бо ж світила та зігрівала. Правда, перед поїздкою я прочитав у газеті негативну замітку про якісь протести в Чорнобилі. Та мало що пишуть? А тут раптом приходить Іван Григорович із якоїсь попутної товарної контори, які за-

вжди є при сортувальних станціях, і похапцем до свого радіоприймача. Бо прийшов чимось стривожений. А на запитання сказав схвильовано: «На Чорнобильській станції якась біда. Проте достеменніше нічого не дізнався». Не можна було зловити нічого зрозумілого і на його портативному дешевенькому радіоприймачі. Десь із добу він і вдень і вночі тримав біля себе того ящичка, очікуючи новин… Наприклад, я так нічого в цім ще й не бачив тривожного. Навіть намагався розказати Пойді, що то якесь непорозуміння.

Вам же я забув розповісти, що цієї весни ми збираємося купити в Липках хату, бо мама, коли вже хлопці підросли і їх не треба було водити через дорогу до школи й назад додому; як тільки завесніє, так і допікає мене проханнями відвезти її в село. Але ж при нинішніх цінах немає ніякої вигоди набувати собі той сільський клопіт. Бо минулого літа ми привозили стільки лісових ягід, що лише після одного вихідного, якраз у час достигання чорниці, вони принесли увечері з базару сто сімдесят карбованців. Це гарненький кабан, якого треба годувати рік. А ми за суботу й неділю назбирали на нього в лісі. То для чого тратити їм силу в тих Липках, коли вже немолоді літа, а все сільське збіжжя таке дешеве? Проте вони просили, може, другу чи третю весну, аби поселитись у своєму селі, де й тебе кожен знає, і ти кожного. Мама й у місті прижилися, бо з дівочих літ його знали. Але місце, де ти народився, завжди сниться в найкращих снах. Тому й сиділи мама в мене на шиї щовесни з проханням купити в нашому селі якусь хату, бо нашу стару Басилкевич, перекупивши в Кляшторної Валі, котра була першим покупцем; розвалив і поставив нову.

Може, аж другого чи третього дня ми дізналися, що над Чорнобилем уночі американці із супутника бачили кілометровий стовп полум'я. Це тобі не пожежі отут, у нічийних лісах. Чорнобиль стоїть під Києвом. Та й у Прип'яті, мабуть, тисячі населення. Ми ще нічого не

знали про першотравневу демонстрацію в той час, коли над Києвом висів сліпий радіоактивний морок. Утаємничені були й новини про смертоносні радіаційні хвилі, які зачепили Білорусію і Європу, та сколихнули усе людство. Про це говоритимуть і писатимуть ті, в кого більше інформації.

У нас на секції було безпечно й відносно спокійно, бо й страх приходить інколи повільно. Тим більше, що засоби масової інформації ще тижнями, якщо не місяцями, щовечора у програмі «Время» розповідали всілякі заспокійливі новини, як-от про чорнобильські яблука, що їх їли учасники цього лиха й ніби вихвалялися зростанням свого статевого потягу. Одне слово – радянська пропаганда працювала за своїми налагодженими схемами. Пізніше люди масово переключатимуться на закордонні «голоси».

Зрештою, мабуть, аж через два місяці після аварії і я з наплічником за спиною ступив на асфальт свого міста. Перше, що впало у вічі, – поріділі тротуари та вулиці, а також занавіски з плівки – суцільні або смужками, що майже повсюдно виднілися на відкритих (бо вже стояла спека) дверях. Я не міг зрозуміти цього «захисту», бо чи можуть оті смужки перепинити невидиму радіацію? Але люди ховалися за цими засобами, не бачачи «ворога». А ще мене здивувала велика кількість людей у військовій формі на Київському вокзалі. На інших не бував, тому не знаю. У нас це були ліквідатори, звезені з усіх усюд. Але поряд з оцим не звичним для мене, як щойно прибулого, явищем магазини, кафе та бари працювали, як і раніше. Торгували й молоком з бочок та бідонів, до яких спозарання великі черги. Сім'ї партійної та міської знаті разом зі своїми чадами виїхали з міста кудись південніше. З цього приводу було багато всіляких балачок, але що не кажи, а жити всім хочеться. Тож у кого були можливості, ті тікали від радіації. Чисто по-людськи їх можна зрозуміти, але це геть не личило з огляду на соціальний статус, бо змогли вони

втекти завдяки праці простого народу, котрий не мав грошей для подорожей, зате мав кляте постійне місце роботи. І потім – країна ж повинна жити. І вона жила: обурюючись, протестуючи словесно, але жила!

Ми, окрім дружини, яка була на службі, нарешті поїхали в Липки, де я ще перед поїздкою таки сторгував у троюрідного брата за тисячу карбованців хату його батька-погорільця, дядька Миші. Це середній Сопронів син, бо найменший – Петька, що жив колись у нашій хаті, тепер має на Шпаківці свою, і зі мною після випадку з покражею його сином посівного матеріалу, не дружить. Найстарший Сопронів – Арсен – загинув ще у війну, коли наші відступали.

Радіація була шкідлива не лише тим, що непомітно опромінювала нас, вона ще й позбавила додаткового заробітку, бо незбираними залишилися лісові щедроти. Отож тепер я, допоки був у довгій рефівській відпустці, узявся за ремонт Мишиної хати. (Рефи – це рефрежераторщики). Будувалася вона, як з'ясувалось, у війну, бо на сволокові в кухні хтось вирубав дату – 1943 р. Річ у тім, що частини Радянської Армії, яка відступала в сорок першому, масово були оточені та зігнані в табори, але достатньо було прийти якій жінці чи матері й заявити, що такий-то є її чоловіком або сином, як німці його відпускали. Так прийшов тоді додому й Миша. І аж до другої мобілізації, коли сюди повернувся фронт, будував собі хату, бо здобута до війни київська квартира відпала у зв'язку із загибеллю Арсена, колишнього начальника районної міліції в Києві. Вдалося тільки перевезти в Липки меблі.

Хата Мишти (так позаочі казали на нього), за ці роки доволі погіршала. Повигнивали простінки під всіма чотирма вікнами, бо вони й дощами розмивались, і щороку зимою шибки обмерзали льодом, а навесні – відтавали, то сирості простінкам вистачало, аби потрухлявіти. Лицьовий кутовий стовп, що від дороги, підточило мурашине кубло. Поосідали й рядові стовпи, бо в нас

будують тільки в стовпи, а від грошової скрути ставлять їх не в гнізда в дубових підвалинах, котрі ще й на камінцях, а закопують прямо в землю. Перекосилась і варцаба в хатніх дверях. Отож вони, тільки-но натиснеш великим пальцем на ковальську клямку, аби звільнилася від скобля: відчинялись навстіж, як навіжені. Будівля колись була покрита бляхою, але її не фарбували, бо Ониська Мишина – померла, а він уже старий, то доживав, доки не згорів у цій хаті – як виходило. А на даху тепер; одні проржавілі листи старої бляхи. А якщо покласти зверху шифер, бо тепер його купити не проблема, то це було б погибеллю для будівлі, оскільки не витримали б навантаження підгнилі стовпи.

Проте я вже цілий місяць міняю простінки, воюю з мурашнею, облаштовую де що можна. У уже й перештукатурив. Але запах горілого таки чути. Особливо дратувало, коли заходив хтось із сусідів і першими словами було: «А горілим таки смердить!». Та основна проблема полягала в тому, що після Чорнобиля ніде не можна було купити цементу. Лука Данилович, колишній пасічник, казав, що його сусід Глонь, просто підбивав під стовпи камінці без цементу. Він і дужчий від мене, бо для нього пів решета гнилиць, та буханець хліба – це лишень перехватка перед обідом.

Прийшла черга другої поїздки. Та повертаючись до початку весни, згадаю і про клопоти з городом, оскільки Миша останнім часом охляв для сторожування на Ірпені колгоспної худоби в загонах, то ще тримав коня, але ж його треба було чимось годувати. Тому він посіяв у городі тимофіївку для власного сіна, яким обходився. Тож тепер нам з хлопцями, які могли вже тримати в руках коси, довелось усі ті пів гектара тимофіївки скосити й переорати город. Я вже років двадцять шість, може, не жив у Липках, то непросто було знайти й тракториста, котрий би виорав. Колгоспна оранка тоді була за троячку та з пів літром і обідом. Правда, це якщо колгосп уже обсіється, бо раніше не випросиш ні коней, ні трактора.

Харчі в ті часи були в кожного селянина чи селянки. Бо ще було багато живих повоєнних та й дівчат, які не знайшли собі женихів, то старіли самотніми. В окремих, правда, були діти: у декого «гансики», а котрі вже навіть тут народились, то все одно «остарбайтерські». Хоча, може, і наші?

Та хай як, а мусив їхати в наступну поїздку. І слава Богу – хоч відпочину трохи на секції. З цієї поїздки приїду десь восени, то роботи буде на городі аж надто. Засадили ж картоплею. Насіння назносили весною сусіди. А копати доведеться з мамою, бо хлопці ще школярі, підуть до дев'ятого класу. Вчаться не як батько колись, не прогулюють. З Київською школою в мене були деякі клопоти, хоч хлопців прийняли ще до виповнення семирічного віку, бо вже вміли читати й рахували до сотні. Проте першій учительці, яка, певно, з теперішнього вже панства, вони не сподобалися, то передала через місяць в інший клас. Але якщо не дурним родився та достатньо дисциплінований, то куди не посади, він потрібне знатиме. Була, правда, сутичка й з цією вчителькою, бо вимагала, щоб принесли якісь там гроші на ножиці для праці, а я ще раніше накупив їм тих ножиць, то запропонував принести замість грошей. Але вимагали не ножиці, а гроші. Після цього я зрозумів, що відвідування школи з моїми поглядами – це зайва напасть для моїх дітей. Перевіряв успішність синів у бесідах та по шкільних зошитах. Це мене мама колись мало не побили, бо показав у четвертому класі зошит з математики, де вже були дроби й позакреслювані скорочення, що їх мама сприйняли як вчительчині зауваги.

Так воно й велося: бабуся щодня проводила до школи, бо був небезпечний перехід вулиці, а потім звідти забирала. Не чіпали мене до восьмого класу. Помінялись і вчителі вже. Коли це якось приносить один із синів запрошення на батьківські збори. Не без внутрішньої напруги, чекаючи на якісь негаразди, але пішов. Виявляється, запросили, аби похвалити Вітю та розпитати,

як я домігся того, що на його творах учителька «учиться» справжньому письму. Звісно, я був дуже радий за сина, ще й, здається, сказав у виступі перед батьками: «Що з дітьми не слід сюсюкати, а слід поводитись, як із дорослими, і ні в якому разі не наголошувати, "що я тебе виховую". У повсякденні просто потрібно робити все, як належить робити людині. І діти будуть тебе наслідувати. А це і є виховання».

Відтоді мене більше не викликали й не запрошували. Але сини порадували останньої шкільної весни похвальними грамотами та запрошенням Віктора навчатися на фізико-математичному факультеті в Університеті імені Т. Шевченка.

Не можу не розповісти, як усе вийшло. У котромусь із середніх класів Вітя простудився якраз на зимові канікули. Шкода хлопця – не погуляє на волі. Та нічого не поробиш. Доведеться утримувати від вуличних прогулянок. І тут я згадав, що він скаржився десь посередині другої чверті, що відстає від Ваді з математики. У Вадима завжди все в порядку. А пам'ять має таку, що загадані на уроках вірші ніколи не вчить за письмовим столом. Прочитає перед сніданком і вже не запинається. Він і світ побачив на хвилин двадцять раніше від Віктора, і будиночки іграшкові з коробки сірників навчився «професійно» майструвати місяців за два раніше від брата. Але повернемося до розповіді про недугу. Дізнавшись про таку невдачу, я вирішив, що він мусить виграти в іншому. А вчинимо так: якщо не можна розважатись на снігу, то розважайся за столом. Ото бери підручник, і щоб порозв'язував мені всі приклади, що є в підручнику. І порозв'язував! Навіть раніше. Видно десь колись пропустив якийсь урок чи два, то й відставав.

Цьому випадку ніхто не надавав ваги. Підтягнувся син, то й добре. Та коли настали останні зимові канікули, Університет імені Шевченка оголосив конкурс з математики для десятикласників, який проводили в

Київському будівельному інституті. Я сприйняв це як черговий захід. Але Віктора він зацікавив, і хлопець пішов туди… Хвалитися результатами – не хвалився. Навіть висловив якесь невдоволення собою, але перед випускними в школі йому несподівано вручили запрошення від університету, у якому було сказано, що він, якщо побажає, може продовжити навчання на фізико-математичному факультеті, склавши лише екзамен з української мови. Радість була велика, особливо в мене, бо ж сам далеко не з першого разу потрапив в університет.

Калінінград

Цієї осені нас чекала «десята» секція десь за чотири зупинки потяга за Кенігсбергом. Зона ця для звичайних громадян закрита. Але рефрежераторщикам можна. Тільки за кордон потрібна спеціальна перепустка. А Пруссія тепер – не закордон, а територія Росії. Я, відколи механік, їду з четвертим венеером. І члени бригади різні. Є серед нас і добродушний, чесний німець-здоров'як Гена. Зовні він нічим не відрізняється. Тільки не дай Боже трохи вип'є, то в купе таке хропіння, що й за вікном, мабуть, чути. Їдемо спочатку у Вільнюс, а вже потім прямим потягом в колишню Пруссію, де навряд чи купиш самогонки. Отож хропіння відкладається, бо на казьонку не настачишся. Та й бригада спокійна, миролюбна. Мене, правда, як завжди починають «примічати» десь наприкінці другого тижня. Але то не суттєво. Я все життя був без якихось особливостей, тому звик до простоти.

Проте на кожній секції мене з першого ж дня венеер призначає громадським касиром для відрядних грошей. А ще я завжди ніби прикріплений до дизельної, котра через тамбур, у другій половині нашого вагона. Дизелів

чотири і в кожного біль дев'яноста кінських сил. І варто зауважити, що в кожного дизеля, на всіх секціях, на яких доводилось їздити, найперша несправність кожного – це погано працює ручний насос підкачування масла, розміщений із самого низу в передній частині двигуна. Отож перші дні я тільки те й роблю, що розбираю та наново збираю ці насоси, відремонтувавши їх, якщо знайдуться запчастини, а іноді якусь прокладку і сам виготовлю. Це важливо, бо запуск якраз починається із перевірки води в радіаторі, та підкачування масла, тиск якого мусить бути не менше від двох атмосфер. Потім іде закачування води в радіатори. Може бути й навпаки. А вже за цим виставляєш в один рівень: по мітці на маховику та корпусі дизеля, а за тим – виставляєш важіль оборотів десь на нейтральний хід, хоч бувалі механіки ставлять на повні обороти, а відразу, як схватиться дизель – поспішно ставлять на мінімальний хід. Коли обороти надійні – відкриваєш вентиль заправного циліндра, газ з-під якого закачується в пусковий ресивер під стелею, з якого ти щойно трохи витратив на запуск, допоки прилад не покаже на ньому атмосфер сімнадцять. І тільки після таких робіт умикаєш електрогенератор цього дизеля. Для того, аби працювали наявні електро споживачі – на секції достатньо електрики й з одного дизеля, а то й зайве: бо на двадцятках для цього використовують малопотужний двигунець, який у «мертвий» сезон забезпечує електрикою всі побутові системи. Але ці моторчики малої потуги у Фастові постійно «цуприкують» ті, у кого є «Запорожець», бо на ньому цей двигунець не перегрівається і ти не маєш клопоту з тією пирхалкою яка не має водяного радіатора, тому не витримує жаркої погоди.

Якщо говорити про «посади» на секції, то їх венеер розподіляє тоді, коли секція вважається вже прийнятою, тобто протокол уже підписаний обома венеерами, один з яких забирає свою бригаду з усіма «набутками», що, може, трапились протягом сорока п'яти днів, і йдуть

на вокзал очікувати потрібного потяга додому; а той, хто прийняв секцію, надалі розподіляє відповідальних за той чи той агрегат, або й вагон. Як я уже казав, дизельний відсік дістався мені, а іншим двом механікам усе, що є на секції. А це і зчіпки розсільної системи між вагонами, по котрій він із «машинки» подається до радіаторів у торці кожного вагона. Розчіплювати та зчіплювати оці стики – неоціненна здатність холодильної системи. Тому що вантажні платформи на станціях бувають коротшими від самої секції, то доводиться механікам чипіти на рівні даху вагонів і в спеку, і в тріскучий мороз, від'єднуючи, а потім сполучати зчіпки, відгвинчуючи та загвинчуючи гайки ключами.

Є в нас і «шахта» для всяких речей та неходового спорядження, і напільні дюралеві решітки в кожному вагоні, котрі щоразу після розвантаження треба зводити під стінку на торець, аби підмести та змити можливі залишки від попереднього продукту. А після чергового пропарювання вагонів якимось паровим пристроєм решітки потрібно знову покласти на дерев'яну підлогу з товстелезних дощок, навічно там настелених. Та хіба все перерахуєш, із чим стикається механік рефрижераторного рухомого складу? Споживачеві мороженого морського окуня, скажімо, байдуже, який шлях і які турботи вплелись у цей ланцюг, доки той смачнючий морський окунь без кісток та голів потрапив до нього на стіл.

Про саме східнонімецьке місто, колись Кенігсберг, а нині Калінінград, я розповім трохи пізніше. Зараз ніч, і ми їдемо, щоб отримати секцію. У місто потрапимо – якщо пощастить – днів через кілька. Тепер вантажів для холодильної техніки бракує. Бо вже, вважай зима, то ні ранньої капусти, ні цитрусових. Хіба, скажімо, вина з порту Рені, звідки його транспортують в усі кінці держави. Вино варто перевозити в холодильній техніці, особливо зимою, бо у кожній секції стоять і зігрівальні приладдя. Венеер у нас молодий цього разу, то буде домагатись у техконторі, щоб кудись послали. Але це трапиться, мабуть, нескоро. «Мертвий сезон», вважай, для колісних холодильників ще тільки розпочався.

Всякий рух десь та розпочинається. Для нас, рефрижераторщиків – це зазвичай залізничний вокзал. Сьогодні вже п'ятий день, як ми в колишній Пруссії. Я не маю ніякого уявлення про цей край, хоч знав про нього ще з вечірньої школи. Вчителем німецької у нас був Натан Лазарович, котрий розповідав, що цілих дев'ять місяців Кенігсберг був у облозі. Учитель наш був там перекладачем.

Нас поставили не в самому місті, а десь зупинок п'ять то, проїхавши від секції близько сорока хвилин електричкою, ми опинились на вокзалі колишнього Кенігсберга. Тут не було під землею кіосків із лотерейними білетами, як у нас. Але в широчезному вокзальному підземному переході майже не було людей, на відміну від завжди забитих людом переходів у Києві. Може, тут справді не було кому товпитись, бо німці, очевидно, здебільшого залишили ці краї, а наших після війни «навербувати» більше не вдавалося. Вокзал, як і у Вільнюсі, був акуратний, не схожий на наші громіздкі залізничні станції. Собі я це явище пояснив по-своєму: бо розклади потягів складали так, що пасажири пересідали з потягу на потяг, не очікуючи десятки годин, а то й днів, на потрібний їм маршрут. Чи може й справді тут були колись незначні пасажиро потоки? Тоді навіщо такий широчезний підземний перехід, по якому могли б проїхати один проз один не менше чотирьох танків. Чому в мене виникла така божевільна асоціація, не відаю.

Назад після прогулянки містом, яке розділяє навпіл широкий, пролив із дуже красивим колишнім адміралтейством, що вистояло війну посеред водного плеса, метрів за вісімсот від мосту, повертаюся тролейбусом. Пригадую досі не відбудований повністю колишній торговий центр, із залишками битої цегли та покрученого залізобетону, у якому тепер торгують лише на першому

поверсі, згадую ситні балики з дорогої червоної риби у вітринах, що їх у нас ніде й не побачиш за все життя, та чимало іншого товару, з котрого ти нічогісінько не купиш, бо не по кишені. Хіба що пляшечку одеколону для бриття в невеличкому акуратному універмазі, де продавчиня кричала до касирки, щоб та не вибивала більш як по одному чеку на пляшечку, бо одеколон уже закінчується, а бомжі знову стають у чергу за цим «пекучим щастям». У Кенігсберзі, як і в московських чи ленінградських торгових центрах, повно приїжджого люду, який прагне купити, що просили, бо дома в них такого немає. В тих містах, хоч і в багатогодинній черзі, але можна достоятись.

На секцію повертаємося десь під вечір. Обабіч залізниці станційні будівлі, схожі одна на одну, але ця схожість підкреслює якесь їхнє сирітство, бо на чималих відстанях одно від одного. Дерев, як у Калінінграді, на полу станках немає, тому, дивлячись на цегляні споруди без довколишніх насаджень, ніби аж мерзнеш, як одиноко мерзнуть вони, бо ні людей, ні собак біля них не видно. Поряд мене в транспорті сидить якась молодиця. Не наважуюсь забалакати, бо, може, німкеня. Однак виявилося, що це завербована ще в сорок шостому році білоруска, жінка балакуча й недурна. «Ото як привезли нас, цілий, може, ешелон таких, та розселили по квартирах, то, я, наприклад, була щаслива, бо це була не порожня квартира, а заповнена такою кількістю простирадл та всяких сорочок-одяганочок, що за все життя цього багатства не зношу. Повтікали німкені, мабуть, нічого й не взявши. А що мені треба? От тільки чоловіка й досі не знайшла. Розхватали хлопців… Та він, певно, мені вже й не потрібен. Роботи тут вистачає всім: і німцям, котрим нікуди, мабуть, було тікати, і нам, навербованим. Декотрі повернулися назад додому. А я прижилась. Війни тепер немає, на харчі заробляю…»

Але вже й наша зупинка, бо мигнула за вікном секція з великими цифрами на боках. То значить наша. Чи

виб'є венеер направлення кудись, бо залишився на ніч у Калінінграді в котрогось із наших співвітчизників? Земля тут уже ніби й наша, а почуваємось, як у гостях. Краще, якби кудись потягнули.

Проте ще не все й розказав. Коли був у Калінінграді, розшукав краєзнавчий музей. Сам музей нічим особливим не здивував, бо упоряджений, видно, радянськими людьми, то експонатів, окрім дірявих солдатських касок та іншого покаліченого військового мотлоху, було мало. Проте, виходячи з музею, звернув увагу на якесь захоронення відразу за дверима. Придивився – а це могила Мануїла Канта, одного із п'яти класиків німецької філософії. Звісно, з могилою не поговориш, та все ж охопили якісь особливі почуття на місці поховання знаменитого філософа, який так і не погодився з думкою, що світ пізнаваний, оскільки вважав, що ми спілкуємося не зі світом, а лише зі своїми відчуттями від нього, сприймаючи все так, як відбивають його п'ять органів чуттів, завдяки котрим людина й формує власну думку. Можливо! Але я водночас і сумніваюсь у цьому. Бо, скажімо, є люди, особливо хворі, яким і мед видається несолодким. І у світі є багато такого, що різними людьми сприймається по-різному. Кат карає злочинця, бо вірить, що той учинив злочин. Але ж саме поняття «злочин» витікає із законів, ухвалених людьми, а не Богом, які також пізнають світ тільки своїми відчуттями. А відчуття будь-якої речі нашими органам – це не є сама річ, а лише ті наслідки, які вона нам надає. Отож над цим слід думати.

Стежки в майбутнє

Відколи повернулись у Липки, то мама пожвавішали. Правда, ненадовго, бо я через кожних півтора місяця від'їжджаю на такий самий період у поїздку, залишаючи

їх саму. Особисто мені це навіть подобалося. Бо весь час чогось очікуєш: то поїздки, то повернення, бо ніби й набридло оце «неробство». Особливо, коли тягнуть кілька діб кудись під завантаження. Найпомітніша – бездіяльність літня, коли майже не треба запускати дизелів, бо тепер не розморозяться батареї, та не холодно й нам. Влітку електрика потрібна тільки для підзарядки акумуляторів, які стоять у ніші десь під заднім вагоном. Щоправда, вони постачають тільки холодильник та освітлення. А телевізори підключені до дизельної електрики. То його запускаємо на годину другу тільки для новин.

А ще мама незадоволені моїми ремонтами. Розумом бачать, що треба щось робити з хатою, але їм лячно за мої вічно зайняті руки. Бо робота чи не щодня, закінчується лише через те, що надворі смеркає. Я бачу, що вони переживають, дивлячись на моє завжди спітніле обличчя.

Та цієї весни мені стрільнула думка: «А навіщо я ото ціле літо вовтузився біля цієї розвалюхи? У ВЧД-2 я трохи заробив, бо економимо і на відрядних, і за відсутність кухарки доплачують, і на харчах, бо часто живемо на «підніжних». То чи не ліпше зробити нову хату, тим більше, що наймати нікого не потрібно – сам усе пороблю?».

Сьогодні, поки геть не завесніло, поїдемо з Вадимом із Києва в Попільню по цемент. Зимою він там ще лежить, а потепліє – розметуть до пилинки. Бо кожному господареві щось треба підлампічити. А цементу не вистачає й для Чорнобиля.

Ранком до Попільні доїдемо з Києва: або козятинською, або жмеринською електричкою. Коли купимо цемент, то в цей час в Попільнянському автопарку мусять бути «гулящі» вантажівки. А привеземо цемент, то відпустимо машину й підемо з дому на свою Скочиську станцію, звідки житомирською електричкою доїдемо до Фастова, а звідти до Києва – без проблем. Так що за день і впораємось. Може, вдасться купити тонн зо дві, то на початок вистачить. Як завесніє – загляну на Корнинський гранітний кар'єр, що в лісі кілометрів за п'ятнадцять, якщо в об'їзд. Пощастить, то хлопці підкинуть каміння на фундамент. Погано, що запізнився з планами. Торік цеглина була по сорок копійок, а сьогодні нібито вже вдвоє дорожче. Та все одно за карбованців дев'ятсот вантажівок зо дві в Корнині найму, а Надя, дочка тітки Вальки, яка працює в торгівлі, посприяє купити й цегли тисяч чотирнадцять. Якщо все так складеться, то років за два й заселимося з мамою. Бо все життя вони моталися по всіх усюдах та завжди дослухалися ночами до хрускоту отієї хати, котру «власноруч» спорудили перед самою війною. Не забувається й колишнє нещастя. Ото змурую цегляну хату, нехай хоч перед смертю «порозкошують».

Після війни, коли хтось будувався, то насамперед на подвір'ї натягував брезент, щоб було де переночувати чи пересидіти негоду. Здебільшого, правда, лаштували курені, бо брезент навряд чи де дістанеш. Та й корову зазвичай продавали, бо грошей бракувало. А їжу готували на цеглинках або камінчиках, під якими розкладали вогник.

Я свою змурую навколо старої хати, не руйнуючи її. Скину іржаву покрівлю, а в хаті житимемо. Дощів у серпні мало. Дасть Бог – не розкиснемо, поки поставлю крокви та обшию шалівкою, аби накрити шифером нову. Може, на ту ж зиму, коли воля Божа, і вселимось. Трохи доведеться померзнути в новій хаті. Бо печі мурувати не стану, оскільки влада от-от обіцяє провести газ. Змурую лежанку. Може, і дочекаємося кращих часів?

Але все це поки лише наміри. Припускаю, що хтось зі старожилів і відраюватиме, коли валитиму Мишину хату, бо, мовляв, і в цій ще можна жити років двадцять. Їм не думається, що через років двадцять я вже, скоріше за все, і куреня не здужаю зіп'ясти. Хоч, може, ще й житиму.

Очевидно, таки доживатиму віку в Києві, бо нічого в житті не вічне, і село теж. Воно поки що ніби таке, як

було, хоч багатьох уже немає, та й само воно без людей забур'янюється та заростає кущами дикими. І краєвид не той. У дитинстві, пам'ятаю, з північного боку за залізницею ліс був. Праворуч від Глибокої дороги – тоді ще молоденький дубнячок. Посадкою звали. Та він і досі «посадка». Але тоді бачився рядами аж до Ірпеня, а здоровий дуб на рові від поля над тією посадкою, як охоронець серед дітвори, височів. А тепер того дуба й не угледжу. Чи й пропав уже? А 'мо, тому не видно, що дубнячок став дорослим лісом, куди по гриби та суницю тепер ходимо. Але поки живуть мама, то мушу їх доглянути в Липках. Зараз вони ще себе й мене обходять, та вік уже похилий. Позаростали й стежки, котрими ходили колись, позаорювали польові дороги, бо тепер техніка, то не потрібні, померло й чимало людей. Хоч мої однолітки на Шпаківці ще живі, але вже не всі. Помер і дядько Якуб від інфаркту, і Петька, мій троюрідний дядько, котрий обіцяв стати попом, якщо я вступлю до університету.

Поголовного вмирання у своєму селі я ще не помітив, бо тільки ж вісімдесят дев'ятий рік іде. Але засоби інформації в столиці вже «трублять» про відмирання села.

Чи приріс я так до села, що помру без нього? Мабуть, що ні. Тільки хто ж здійснить тут те, що наобіцяли колись дядько Стах? Чи здійсниться те передбачуване письменство? Чи то тільки ейфорія та заздрість старого батька, син якого не подавав таких сподівань? Для мене ж, хоч я тепер ніби й мешканець міста, але все обіцяне, що може стати явним, ще десь тільки наміряється розпочатись. Про що я вже стомився й думати.

Зі спеки в мороз

Поїздка завжди починається з колективу, який у рефів зветься просто зміною. Ми, механіки (не знаю, як

венеери), коли пробігають сорок п'ять днів вихідних, їдемо у Фастів, якщо не фастівчани. Потім ідемо хвилин сорок чи й більше через якийсь пристанційний «апендикс» з буйними вишневими садками в управління ВЧД-2 й очікуємо – хто в холодку при управлінні, а хто десь у холі, доки Зіна своїм вузеньким ротиком не зачитає, кому сьогодні готуватись, та не покличе в «хороми», аби оформляти зміну чи просто оголосити, яка зміна куди їде. Потім будуть оті щоразу однакові клопоти в депо, які закінчуються настановами начальників резервів, касою та інструментальним і продуктовим складами. А для іногородніх збирання завершуються обідом у новій їдальні, де я цього літа ще ні разу не пив такого компоту, щоб він був не з кілька разово виварених яблук, які розповзаються, роблячи з напою каламуть. А після цього, як говорили наші діди – з Богом у дорогу.

Цього разу поїдемо в Ленкорань. Це десь, здається, під іранським кордоном, на південно-західному березі Каспійського моря. Кажуть, там завжди весною збирається багато секцій з усіх споріднених депо, щоб завантажитись ранньою капустою, яку чекають у північніших районах. Бувають випадки, що секцій наженуть ще із зими стільки, що зміна, котра приїхала на початку свого терміну, так і поїде додому, прочекавши, ні з чим. Дорога до Ленкорані тягнеться вужем від утиканої нафтовими свердловинами землі біля Баку до узбережжя Каспійського моря. Є тут і відкритий базар, на якому в неділю повно одягнених у картатий темно-червоний верхній одяг (бо ще весна) місцевих аксакалів. Вони обступають винні та пивні кіоски, ведучи свої спокійні розмови. Враження таке, ніби всі вони знають одне одного.

А ще мене вразило, що люди, повертаючись з базару, несуть в авоськах недбало запхнутих туди білих курей. Спочатку дивуєшся, доки не згадаєш, що й у наших краях люди, повертаючись додому, несуть у своїх авоськах

чи сумках м'ясо та сало. Але в нас це не впадає у вічі. А тут це, мабуть, мусульманський звичай – показати, що я таки щось купив на базарі, але ставлюсь до покупки зневажливо.

Секція біля самого моря, і погода вже тепла, але не поплаваєш – мілководдя. Щоправда, неподалік є куценьке озерце, очевидно, заглибина в довколишньому піщаному плесі, яка чи то зберігає воду з повноводніших весняних часів, чи насмоктала її з морського простору через піщане дно, нижче від цієї берегової мілини. Та хоч би що там було, а покупатися та згаяти час щоденного очікування можна…

Капусту веземо в Сургут, у місця, знайомі мені зі студентських років. Потім нас потягнули знову кудись на південь, бо з відкритого вікна пашить теплом. Матраци під нами гарячі, як зимою черінь на печі. Та ще ж і цей неперервний потік гарячого повітря з вікон, з котрих вистромити голову, то наче всунути її в натоплену піч – таке тут усе сухе та гаряче для людини з помірного клімату. Лежимо, мов варені. У «машинці» прохолодніше, бо там місткість із рідким холодним аміаком. Та не висидиш же без діла в машинці день і ніч. Нарешті притягнули до якоїсь платформи, куди час від часу під'їжджають вантажівки, заповнені з верхом міленькими ящиками з виноградом. Їх одразу ж вантажники – з вигляду старшокласники, а подекуди й молодші – спритно носять у наші вагони. Сонця вже немає, але душно. Біля трапа в одних із розсувних дверей стоїть чоловік років сорока. Це супроводжувач вантажу, наскільки я розумію. Підходжу. Привітались.

– Спекотно, – кажу.

– Та що ви! Похолодало! Дощі були на тижні.

– А чому тут майже самі діти? – запитую

– Тому що їсти хочуть. У нас же сім'ї багатодітні.

Мовчу, бо що тут скажеш. Їсти хочуть! По худеньких тілах не скажеш, що з багатих сімей. Мені самому це знайомо з дитинства.

А виноград повеземо, мабуть, у Таллінн. Клопоту з температурою у вагонах буде небагато. Десь, може, «провітримо» трохи, понизивши градус. Літом возити такий товар не страшно. От тільки стояли на якійсь станції півтори доби. А це значить, що на діб дві запізнимось. А за невчасну доставку здеруть штраф із депо. На запитання залізничники, яких на товарних станціях вдосталь, відповіли, щоб молились Богові, що «стоїмо». Бо від цієї станції до іншої позавчора вночі не доїхав один потяг з гравієм. Така звістка трохи схвилювала. Механіки зі стажем почали згадувати всякі випадки. Мене чомусь не хвилювало сказане, бо зажди думалося, що зі мною таке не станеться. Хоч якщо пригадати своє життя, то чимало лихого мене переслідувало. Правда, це були здебільшого падіння: чи з дерев, чи з коней, а востаннє – з кузова газона у бурячну яму завглибшки в кілька метрів на цукрозаводі. А внизу – залізобетон. Та кості залишилися цілими, на відміну від падіння з високої скирти (звідки мене стягнуло волоком), там відстань була удвоє більша. Тоді тріснуло щось у передпліччі. Зате після «зустрічі» з бетоном отримав струс мозку, тому тижнів зо два не міг їздити на велосипеді, бо перед очима усе перекидалося й боліла голова. А коли впав із Каштанчика спиною на дорогу, то знепритомнів, і Шевчук, що ходив за плужком, яким огортали картоплю (а я водив коня), відіслав мене додому. Але це було ще в шкільні роки. Тепер такого не траплялося, слава Богу.

У Таллінні дійсно була якась балачка про запізнення, але вів її венеер, тому не дуже й знаємо, чим закінчилось. Але було чому й порадіти. Для рефів є неписаний закон – не мати в житловій частині вагона того, що в цей час веземо. Нехай ти, може, і купив того кавуна, але якщо у вагонах кавуни – у купе їх не повинно бути. Та коли розвантажували вагони, механіки зуміли заховати трохи винограду в торцях вагонів, де були прилади обігріву, якщо цього потребував вантаж та вимагала погода. Схованого за радіаторами «чужинцям» було не видно.

Після того, як нас витягували із зони, котра вважалася власністю станції, секція знову ставала «нашою». А значить і захований продукт – також наш. Отож венеер і вгостив ним таллінцців, причетних до вивантаження, за що ті у відповідь подарували нам чорнадцяти кілограмовий тюк замороженого морського окуня без голів. Цією рибою ми ласували тижнів зо два.

Закінчилось таке «свято» для мене «трагічно», бо одного ранку я заступив на кухарський пост. Готуючи для бригади сніданок, обшукав усі закапелки, але морського окуня вже не знайшов. Довелося смажити хека. Скільки не додавав усяких спецій та олії, а він після окуня – як черства скибка без масла. Проте змушений ставити на стіл. Хлопці якось комляли ту страву. Я став перепрошувати, що не зумів приготувати такий сніданок, як був напередодні, на що вони розреготались, бо хек – то таки не морський окунь…

Остання поїздка

Літо згасало. Холоднішали ночі, втрачало вигляд листя на деревах. А я ще не закінчив хати. Тим більше, що хлопці вже готувалися до школи, тож шкода було мучити їх до останнього… З одного боку, те, що вже викликають у поїздку, ніби й тішило, бо таки добряче на гепався кувалдою, подрібнюючи камінці для фундаменту, і постирав шкіру на пучках, викладаючи стіни. Хоч будував не сам, а із синами: один з них робив розчин на купленій бетономішалці, а другий возив візком цеглу з дороги, бо у двір машини з причепами не поміщались, то розвантажили під тином, біля дороги. Тепер по дорозі вже не ходила, як колись, череда голів до двохсот із трьома пастухами, «озброєними» двометровими, може, гарапниками з кінською волоснею, вплетеною наприкінці, аби тарахкали, й булавками з коренастої ліщини,

щоб далеко летіла, як пожбурити на котрусь неслухняну худобину. Раніше ще й табун лошачків та недужих коней на пашу до Ірпеня гонили після череди…

Через усі ці будівельні клопоти – хай їм лихо – часу на перепочинок між поїздками не було. Зате вже стояла цегляна хата. З усього видно, що цього року не закінчу, бо ще ж потрібно зробити опалубку для стелі, аби залити залізобетоном. Перед очима, хоч насправді цього й не бачив, не раз стояла картина: обвалена стеля та прикидані глиною й трухлим ломаччям мама, із затиснутою між ніг головою під столом. Більше цього не повинно бути. Бракує ще арматури, то треба поїхати до заводської майстерні Корнинського цукрозаводу. Може, і дістану за пляшку-другу самогону чи за невеликі гроші старих залізяк. Проте це вже, мабуть, буде наступної весни. Бо поки приїду, то й білі мухи закружляють.

Хочу сказати, що це вже одинадцята поїздка, тобто минуло майже два роки. Але поїхати ще хоч раз під началом Івана Пойди не випало. Щоправда, у депо зустрічалися частенько. То коли членські внески привезу, то з поїздки чи в поїздку збираюсь, чи на інструктаж або кваліфікаційну переекзаменовку викличуть. Поговорити Іван Григорович любить і щоденно приходить у депо, бо дома нема роботи. Фастівський же. Відчувається, що страждає чоловік без власних дітей, то хоч із чужими відведе душу. Та він ще й політикою цікавиться. Сперечаємося часом, інколи мало не до сварки. Одного разу я сказав у суперечці, що в нашій державі ще не було жодного правителя, котрий би щось зробив для людей. Пойда ж починає вишукувати позитив. Про відсутність безробіття говорить, про десятилітку безоплатну та про вузи, а ще про радіо чи «лампочку Ілліча». Дурняти його не посмію, бо старший же, але й тлумачу, що все оце, що зроблено – це не в інтересах простого селянина чи робітника, а в інтересах державних. Бо якщо не дати хоч якоїсь освіти людям, то хіба можна буде доручити – я вже не кажу ракету – хоча б трактор чи до-

рожній каток неписьменній людині? Або чи прочитав би неграмотний хоч одне креслення десь на заводі або на великій будові? А чи можна було б прополіскувати людям мозок радянською пропагандою, якби не радіо? До університету я сам стояв на тому ж, на чому тепер Іван Григорович. Проте, окрім сьогодення, брав страх перед можливим голодом. І холодив у жилах кров цей острах доти, доки не переконався на лекціях, що при такій світовій інтеграції це вже, мабуть, неможливо. Але війни побоююсь і досі. Пам'ятаю, на третьому курсі поспитав якось на перерві у викладача історії партії: «А чому наш могутній Радянський Союз не зробить так, як мріяв герой Шолохової «Піднятої цілини», тобто світової революції проти капіталістичного ладу?». «А тому, – відказує, – що ми тільки третину виробляємо того, що виробляють лише в США». Більше я не мріяв про знищення капіталізму, але перестав любити й наших вождів, котрі завжди затівали й затівають якісь загарбницькі (хоч і тлумачились вони народові як визвольні) війни. Ще коли в третьому класі, здається, Федоска Оксентівна, розказувала про походи в Сибір козака Єрмака для розширення російських земель, мені це видавалося дивним. Бо хіба там жили мавпи, а не люди? То з якого дива забирати чуже і без того здоровецькій Росії?

А вічні оподаткування? Жили ми з мамою на пів гектарній площі городу, то платили з нього аж чотири раті податку, який не вкладався в чотири сотні рублів. А ще ж якихось двадцять рублів культ збору. Що це таке було, я й досі не знаю. Бо як заростав необгороджений цвинтар кущами безу та полину, так і заростає. А ще страховка за хату й пожертвування на армію та на облігацію підпишись. Ніби й добровільно. Але доки не підпишешся, Микола Григорович із шиї не злізе. А з мене малосімейне – відсотків сім – відраховували на будівництві. З прибутковою платнею чотирнадцять рублів щомісяця виходило. Хати не давали, щоб я вчасно

оженився та завів сім'ю, а малосімейне плати! Оподатковували так, що, як кажуть, на сіль часом не вистачало. Хіба я, бездітний столяр четвертого розряду, не вирішував іноді перед авансом чи получкою: що його купити – чвертку хліба на обід за останні п'ятнадцять копійок чи коробку «Прими»? Бо в одну ціну було. У нас після війни й переодягтись не було в що, аби походити, доки висохне випране. А підручники я носив в чохлі від протигаза, котрий мама зі страхом колись підібрали на полі, бо постріляних, як наші тікали після першого прориву, за городами було повно. У класі з двадцяти семи школярів фабричні портфелі були тільки у двох школярок, батьки яких із фронту прийшли цілими. А решта обходились, хто як зуміє. У когось були й польові офіцерські сумки.

Іван Григорович слухав мовчки, але казати нічого не казав. Щоправда, одного разу, коли сперечались, був трохи сердитий, то випалив: «То, може, ти провокатор, коли державних правителів ворожими до свого народу робиш?». Розмова тоді обірвалася, бо в чому переконувати людину, котра, можливо, і не знала всього того горя, якого зазнали ми…

Венеером цього разу був бердичівський чолов'яга, про якого в першу поїздку розказував із захопленням сержант Василь, котрий десь зник із депо. Так оцей дядько Петро мав тоді при собі мисливську рушницю й нею іноді відстрілювався на ходу потяга від дуже настирних «бомбардирів», які не милували рефрижераторних потягів. А каміння, як казав викладач на курсах: «Бог дав з надлишком». Та мені цей Петро, як і колись Василь, чимось не подобався. Хоча, може, і я йому був не в радість.

Оскільки все ще було літо, а в Середній Азії воно взагалі ще в розпалі, то тут секцій не бракувало. Тому іноді нашу секцію десь у рудому від піску степу вилучали, тоді можна було й позагоряти. А мені цього хотілося особливо, бо ще в юності застудив десь лобну пазуху

й дуже страждав від клятого фронтиту, котрий не давав навіть трішечки подивитись угору, щоб не задерти при цьому голови. Вигрівав цю простуду, як міг. Дома висівав з пачки найбільші крупинки солі, висипав на сковороду, а потім, нагрівши аж до запаху, витрушував на хустину, згортав її валочком і прив'язував над бровами. Коли ж приходив у бібліотеку, особливо в мороз, сідав біля батареї, аби, нагрівши на ній руку, прикласти до лоба. Їдучи додому в метро, ніколи не міг без болю дивитися вгору на ескалатор. А скільки вазонів купив у квітковому магазині, бо хтось нараяв закапувати в ніздрі сік цикламену! Тут зараз сорокап'ятиградусна спека й порожнеча пустелі. Нехай не африканської, але пустелі. Щоб не намітало піщаних дюнок на залізниці, повздовж неї обабіч стирчали густо позабивані кілочки сантиметрів двадцять заввишки. Очевидно, між ними дув вітер і пісок не злягався тут. У нас, в Україні, доки не повиростали післявоєнні так звані сталінські лісосмуги, то також ставили повздовж залізниці щити, чимало яких в'язали учнівські руки. Тільки ті були густіше сплетені й не нижчі, як нам до підборіддя. На літо такі щити збирали в довгасті стоси, з нахилом усередину, аби не падали. Та й дротинами зв'язували. Цих же кілочків, мабуть, ніхто ніколи не зачіпає, бо й не погниють у сухому піску.

Мені цього тижня благодать. Хоч серцю й сутужно трохи, зате лоб завжди навпроти сонця. Лежу щодня вже давненько. Цілими днями ніде нікого. Вдалині бовваніють гори, а тут неподалік безкрайня водяна просторінь, аж чорна, може, від неба. Хоча воно ніби й сірувате. І чомусь жодної душі відпочивальників. Для європейської людини така ситуація дивна. Проте лежу, поглядаючи на секцію, що стоїть, певно, за кілометр. Трохи ризиковано: якщо потягнуть, то не наздожену. У нас це якоюсь мірою убезпечено, бо відсталий механік має літерне право доганяти свою секцію будь-яким попутним потягом безкоштовно. Але ж тут і станція боз-

на-де. Просторінь тільки із покрученою змійкою–залізницею, відгородженою від піщаних переметів отими кілочками. Дивно, але переметів ніде не видно.

Ваблять погляд інколи, коли їдеш, лише місцеві поховання, не такі, як наші цвинтарі, бо це казкові на вигляд, зменшені дуже «маєточки» з білої, певно, силікатної цегли. Серед вимурованих, з красивим орнаментом будівель є багатші й бідніші, бо менші й скромніші за матеріалом, є й справжні витвори мистецтва. А на верхівках цих побудов, не хрести, як у нас, а півмісяць. І ніколи не бачив тут цвинтарів біля житла. Бо й узагалі не знаю, де живуть тут люди. На станціях лише велика цистерна з водою, яку, мабуть, завозять по залізниці, та кілька будиночків, очевидно, тутешніх працівників. Один раз тільки бачив дивну картину, як від будиночка за хлопчиком років п'яти покірно йшов на мотузці велетенський верблюд.

Не знаю, де зараз хлопці з венеером, бо я сам. Навіть бурундучків, котрі стрімко стають на задні лапки й миттю пірнають у свої нірки у разі появи когось стороннього, не видно. Певно, і вони селяться в інших місцях. Тут я не бачив жодної живої душі. Не видно й орлів, які сприймають наші вентиляційні коминки над вагонами (навіщось позав'язувані зверху тканиною, що обстріпалась на вітрах) за щось принадне, тому подовгу шугають над потягом, бо, певно, хочуть їсти. До речі, великих орлів я тут не спостерігав. Кожен із них трохи більший від українського коршака.

Пригадую, першого дня мене приваблювала водойма, яка тяглася до самих гір, що сіріють у далечині. Спочатку думав, що тут ніхто не купається з причини такої спеки. Але коли добіг до води й заскочив у неї по щиколотки, то відразу й вискочив, здивований, що вона холодна, як лід. Подумав, що то від спеки так видалось, але те саме враження було й після другої спроби занурити ноги. Очевидно, ця вода стікала з гір, що біліли віддалік… Однак похвалюся, що мій фронтит більше

не нагадував про себе і, забігаючи наперед, скажу, що в Києві вже й забув про цю недугу, бо міг тепер без болю дивитися вгору не лише на ескалатор метро.

Нарешті секцію тягнуть кудись на завантаження. Чим можуть завантажити на цій гарячій пустельній території – не знаю. Очевидно, перетягнуть в інший район. Я б хотів, аби завантажили якимись цитрусовими. Або кавунами, що їх люблю з дитинства, але ніколи досхочу й не наїдався. Можуть бути й дині. Везти такі лакомини – не проблема. Від учора трохи похолодало, і можна вечорами полишати наші тверді дерев'яні ложі в купе, де чотири полиці. Вдень відкинуті для використання лише нижні. Під вікном, як і в кожному вагонному купе, є відкидний столик. Якщо не спимо, «ліжка» завжди застелені нашою убогою постелею – байкове одіяло та простирадло зверху. У сусідньому приміщенні біля кухонної перегородки розташувався венеер. У тому вужчому купе лише нижня та верхня відкидна полиці. Може, колись воно призначалося для кухарки? Тепер командирове.

Повечерявши й зачекавши доки черговий прибере зі столу та перемиє під краном у раковині посуд, можемо трохи побалакати про своє, бо вже навіть не має охоти спостерігати, коли затягують у якесь місто чи коли їдемо через поселення. Набридло дивитися на їхні «пісні» чували* (метрів два з лишком угору) та споруди лицем у двори. Вихід на вулицю (бо обійстя має замкнутий характер, при якому зовнішня стіна чувала – це одна зі стін житла) – лише через ворота. На Кавказі ворота завжди залізні й не схожі на сусідні, а обов'язково містять у собі якусь індивідуальність, як і самі їхні господарі. Але це на Кавказі. Тут, в азійській глибинці, мені все видалось однаковим, трохи схожим на наші колишні клуні для обмолоту зимою колосових.

*Чувал – вид каміна у народів Сибіру, Середньої і Передньої Азії та Кавказу, пристінна піч з надбудованим димоходом на каркасі з жердин, обмазаних глиною.

Розмову повів венеер на правах старшого. Та й справді вже, мабуть, скоро на пенсію Петрові. Рушниці він тепер не возить. Мабуть, після того випадку, коли вони зірвали стоп-кран і Василеві вдалося догнати одного з бешкетників, котрі гуртом «обстрілювали» секцію гравієм, а потім кинулися врозтіч. Зловить – зловили. А що з цим босяком робити серед степу? Тим більше, що, може, він і не найгірший, а тікав повільно, бо не кидав камінцями? Відчинили свою вузьку «шахту» із всякою всячиною й запхали «полоненого» туди. Везли аж до наступної зупинки. А вантажні потяги зупиняються рідко. Сидів у шахті, доки не передали черговому по станції. Думали, що покарали бешкетника, а виявилося – відкрили судову справу проти себе за знущання з дитини. Чим усе закінчилося, венеер не розповідав. Але відтоді старий рушниці з собою не бере.

Після недовгого маршруту довелося давати заявку у Фастів на ремонт, бо почав диміти один із дизелів. Воно й не дивно, бо навіть німці, як казали знавці, ставили на секції не нові дизелі, а зняті після війни з ракетних човнів. А тепер в одного з таких двигунів, котрий найчастіше запускався, бо зручно стояв, розладналось «випередження впорскування» солярки під поршні, куди воно мало потрапляти тоді, коли перший поршень на сім градусів не доходитиме до мітки на корпусі двигуна. Хоч як я старався відрегулювати ночами під час чергування той «момент впорскування», але двигун димів, якщо глянеш під час його роботи знадвору. Інколи менше, а коли й дужче. А дим – це ознака поганого згоряння палива, значить і втрати потужності. Правда, із соляркою в Союзі ніхто не мав клопоту, бо її було достатньо. Не раз бувало – ввімкнувши насос, аби підкачати в трьохсотлітровий розхідний бак у вагоні, котрийсь із чергових механіків забувався вчасно вимкнути насос, і той качав солярку у резервний, звідки вона витікала під

вагон, часом поливаючи скошене обхідниками залізниці сіно для корови, і він гарикав у двері, якщо потяг стояв. А коли на ходу, то могли викачати всю солярку під вагон. Цим трохи журились, бо слід було давати заявку на найближчу станцію, повідомляючи, що «потребуємо до заправки соляркою».

Хоча секцію й доправили до Фастова, але, щоб потрапити на ремонт, потрібно було стояти кілька днів на котрійсь із запасних колій на пасажирській станції, бо у ВЧД-2 запасних колій не було, а секції поступали – то на пофарбування, то на заміну колісних пар, бо «повзун» на колесі, ще в якоїсь потрібно перепаювати щось на компресорі. Одне слово – завжди черга. У нас же ще не закінчився 45-денний строк. Хоч уже й затягнули в депо, але двигун ще не відремонтували. Зате хтось украв мою книжку кулінарних рецептів, куплену в букініста. Це ж не партійна література, яку можна побачити навіть у Липецькій лавці, де стояли на полицях праці Маркса, Енгельса та Леніна. Колись кажуть, були ще й твори Сталіна. Пам'ятаю, до етики в університеті ми готувались по конспектах Босенко, яка мала стару-престару книжку, ще для панянок. Там дещо можна було взяти й для сучасної етики. Решта додавалась марксистсько-ленінськими поглядами. А вже книги з кухонних справ варто було шукати між старовини на ярмарках. У мене був уже сучасний порадник, з чого, скажімо, треба починати варити звичайний борщ. Взяли в мене книжку не ремонтники, бо й не могли знати про неї, та й не стали б нишпорити по шухлядах брудними руками. Просто хтось чекав появи на секції сторонніх. А про мою здатність робити добрі картопляні зрази з м'ясом чи варити вареники або пекти деруни, та й ще дещо готувати знала не одна зміна в депо, бо й коли стояли десь секціями в очікуванні, то хлопці не раз навідувалися за чиїмось запрошенням до нас на «десятку» в обідню пору. Та, власне кажучи, я й не жалкував за книгою, бо не планував подальшої роботи в

депо. Хай там як, але це не мій фах – міняти цілісіньку ніч кільця в компресорі чи гільзи у двигунах. Оце доки постоїмо в ремонті, то й спливе термін. А там якось має бути. Хіба я вже раз був без роботи? Але чомусь не каюсь. Пам'ятаю, як шпетила мене завідувачка кафедри з політехнічного, що не хотів іти з нею до ректора, аби перевели на інший факультет. А декан хімтеху став шанобливо вклонятись під час зустрічей у коридорі після нападок на мене представників влади…

Роби добро – добром і віддячиться

Хоч уже ніде й не працюю, а вироблена роками рабська залежність ніяк не дає випростатись. Особливо це стосується відносин з партією. З депо уже звільнився, але партійні внески вожу у Фастів щомісяця. Мабуть, я чогось не знаю про свій статус, бо й секретар парторганізації, щоразу беручи ті копійчини, ніби боїться мого зізнання, що я вже не їхній, хоч бачу, що він у курсі. Отак обтяжливо й спливає день за днем. Якби не Чорнобиль, то й клопоту не було б, хоч мені до пенсії ще чимало. Але їздили б сім'єю, як і раніше, по лісах. Щоправда, чи то таких «мисливців» побільшало, чи якась інша причина, але в останній рік торгівлі мама вже не приносили за стакан суниці по двадцять копійок, як першого року, коли в нас ще не було автомобіля й ми їздили автобусом до Хоцьок, а потім близько години йшли до лісу пішки. Не платили вже ні за який лісовий трофей останнього сезону стільки, як на початку промислу. Та скільки б не заробляли, а з голоду не померли б.

Хоч тепер живу на Лісовому масиві, але, як і колись, частенько буваю на Подолі, звідки, ще зі студентських років, піднімався фунікулером у район Михайлівської площі та до цієї грандіозної споруди над дніпрянською кручею – ЦК комсомолу. Спускаюсь чомусь у напрямку

філіалу музею Леніна, що на початку Хрещатика. Можливо, тому, що зліва розміщений Інститут філософії, у котрому я ні разу не був. Та щойно трохи пройшов, як побачив навпроти Стьопу Степового. З ним ми познайомились не в університеті, а в Сейді. Тодішній будівельний загін чомусь був дуже строкатий за віком, та ще й з командиром – студентом першого курсу. А взагалі всі вже «будівельники зі стажем». Були й незнайомці, серед яких Приймаченко. Я фактично виконував обов'язки майстра, бо виконроб із Воркути навідався до нас лише кілька разів за два місяці. Та й то, аби перевести нам чай, бо пив лише чифір і висипав у чайник відразу всю пачку. На Стьопу я взагалі не звертав уваги, бо мав багато облаштункових проблем. Але коли знадобився ківш, конструкція якого була мені візуально відома ще з часів роботи на будівництві в Києві (тільки хто його тут зварить, хоч і є з чого?), то визвався Стьопа Степовий. «Що намалюєш, те й зварю», – впевнено, без похвальби, заявив цей рослий новачок, облегшивши мені душу. Вдруге я звернув на нього увагу, коли вже закінчували відливати фундамент під трансляційну телевізійну вежу. Літні дні тут закінчувалися зарання. І десь о шостій вечора добряче темніло. Я ходив за чимось до будиночка, де ми жили, а це десь за півкілометра від будівництва. Повернувся й чомусь підійшов до розчинного ковша, котрий якраз завантажували гравієм двоє будівельників. Один з них – Стьопа Степовий. Світло електролампочки освітлювало сам фундамент і ледь досягало розчинного вузла, проте мені видалося, що Стьопа після кожної лопати гравію якось дивно поводиться. Приглядаюсь: а він весь спітнів і ніби зблід. Я відібрав у нього лопату.

– Що з тобою, Стьопо?

– Та нічого, нічого, – хоче якомога бадьоріше відповісти.

– На сьогодні з тебе досить. Я за тебе покидаю. Все одно скоро кінець робочого дня.

Увечері дізнався, що він діабетик. Більше я з ним і не стикався. А тоді, на заробітках, ми через кілька днів розпрощались із північчю, пообідавши перед відльотом у воркутинському ресторані…

– Ти чого тут тиняєшся, – запитав після привітання.

– Шукаю вчорашнього дня!

– І знайшов? – намагаючись підтримати настрій, жваво проказав Стьопа.

– Тиняюсь, бо роботи не маю.

– Ти ж, здається...? Пішли зі мною.

Я мовчки пішов слідом, тим більше, що він відійшов лише на якийсь десяток метрів від інституту.

– Юро! Ось чоловік без роботи, а в тебе є для нього місце.

– Ну то нехай сідає он за той стіл та й працює.

Для мене це видалось незвичним, отак зненацька – сідай та й працюй.

– Вважай, що ти вже на роботі. А зараз пішли туди, де в нас висять зразки, як писати офіційні папірці. Ось тобі бланк анкети. Пиши заяву й віднось секретарці, а вона доставить у відділ кадрів Академії.

Це здивувало ще більше, бо був уражений такою глибиною довіри цих двох людей, насамперед Стьопиної, прищепленої, мабуть, ще стосунками в Сейді. Адже ми ніколи більше з ним не спілкувались, окрім привітань під час зустрічей, також нечастих. Бо ми навчалися на різних курсах, а в гуртожитку я взагалі не бував…

Пізніше виявилося, що в редакції республіканського журналу «Філософська і соціологічна думка» працював якийсь хлопець, котрий чомусь не прижився. Це так я подумав, коли він звільняв мені стіл від своїх папірців. Я ж до будь-якої роботи, чи колективу, звикаю десь за два тижні остаточно.

Робота наша, молодших редакторів, зводилася до вичитування статей, які надходили до редакції і які вже прочитав та схвалив заступник головного редактора Юра Прилюк, демократ і прихильник зачатків політич-

ного руху за перебудову, котрий «задзвенів» у верхніх ешелонах культурного середовища. Директор інституту Шинкарук тільки значився головним редактором і підписував журнал до друку. Робота молодшого редактора не така й відповідальна, але тхнула канцелярщиною, бо змін у статті робити не можна, потрібно тільки «відловлювати» хиби друкарок, які допікали мене помилками та пропусками ще колись в управлінні у справах релігій. А ще ми, як молодші, робили переклади на українську, бо журнал видавався двома мовами. За переклади нам щось платили, але Юра забирав ті гроші на могоричі працівникам друкарні, бо журнал завжди затримував матеріали, а видавати потрібно було вчасно. То в друкарні цим і підробляли, залишаючись працювати понаднормово над нашим «запізненням».

Пізніше, на святкуванні Восьмого березня, Юра оголосив, що я вже подолав випробувальний термін і відтепер не член редколегії, бо вона складалася з наукових співробітників інституту, але член редакції й відповідатиму поки за всякий довідковий матеріал, що його публікують наприкінці журналу, та всіляку белетристику.

Проте я відчував до себе певну підозру, що стосувалася моїх політичних уподобань. На партійний облік у журналі я так і не став. Може, цьому причиною був мій лист до ЦК Компартії, у котрому я, зокрема, писав: «Що довкола діється щось не таке…, то нехай мені роз'яснять, а коли воно дійсно не "таке" – то мені з вами не по дорозі». Листа я відсилав ще в часи свого безробіття, але в обком партії якийсь Заворотський викликав уже тоді, коли я працював у журналі. Чи була якась ланцюгова реакція – не знаю. А от те, що трапилось у День злуки, очевидно, таки потрапило до Шинкарука в моє досьє. А справа виглядала так: у «ланцюг злуки» я не ставав, але на площу Богдана Хмельницького пішов, бо це й недалеко від Інституту філософії. Звісно, я прийшов не для того, аби мерзнути на січневому морозі. Вступив

у полеміку з однією дуже сильною противницею цього народного спротиву. Схоже, це була секретарка якогось райкому партії. Саме в розпал суперечки глянув у натовп, який зібрався на площі, бо не всі пішли в «ланцюг злуки», аж бачу – неподалік стовбичить колишній колега по університету й аж рота роззявив, так дослухається до нашої перепалки. Від земляка, бо це з їхнього курсу, я знав що Недошитий – стукач. Йому тоді чомусь уже підстаркувата бібліотекарка відділу філософської літератури частенько віддавала ключі, і він був за бібліотекаря. Проте університетські літа минули, а де він працює тепер – мені не відомо. Але оця наша «зустріч» біля пам'ятника Хмельницькому схилила мене до думки, що просто так це не минеться. Хоча воно одразу й забулось. Проте вичитка статей та переклади, котрі я робив дома, бо мав там кращі умови, як на роботі, не затуманювала свідомості щодо суспільного життя, яке вже «варилось» у котлі Народного руху за перебудову.

Якось у своїх справах я їздив у Житомир до троюрідної сестри Наді. Впоравшись за кілька годин із цим незначним клопотом, вирушив на автостанцію.

Тут, як завжди у нас, довжелезна черга за квитками. Стаю й собі. Коли це підходить якийсь добродій і запитує: «Кому на Київ?». Бо він, мовляв, все одно своєю «Ладою» їде впорожні, то за ті ж гроші, що віддамо за квиток на автобус, може довезти до Києва. Нас у хвості черги троє, бо якраз підійшли ще дві дівчини, які також погодилися їхати. Дорогою розмовляємо про наступні вибори до Верховної Ради, яка вже нібито має бути інакшою, як до рухівських протестів. Водій, з яким по суті ми удвох і балакаємо, жене авто зі швидкістю близько ста сорока. На моє зауваження, що за містом «дозволено лише дев'яносто», не звертає уваги. Аж тут і міліцейський свисток. Водій виходить з машини, бо така зараз тенденція, і відходить з міліціонером убік. Я очікую довгої дискусії, але він дуже швидко повертається. На моє запитання відповів, що охоронець по-

рядку тільки запитав його, чи проголосує він за нашу житомирську кандидатку.

Зрозуміло, що між нас почалася якась там полеміка, про що саме, я вже й забув. Але коли зупинилися біля метро у Святошині, бо я там виходив, то він виступив однією ногою з автомобіля й чомусь з надмірною цікавістю дивився в мій бік, доки я не спустився сходинками в метро…

Сказати, що нова робота мені до душі, було б нечесно. Зрозуміло, що я задоволений хоч би тим, що маю роботу. Найбільше мене дивує, що я чомусь швидко забуваю про своє безробіття, з яким уже не раз стикався відтоді, як поїхав із села. А точніше – як закінчив свою будівельну епопею, котрою був не задоволений. Якщо робити якісь аналогії й порівнювати роботу, яку я виконую, і мій внутрішній потенціал, то це можна було б описати, скажімо, як вантаж, котрий посильний для автомобіля-ваговоз, із вантажем, посильним для мопеда з кузовом. Може, порівняння й примітивне, але так воно було і є. Ще коли працював будівельником, відчував той незначний вантаж, з яким мав щоденно справу, це якщо брати інтелектуальні здібності, які міг би десь застосувати. Але так влаштований людський світ – у ньому багато нерівностей та урвищ.

Тепер, працюючи редактором у республіканському журналі, я ніби в чомусь і не дотягую, і водночас живу з постійним відчуттям, що за мною тягнеться якась невидима прив'язь, яка зобов'язує чинити так, а не інакше. Моя колега Лариса, котра, як і Стьопа Приймаченко, уже старший редактор, бо тут десь чи не двадцятий рік, каже інколи: «Корнію Севастяновичу, чому ви щодня приходите на роботу о десятій, а не як ми – о чотирнадцятій?». «Мені так потрібно, бо я під чиїмось наглядом». А оце недавно вона розмовляла зі Стьопою, і він чомусь висловився, «що Стеблину можна звільнити тільки через мій труп». До чого це? Хоч і сказано було не для мене ніби, але так, щоб я почув.

І от учора вони зі Степовим аж до вісімнадцятої, себто до кінця робочого дня, просиділи в Юриному кабінеті. Оскільки кабінет відразу за тонкою перегородкою, то чути було якісь суперечки, але слів не розібрати. Однак, збираючись уже додому, Лариса сказала: «А вам, Стеблино, таки дійсно потрібно вчасно приходити на роботу». Це лише застерігало, хоч в очі нічого ніхто не говорив.

Незабаром у Москві мав відбутися двадцять шостий з'їзд партії, де мали прийняти черговий п'ятирічний план. За Хрущова був і семирічний. Сьогодні в актовому залі інституту загальні збори, на яких мають висунути учасника з'їзду, а може, і кандидата в члени ЦК Компартії Радянського Союзу. Лариса тільки підбурювала піти в актовий зал та поставити кандидатові якісь незручні запитання, бо в нас, мовляв, збираються тільки для проформи. Вона казала правду, але зважив на сміливу пропозицію тільки я. Був, звісно, на зборах і Юрій Прилюк, бо ж він негласний головний редактор. Не знаю, чи й був тут хто-небудь без наукового ступеня, оскільки сюди щорічно приймали по кілька випускників філософського факультету, але вони вже через кілька років ставали кандидатами філософських наук, а талановитіші ще через певний період захищали й докторські, і тоді або займали командні пости в самому інституті, або переходили в інші вузи та на високі посади на периферії.

Збори як збори. Оскільки вони тематичні, то відразу виступає директор інституту Володимир Іларіонович Шинкарук з доповіддю чи, може, звітом про роботу, після чого мають виступити також інші й рекомендувати доповідача чи то делегатом з'їзду, чи кандидатом у члени ЦК. Я трохи запізнився, то й не розібрав до пуття.

Після виступу ставили питання, але, як і казала Лариса, тільки для проформи. Сягнула й мені думка поспитати, бо в попередні часи, коли він був ще деканом, я ніскілечки його не боявся й поважав як людину. Пам'ятаю, коли я вступив до аспірантури, то одного

разу ми з ним випадково зустрілися в букіністичному магазині, що на вулиці Шевченка, і хоч нас розділяло кілька кроків, але він тоді, шанобливо схилившись та приклавши до грудей руку, привітався.

Отож я підвівся й розпочав: «Володимире Іларіоновичу, у марксизмі є різне трактування відчуження праці. Бо є праця примусова, такої величезна кількість, і праця, котра робиться людиною вільно, не примусово. В усякі періоди життя вони нерівноцінні. То чи скоро настане той час, коли добровільна праця витіснить з людського життя примусову й замінить її добровільною? І в якому співвідношенні вони тепер, коли вже побудовано соціалізм?».

Директор інституту, який добре мене знав, поволі повернувся до ряду, де я стояв, і поклонився зі словом «спасибі», так само, як колись у «Букіністі», але тепер це викликало трохи інші почуття.

Відповідав він нечітко, вживаючи масу словесних оборотів про сучасність і майбуття, а я підсвідомо розумів, що це мій кінець. Особливо ж утвердився в цій думці, коли на виході із залу ми були майже поруч із Юрієм Прилюком, однак він мене «не помітив», хоч ми сьогодні ще й не вітались. Прилюк перемовлявся з кимось із рівних собі, проявляючи явну байдужість до оточення, хоч по його обличчю я бачив, що він цю байдужість вдає, думаючи зовсім про інше й насамперед турбуючись, аби не опустити власну планку, бо батько його був дисидентом, і тільки Юріїв талант тримав його нарівні з рівними.

Останній стілець

Зовні все йшло, як ішло. Ми коптіли над статтями, готуючи черговий журнал, за стіною в редакторському кабінеті чути було обривки якихось дискусій. У нас по-

явилася нова колега, яка привезла вже із собою з Московської аспірантури диплом кандидата філологічних наук, що дуже тривожило Ларису, бо в неї не було наукового ступеня і хоч мала дев'ятнадцятирічний стаж та посаду старшого редактора, але очікувала колегу з тривогою, так чи інак виказуючи цю боязнь своєю поведінкою. Світлана Пилипко була спадкоємницею в професії, бо й досі частенько по радіо звучав гарною українською мовою голос її матері (хоча, можливо, лише однофамільці).

Сама Світлана мала спокійний доброзичливий характер і ставилася до мене дуже прихильно, а часом і виручала в чомусь, що мене дивувало трохи, бо відчував у її голосі навіть нотки співчуття до мене.

Минали зимові дні. Пожвавлене цвірінчання за вікном горобців обіцяло вже весну. До роботи редактора я звик, от тільки ніяк не навчуся «відбиватися» від вічних прохань відповідального секретаря – добродушної й тямущої Жанни Борисівни – перекласти якусь статтю, бо в мене це виходило швидше. Може, тому, що працював над статтями дома, де мав спокій (бо хлопці вже по своїх роботах), а також необхідну літературу та словники. На такі книги я грошей не шкодував.

Непокоїла тільки незакінчена в селі хата. Мама, як завжди, зимували в Києві, то хвилюватися нічого. Але я стояв у цьому житті завжди, як канатоходець на линві. Бо «найстійкіше» почувався зі студентами в аудиторії, куди я завжди йшов як у товариський колектив, який на мене чекає. Але до них мене не допускали. Звісно, мав би я нахабнішу натуру, то не пішов би з політехніки. Але я такий, як є, завжди чомусь відчуваю свою невдачу і невдоволений нинішнім становищем, однак не каюсь.

Закінчувався квітень. І хоч весна цього року була якась прохолодна, затяжна, та останніми днями потепліло, тому одразу згадувалося село, і я вже подумував, чи не кинути все до біса та не поїхати туди, де народив-

ся й де мене завжди щось чекало, нагадуючи про молоді роки, хоч вони й замішані не на молоці з «молочних річок», а на багнюці та болючих маминих різках, але то все моє, і тепер воно стає щораз ріднішим, тому що нагадує роки, коли я радів своєму прізвищу, бо воно звучало для мене як людське схвалення, що є отакий от Я. Так мені принаймні здавалося. А теперішнє застрявало в постійних неприємностях, та й прізвища свого вже не люблю. Бо як тільки те прізвище звучить, то вже не очікуй добра. Востаннє воно для мене гордо звучало у вечірній школі по вулиці Донецькій, 64.

Тепер постійні клопоти – вони якісь ніби й мої, бо щоденно зі мною, але вже ніколи не буває радості з нічого, котра частенько навідувалась у мої вісімнадцять років. Тепер усе буденне, і тільки позбуваєшся одного клопоту, як спотикаєшся об інший. І варто сказати, що все це повсякдення не відокремлюється одне від одного, а є ніби якимось суцільним тлом, у якому не бачиш ніяких просвітлень, що зігріли б твою душу. Дружина в мене ніби й слухняна, але безініціативна і, як мені здається, щаслива десь поза домом. Часто «відробляє» прогули, котрих я й не бачу насправді. Я не настільки ревнивий, щоб стежити, але щоразу дивуюся, коли вона інколи, повернувшись з роботи, відразу біжить у ванну й там векає. Раніше посилалася на вагітність, а тепер ні на що не спихає. Трохи дивують і постійні любі для неї згадування про те, як вони увечері на роботі розглядали якісь сумнівні фотографії в чоловічих компаніях. Чи то, може, вона мене зумисне дратує тим патяканням. З роботи дружина завжди приходить уже десь під одинадцяту, хоч ранкова «планерка», за її ж таки словами, закінчується десь чверть до дев'ятої. Та й знання нею усіх автомобільних дорожніх знаків також дивує, бо часто й мені підказує їх значення. Правда, ті знання, певно, отримані, ще до заміжжя. Але й тепер частенько каже, що возили хворого на огляд до якихось фахівців, яких немає в їхньому закладі. Ще до роботи в кадебістському

лазареті працювала з рік на дільниці. То часто хвалилася, що тільки два чи три призначення на сьогодні. А як піде на ті ін'єкції, то ледве встигає на обід.

Дітей годувала та доглядала завжди бабуся. Я мовчав, бо постеріг, як моя мама бояться розпаду сім'ї. Чого вартий тільки той випадок у мої студентські роки, коли ми працювали в Сейді і я щонеділі ходив на пошту, сподіваючись отримати листа «на вимогу», але так і не отримав жодного. І було це саме того літа, коли ми мали отримати квартиру, тож я з нетерпінням чекав вістей з дому. Але навіть тоді мама не «піділлляли бензину» у явне вогнище.

Переді мною ж не раз поставали спокусливі молоді особи, бо ж така була робота. Та й, мабуть, недарма Людмила Леонтіївна, доцент, за якою я вів семінарські, казала: «Та вони ж там всі закохані у вас!». Проігнорував, як був студентом, і білявку, яка потім стала відомою людиною в освітянській спільноті…

Сьогодні чомусь із самого ранку я знадобився Юрі. У нас при звертанні не заведено зважати ні на вік, ні на посади. Усі звертаються на ім'я і на «ти». Подає мені руку і якомога м'якше каже:

– Подавай, Корнію, заяву «за власним бажанням», бо на тебе в Шинкарука вже аж чотири скарги. Від трьох я відбився, а четверта зачепила, мабуть, чимось владні структури, а, може, й Самого.

– А ти знаєш, що я вже й сам над цим думав. Бо тут стільки «перелазів» попереду. Не моя це робота – вишукувати помилки машиністок. Питання тільки в тому, а що ж ти скажеш, як будуть допитуватися про мене з майбутньої роботи, якщо я її відшукаю?

– Скажу, що ти поет і в нас тобі сутужно.

– Така відповідь мене влаштовує, але знаєш, Юрку, що мені в цьому суспільстві не вжитись, між нами буде сказано. То щоб ти сказав, якби я й зовсім нікуди не влаштовувавсь? Для пенсії в мене років вистачить, бо з чотирнадцяти – тягну цю лямку…

– Ну й добре зробиш, якщо є за що жити. Тепер тебе вже за «тунеядство» не виселять. Живи до пенсії – як зумієш.

На цьому й порішили.

– Та коли я вже прийшов на роботу, а завтра Перше травня, то ще допоможу прибирати, бо бачу, що ви налаштовані на прибирання.

– Як хочеш. Все одно у свята тебе ніхто не стане звільняти.

Вигрібаючи всякі злежані папери з тепер уже не «моєї» шухляди, я раптом відчув під пальцями щось кругленьке. Витягнув. Так і є – ручний годинник і ще якась стаття, здається, за пропажу якої мене ще й вилаяли. Не дуже пам'ятаючи її зміст, я тоді й не відбивався. А коли глянув тепер, то вона й не мною вичитана. Як вона опинилась у моєму столі – гадки не маю. Годинник я відразу віддав Юрі. Він ніби цьому зрадів і відразу побіг з ним на перший поверх в Інститут підвищення кваліфікації викладачів, аби віддати годинник його господареві. Пригадую, як кілька місяців тому, відразу, як я сів за цей стіл, мій попередник прибігав сюди, зоглядівшись, що нема годинника. Але я в його колишній шухляді достеменно не копирсався, то й відправив товариша ні з чим. Ми з ним справді трохи товаришували, оскільки останніми студентськими роками обидва жили на лівому березі Дніпра, тож часто стикалися в метро.

Отак я назавжди розпрощався зі своєю роботою, а водночас і з іще свіжою в голові студентською молодістю. Від завтрашнього дня я знову селянин-колгоспник, і мені вже не потрібен диплом, до якого йшов такою довгою й нелегкою дорогою через виснажливі роки. В мені щось ніби надтріснулось. Але особливо в мами, котрі так багато чекали від мене, а дочекались тільки цегляної «темниці», бо погасла так і не розпалена свічка очікуваного щастя. Хоча, як на мене, то яка різниця на якому рівні соціальної драбини тебе наздожене

твій біологічний кінець? Зрештою, мені осточортіли ті вічні побоювання, що в аудиторію прийде якийсь перевіряльник, що знову тобі дадуть якесь дурнувате «політичне» завдання: заставити котрогось підлеглого поголитися чи без причини втручатися в студентське життя, аби виховувати не справжніх людинолюбців, а слухняних бовдурів, які мають лише стежити за вказівним перстом нашої партії.

У селі я був господарем і «сперечався» інколи лише з природою, коли надмір поливала поля в період жнив чи сушила їх тоді, коли мала напувати. А землякам я лише щось радив, щось підказував, коли запитували. Там я мав пошану, а до тутешньої, мабуть, не доріс чи, може, не сприймаю її такою, якою вона постає в оцьому освіченому світі.

Повернення

За сімнадцять років міського життя я чи не щороку навідувався в Липки з того чи іншого приводу. Хоч тут після тридцять третього найріднішими були лише троюрідні. Їздили часом з мамою на проводи, доки обоє були киянами. Зрідка кликали й на похорони. Бо життя мотало свої роки. Запам'яталися проводи, коли померла остання з Віцькових, сестра моєї рідної бабусі, яка не дочекалась онука на цьому світі через голодовку, Ониська Горінькова. Вона мене любила – як тільки прибігав у гості, то посилала на здоровецьку дику черешню, що від дороги на межі з Шимоном. Черешні були чорненькі й гіркуваті на смак, але я їх пам'ятаю. Не забуду й бабу Ониську, яку й мама найщиріше любили. А Горінькова вона стала через чоловіка Антона, який постійно бідкався: «Ой горінько–горінько!». У Липках живе ще середня з дочок, бо найстарша досі у Воркуті, хоч уже й відсиділа. Там вона і свою пару знайшла, і

двоє синів народила. Втекла до неї з колгоспу й найменша Горінькова – моя однокласниця Оля. Біля Ониськи була тільки Валя з дочкою Надійкою.

Сопронові нащадки не дуже родичаються, бо Степаня, тобто моя мама, дуже чесні, а ті не люблять таких.

Але поїду завтра таки на Миштине обійстя. Бо після того, як він обгорів п'яненький у хаті, обійстя успадкував його найстарший син Колюнька. То оцей успадкований недогарок, з городом для мами, я купив, як Чорнобильська станція зірвалась. Та, власне, думаю на цьому городі й доживати.

Миша, або Мишта, як казали позаочі, до війни трохи жив у Києві, то й ім'я російське. І син його середній був Вовка, а не Володя, та й сам Колюнька насправді звався колись Колею. Жив останні роки Мишта одинаком, бо дружини його померла від інсульту. Помер і Вова, з яким я трохи ходив до школи. Бо хоч і старший на два роки, але його не раз залишали на другий рік. Тупуватий, видно, був, але задавакуватий, то завжди бився з Коришкою із Закусиловки після уроків.

Повертатися тепер у село мені було просто, бо мама вже літували в Липках, та й з переїздом ніяких проблем, бо продав після чотирьох років гасання з весни до снігу по лісах «Запорожця» і купив семирічні «Жигулі». Щоправда, зауважу: на чому тільки держава не наживається! Років два назад новенькі «Жигулі» коштували десь біля чотирьох тисяч Хоч без черги в кілька років їх не сколупиш. То сходились із перепродувачем – як виходило. Але десь позаминулого року в магазині ті «Жигулі» подорожчали на тисячу, то тепер мусив заплатити на стільки ж більше і я. Робилися ж вони до подорожчання, а купую таки зараз, коли авто вже сім років. Обурливо, але кому поскаржишся, коли суди для того й створені в нас, аби на користь влади судити.

Тепер Чорнобиль позбавив можливості підробити літом на дарах лісу, то змушені жити коштом городу. Добре, що мама – пенсіонерка, то ніяких податків. Виоре

весною колгосп за три карбованці, то й сапуй до осені, доки не прийде пора збирати врожай. Я вже, здається, казав, що котроїсь весни ми із синами город викосили та колгоспним трактором виорали, то тепер ніби так і треба. Сади та сапуй, а восени збирай та пакуй.

Зараз їду в село, може, і назавжди. Залежить від того, як приймуть односельці. Бо коли «втік» у шістдесятому, то багато хто перестав здоровкатись, як навідаюся з якоїсь причини в село. Не люблять селяни зрадників, як і я колись їх ненавидів. Але, гадаю, це перехідне. Та й років скільки ж минуло. Тепер багатьох уже немає. Помер від раку й Березіній, і ветлікар Матвійчук, який мене навчив жерстяної справи, бо сам колись був помічником бляхаря в панській господі. Немає й Парасі – так ми називали зігнуту в попереку математичку старших класів, нова тепер і хімічка, алгебру ж викладає Балтинова мати. А голова колгоспу уже третій після Березнього. Та й узагалі їх на моєму віку було стільки, що й чорт ногу зломить рахуючи. І мого вчителя та великого приятеля дядька Якуба Лисовського, по вуличному Лиса, також інфаркт десь після п'ятдесяти спровадив на цвинтар. От другий приятель та наставник мій – Данило Олійник – ще живе. Навіть на велосипеді, подарованому Житомирською обласною бджоло конторою за найкращий медозбір по області, ще їздить. Мабуть, приїде, як почує, що я вже в Липках.

Та хіба всіх згадаєш, навіть тих, які в найближчих кутках жили? Бо ж для мене не менш важливо, як сприймуть ті, котрі ще живуть. Бо я тут був певною «величиною», хоч багато хто й тоді недолюблював, оскільки я за радянську владу дуже агітував. А що в колгоспі безлад, то вважав, як і більшість односельців, це через те, що голова колгоспу не тутешній, а завжди його привозили з району. Дехто казав, що не треба голосувати. Але чи ж знає хтось, навіть і з найдальших околиць, щоб хитрющі райкомівці не підговорили проголосувати. Піднімуть руки активісти, то тягнуться догори й у решти,

бо не хочуть бути в «пасинках» у нового голови. Був у нас і мудрий та хитрий колишній сусід з чотирикласною освітою – Кушнір, тепер покійний. Головував того літа в п'ятдесят третьому, як Берію скинули. Бо саме від голови колгоспу я про це дізнався біля молотарки. Але хіба від того щось десь помінялось? Такий «порядок» скидають на наші голови завжди зверху.

Правда, завжди так було, і так є: коли в якомусь там селі натраплять верховники на якогось упертюха, котрий гне своє, то верхівка цим і користується, підкидаючи йому дармові позики з державної казни, та технікою новою забезпечують, і не прискіпуються. Піднімається таке господарство при доброму господареві та хитрій владі. І стає такий колгосп зразком державного масштабу, і тоді показують його можновладці на сторінках їхніх газет та оповідають про нього по радіо. Дивіться, мовляв, що буває коли люди старанно працюють, зі справжнім господарем. Для багатьох, певно, це зрозуміло, але що зробиш, коли ти не потрапив у ту колію. Та й узагалі класики вважають, що середня величина по державі виводиться із суми роботи п'яти звичайних людей. Бо хоч би й справді віднайшовся такий талановитий господар, то візьміть до уваги, що Іван Піддубний чи Жаботинський були винятками між людей, і всі такими дужими не будуть. То й сподіватися на масовий сплеск таких «передових» господарств – наївно й безглуздо. Я це зрозумів, «прокипівши» шість років у колгоспному «котлі». Але це для бесіди десь на Великдень за чаркою. Бо повсякдення складається як складається. І мені ось саме сьогодні треба щось робити, бо під лежачий камінь вода не тече, кажуть. Хоч і не тією стежкою, якою ходив шість років на межі дитинства та юнацтва, а вже ось цією, від нового, колись Мишиного обійстя, іду на пасіку, де тепер господарює нібито свояк, бо тримає Ліжбіту, мамину далеку родичку, з котрою не пам'ятаю, щоб будь-коли ми й спілкувались, окрім як на їхньому весіллі. Але з Володимиром Антоновичем таки хочу товаришувати, хоч і молодший. Чоловік він дуже спокійний. Як сватав Ліжбіту, то критикували, що молодший, а ще має якусь ваду здоров'я. Та от і досі тримається. Навіть народили двох дочок і сина. Більше вона все «хворіла».

Синиця (це по-сільському) доглядає колгоспну пасіку, бо Данило вже своє відробив. Чекаю Антоновича з осторогою, бо імунітет від бджолиної отрути ледве витримує одну зиму. А від мого пасічникування уже он скільки років пройшло. То не хочу з першого дня в селі ходити запухлим. Проте коли він став обшкрібати порожні рамки від усякого налиплого та наліпленого бджолами, узявся допомагати. Років кілька тому пасіку поклав на дно вуликів при зимівлі кліщ вароатозу. Антонович спочатку не надто радо приймав мої старання, бо після хвороби бджіл зішкрібати потрібно дуже старанно. Але потім заспокоївся, оскільки я робив це не гірше за нього. Від такої роботи я нічого не мав, окрім спогадів про минуле. Казав колись бригадир Ясінський, коли я переходив з пасіки в бригадирство: «Будеш ти, Стеблина, шкодувати за втратою такого благодатного місця, де тебе ніхто з начальства не зачіпає, бо вони нічого не тямлять у бджолах, а головне – бояться бджолиних жалець».

Оскільки не маю ніякої скотини в господарстві, а город уже посадили, то поки не зійшов, аби сапувати, я приходжу в садок щодня. Колишній колгоспний сад із багато ряддям пепінки та антонівки викорчували, то це на пасіці залишилося трохи плодових дерев та вишневих кущів, котрі небаченою густиною прикривають пасіку од вітрів з поля.

Невдовзі після приїзду переходить на селі мене якась повнотіла молодиця, яка, бачу, знає про мене все, хоч «чужий» тепер, та пропонує приймати колгоспну пасіку. Здогадуюся – це зоотехнічка. Дякую за пропозицію, але відмовляюсь. Річ у тім, що в Антоновича хворе серце, тож йому вже важко доглядати близько сотні

вуликів. Це здалеку здається, що пасічники нічого не роблять. А насправді тут є такі дні, що й дуже важко. Воно хоч качати мед і приємно, але як удалий медозбір, то це близько двох місяців важкої роботи. Коли й немає гарного медозбору, то виписуй у конторі центнери цукру, тягай важелезні мішки, бо кожен – сто кілограмів, та вари сироп, а потім, розливши в порожні рамки, рознось їх по пасіці. А найдальші вулики – за сотню метрів від зимівника, де вариш сироп.

Допомагаю чим можу. Я дуже люблю косити, то скошую між вуликами траву, а висохне – згребемо та знесемо в копицю біля дверей у зимівник, звідки увечері, коли сіно підм'якне й спаде жара, викидаю на горище. Антонович буде приймати біля ляди, а я носитиму навильники.

Зрештою вирішую заводити бджіл і собі, бо ж я уже двічі хворів на жовтуху, чи, як ще кажуть, хворобу Боткіна. Тому мед для мене – ліки. Антонович щоразу наливає трилітровий слоїк. Але ж і совість треба мати! Бджоли у травні дуже рояться. То він домовився так: якщо рій вилітає з вулика, коли його немає на пасіці, а я живу близенько – то він мій. Бо все одно рій, посидівши хвилин п'ятдесят, чкурне на розвідане вже бджолами місце. То нехай краще буде мій. А вулики я, як колишній столяр, роблю сам.

Отак потроху і входжу в нове-старе життя. У клуб уже старий, то не модно. Воно тепер і зайвий клопіт, оскільки на столі телевізор. А компанії вже не потребую. Померла моя компанія мало не вся, залишивши мене бути свідком на цьому бурхливому світі. Правда, Василь та Перепеличка ще живі. Василь якось там дибає на п'ятах, бо передки відморозив. А Стьопа Ліксандрин тепер ковалем. Борони та культиватори відновлює в колгоспній ковальні на Самані. Тепер усе господарство перебралося на Саман. Дещо, правда, лишилось і в старих двох колгоспах: на Шляхті, в колишньому «Сімнадцятому» – свині та вівці, а від «Більшовика» на Бухаловщині нічого, окрім самої Бухаловщини та організованої вже не колгоспної, а чиєїсь пилорами. А ще, правда, Субота, син колишньої вчительки, та діда-бджоляра, пасіку доглядає, бо вона як була в усіх трьох колгоспах, так і залишилась.

Крах

Дровиняка, якщо втрачає своє колишнє значення, гниє спочатку непомітно майже. У своєму осередді вона вже давно його згноїла. Але не всяк відразу це зрозуміє, бо зовнішня «дерев'яність» починає відкришуватися поступово.

Хіба я, не бувши тепер навіть «корою» отієї ломачини, міг відразу примітити, що це вже не те, знане ще з дитинства. Як я уже й казав, від «Сімнадцятого» залишилася якась «неправильна» свинарня та нововомодна кошара (побудована вже на місці старої довжелезної конюшні з воловнею), у якій ще мекають ягнята та їхні матері, відшукуючи в отарі одне одного, щоб прогодуватись. Є ще пара приміщень для телят та ялівок, котрих би на саманівську ферму. Але я тепер нічого не розумію, що тут діється, бо втратив навіть колишню владу над кіньми, яких тут є три пари для обслуговування тієї живої скотини, що тут іще мешкає між майже розсунутих стін колишньої ферми. Уже й боюся тих коней, бо вони ніби знають, що я не «їхній», тому різко мотають головами, коли заходжу в їхню «тимчасівку», та погрозливо прихають ніздрями, ніби відлякуючи. Гришка Маринчин, мій колишній кориш, який тут конюхом, коли я попросив коней, щоб заволочити виораний трактором город, бо в того не було борін за плугом, направив у ту «конюшню». То не повірите: я побоявся тих страшних створінь, на спини яких, тримаючись за гриву та обхопивши ніжками їхню передню ногу, колись як по

стовпу, вилізав, і вони мовчки чекали моїх команд. А оці, здається, мотляють головами на мене, теперішнього, зовсім не думаючи мене слухатись. Що у світі перевернулось? Тоді я, звісно, вилаявши себе, запряг і заборонував. Але в середині моїй уже працював невидимий годинник часу, який «показував» інші часи.

Однак робота в селі завжди очікує свого виконавця. Зимою в Києві задешево накупив у школярському магазині промислових залишків для шкільної ручної праці, з котрих і склеїв перший вулик. Бо, як колишній бджоляр, не міг не мати в селі на дачі хоч одного вулика, зважаючи на стан здоров'я, про який ще колись лікарка-терапевт сказала: «Хочете трохи пожити – то їдьте в село та розводьте пасіку, бо з таким здоров'ям не світить вам ніякий університет». Проте, мабуть, я дуже чіпкий до життя, отож поки не вмираю, то мушу видряпуватись, бо ж іще не виконав обіцянки, що її колись на Ірпені дав дядькові Якубові Лисовському: написати правдивий роман. Тепер час цьому ніби сприяє…

Проте потрібно будувати зимівник. Колгоспну пасіку ми заносили в колишню куркульську хату. А в мене такого немає, бо старший із моїх двійнят має до бджолиних укусів алергію, то мушу ставити пасіку аж у кінці городу, за двісті метрів. Зимуючи надворі, бджолам, аби не загинути з голоду, потрібно вдвоє більше меду. А я знову ж безробітний…

Андрій Якович

Котрогось дня був на пошті, то й до сільради заглянув. Колись вона містилась у лівому крилі старого клубу, зробленого ще з церкви після революції, а бувало, що й кочувала в Криве, бо між нашими селами тільки місточок через риштак, повноводний лише весною. Тепер і клуб закінчують якісь чужі будівельники із Західної, і сільрада вже стоїть через дорогу, де була колись хата однорукого Гриші Колія. Потріскалася, правда.

Між нами кажучи, доки цемент буде дефіцитом, доти тріскатимуться будівлі не лише в Липках, бо ж цемент усім потрібен, а самогон будівельники люблять. У сільраді побував у секретарки Валі, яка нам ще й далека родичка і живе тепер через кілька хат. Писав там заповіт. Уже й на двір вийшов, коли хтось стукає в шибку вікна, що виходить на дорогу. Вертаюсь у сільраду. Двері ліворуч відразу біля вхідних. Тут сидить сільрадівський «бухгалтер» чи як його там називають. Бо раніше такої посади не було. Заходжу, а навстріч із-за столу Андрій Якович.

Немає в селі жодної людини, яка б його не знала, і немає такої хати, у котрій би він не побував, чи не знав прізвища господарів. Бо був як не головою сільради, то її секретарем, а за часів мого парубкування і завклубом був. Та йому й тимчасових доручень не бракувало. Ходив, не знаю навіть з якою посадою, переписувати щозими після нового року по хатах поголів'я худоби, головно – поросят, котрі старші двох місяців. Якщо потрапив кабанчик чи свинка на папірець – то вже сорок дев'ять кілограмів свинини мусиш здати в державу, як заколеш. От не знаю, чи ми платили щось, бо за здерту шкуру давав нам колій Опанас п'ятнадцять карбованців. А замість свинини, бо кололи таке, що чи й виросло пів центнера, здавали цибулею. Тоді родила добре й не гнила, доки нею не стали промишляти в південних районах. Чи хворобу якусь хтось привіз, чи хтозна. Мабуть, що конкуренція, бо теперішня не лежить до весни – гниє.

– Ну! Як воно живеться? – вітається Андрій Якович до мене, зраділий зустрічі.

– Та живий ще. У двотисячному на пенсію. А поки що з материного городу харчуюсь. Опеньки восени збираю, хоч і радіацією страхають. Мати вже не ходять. Щодня ранком виношу під горіх на тапчан. Ви скажіть, Андрію Яковичу, чому я третину людей у Липках не впізнаю?

– Так у нас тепер, може, з третину – чужі. Як буряки сапують – то приїздять десь із Західної. А ти ж знаєш примовку: «що нехай і сова, аби з чужого села», тож хлопці сватають. Та й узагалі народ став непосидючий, не такий, як був у старі часи… А ти тепер з університетським дипломом!

– Колись піднімав руку за владу – то до диплома якось дотягнувся. А тепер не встою я з владою на одній стелині.

– Да-а-а… Пропали й мої старання. Все думалось – ось ще трішечки не дотягуємо до нового життя. Все старався, як міг, гадаючи, що скоро залатаємо ось ще цю дірку, а потім цю. І так з року в рік сподівалось…

Андрій Якович говорить довірливо, оскільки добре мене знає ще з тих років, а я слухаю й «не чую», бо всередині звучить не його голос, а мій власний, котрий каже те ж самісіньке. Тепер ми обидва на якійсь зачаклованій кладці, по якій і йти далі немає куди, бо це зрозуміли й у верхах, і розвернутися нема сенсу, бо ми ж уже не ті люди, які були до нас. Ми виросли в інші часи і формувались на інших засадах, а тепер виявилося, що це нам не під силу. І все, що ми робили колись, пішло на шкоду людям. Бо забулися гарні колишні традиції й цінності, де було правило: не клав – не бери, не сіяв – не жни. От тільки прислів'я, що робота дурнів любить – теперішнє. І колгоспна примовка «не вкрадеш – не проживеш» також нова. Та хіба можна перерахувати всі дідівські добрі традиції? От теперішні – так завжди на язиці. Тільки безрезультатні вони, як і недавня комуністична заповідь, перенесена партією майже дослівно з Біблії: «Возлюби ближнього свого, шануй батьків своїх, допоможи нужденному…» Та хіба я пам'ятаю той новий комуністичний заповіт, коли й церковного не вчили? Хоч би мав пам'ятати, коли закликав туди, до щасливого та справедливого життя. Але ж не вийшло в нас, як не виходило це й в утопістів шістнадцятого століття, хоч і називали ми їх утопістами, а свою ідею – науковим

комунізмом. Тільки несправжня науковість вийшла. Основою її, по-моєму, було відкриття «додаткової вартості», котра й розбуркала шукаючих справедливості. Але, як казав, здається, Енгельс, між людей панують не людські відносини, а речові, яких не подолав і цей так званий науковий комунізм.

У двері хтось постукав. Це прийшли за мішками, купа котрих лежала в кутку бухгалтерської кімнатки.

– Це вже третій рік щоосені район спонукає до «добровільних» пожертвувань картоплі на обласну лікарню, – мовить колишній завклубом.

Більше Андрій Якович нічого й не каже, але в мене зародився сумнів в істинності цього заходу. Точніше – він істинний, бо он у кутку купа порожніх мішків. Сумнів тільки – чи хворим та картопля? Бо це ж, мабуть, по всій області проводиться такий захід. Проте і я прошу мішків зо два за старою патріотичною звичкою.

– Та в тебе своя машина, то… з'їсте й самі в Києві ту картоплю. Рік довгий, а в тебе сім'я – п'ять ротів.

Це мене дуже здивувало, але й направило на думку, що Андрій Якович, як і я, – справжній патріот, мабуть, більший за своїх односельців, серед котрих виріс, і знає ціну життю не в бутафорському його сприйнятті, у якому жила з нами величезна маса людей.

Індус

Індусами після революції в нас називали тих упертих, хто не вступив до колгоспу. Можете й мене до них тепер зачислили. Бо хоча ще не пенсійного віку, але індус. Моє щастя, що тепер таких не обліковують, бо, окрім якогось десятка штундів, тих індусів у селі й не водиться. Навіть Доміно і той перевиховався. Чи, може, соціалізмові це вже не завада? Одне слово, влада, на щастя, вже й забула, що треба в усьому обмежити індуса: і зем-

лі дати тільки п'ятнадцять соток, а не близько пів гектара, як колгоспникам, і не орати колгоспними кіньми, а нехай самі скопують, коли такі розумахи. Однак часи вже не ті, та і я з київською пропискою, то претензій немає, бо біля недужої мами. Хотіла зоотехнічка пасічником зробити, але то вже пройдений етап. Хоч на пасіці й справився б, тільки для чого? Аби щоліта дарувати голові колгоспу чи котромусь районному керівникові по бетону меду, бо ж щоразу Синиця, як і Данило колись, дає відчіпного, щоб не тиснули на не молоду вже людину. Та й з тими центнерами, що накачуються, невідомо що робиться і куди вони до наступного літа діваються? Пригадую, відразу після війни голова колгоспу Олійник роздавав на трудодні. Тоді ще, здається, майже все приоблене колгоспниками, частково роздавалося на зароблений трудодень. Навіть коноплі, які тоді ще сіяли на мотуззя для упряжі та мішки для зерна. Чи то мені так здавалось? Бо ж малим ще був. Тепер багато що не так. Тому від пасічникування відмовився, бо вже й так не раз зраджував своїм принципам справедливості. А працюючи біля чогось, важко втриматись, бо, як кажуть: «У колгоспі як не вкрадеш – то не проживеш».

Це вже не перше літо, як я в Липках. Ви не дивуйтеся, що так багато уваги приділяю оцьому щоденному. Бо «глибока» задумливість не зайва. Адже наше життя – не що інше, як час існування в матеріалізованій іпостасі. Може, і лаятись будуть за таку характеристику людини, але це правда. Якщо говорити конкретніше, то все воно, те життя, вкладається в якусь міру часу, і кожної миті ми щось робимо. Якщо не спимо, звісно. Бо сон нашою свідомістю ніби й не контролюється. І всі ті мільйони хвилин нашого життя чимось зайняті.

Однак не будемо про це. Я вам розповім про своє індуське життя, яке щороку розпочинається з того, що з першим потеплінням, десь у середині березня, котрийсь із синів привозить мене своєю «Таврією» (в одного, правда, малолітражка інакше називається) в село,

куди я завжди поспішаю, бо треба виставити із зимівника бджолосім'ї, щоб облітувались. Вісім же місяців бджілки не спорожняли своїх животиків. Та першої ж неділі квітня хтось із синів знову приїздить у Липки, аби вдосвіта вирушити в Попільню за поросятами, бо колишній Ходорківський базар тепер занепав. Поросят купую коли скільки. Бувало, що й по троє купували. Нас же тепер три сім'ї, а годуватиму лише до середини листопада. Свині за вісім теплих місяців приростуть не на стільки, як хотілось би, бо ж тільки після восьмимісячного віку активно починають нарощувати сало, яке ми найбільше цінуємо. Та що поробиш?

Змушені колоти саме такого віку, бо ж нам з мамою пора в Київ на зимівлю, оскільки там і в квартирі тепліше, та й ванна з гарячою водою є. А в селі люди й досі в оцинкованих ночвах миються. Правда, у нас ванна – як і в місті. Молодші молодиці тут, здається, вже оцинковані ночви не купують. Балія тепер модна, бо округла, то більше білизни вміщається.

Каструю кабанчиків через тижнів два, коли звикнуть до нового місця. Колись це робив дід Франко, а я тільки тримав кабанчика.

Якщо говорити про кількість людей у селі, то вона не збільшується, навпаки, село пустішає, бо дівчата тікають у місто, і не тому, що там розмовляють по-кацапському, то ніби ближчі до радянщини. Хоча, може, котрійсь задаваці й кортить належати до справжньої радянщини. Насправді ж дівчата тікають від сорока дев'яти соток буряків, які їм наділяють після десятого класу в колгоспі. А хлопці, певно, тому, що не прагнуть бути колгоспниками, а хочуть здобути якусь іншу спеціальність та ще й бути біль культурним. Хоча я, наприклад, у селі майже щодня ходив у кіно, а в Києві – дзуськи. От пішов якоїсь середи, коли мав вихідний у школі, на «Калину красну», бо дуже модний фільм, казали. Та ще, може, колись пожертвував шлунком, тому що «вкрав» у нього два п'ятдесят на квиток, а як у театр – то й більше. Так що хлопці

нічого доброго тут не знайдуть, окрім як похвастатись у селі, що він уже не колгоспник, та «поштокати» десь у гурті біля клубу, як звечоріє. І це не брехня, бо в нашого сусіди колишнього, Михаїла Шпаківського, було три дочки та один син. То сьогодні всі вони в Києві. І діти розстріляного німцями Філька також там. А взяти мого наставника та щирого приятеля Лисовського, що мав три дочки. Дві з них у Житомирі, а найменша в Києві. І так, кого не візьми – то діти в місті. Це вже якщо хто дуже не хоче залишати батьків або не має там до кого перші тижні прихилитись, то старіє в селі. Щоправда, навіть ті, хто залишається в селі, не дуже поспішають у колгосп. Бо десь-інде і платять грішми (а не якимось послідом від зерна, котре перевівали для держави), та й робочий тиждень нормований. У кого є впливові люди на залізниці, то влаштовуються туди: стрілочниками або обхідниками, чи в бригаду для роботи на коліях, які все «вдосконалюють». Одного літа сточували електрозваркою, наступного – заміняють дерев'яні шпали на залізобетонні, бо в Японії, кажуть, уже зі скла нібито. Та робочі руки всюди в пошані. Бо на Скочиській станції поряд – «перевалка» овочів та фруктів і зерно пункт, а за десяток кілометрів – Корнинський цукрозавод.

А чи ж багато тепер народжується? Цього я достеменно не знаю, бо «тимчасовий» у своєму селі, але, їдучи своїм «великом», що його купив Вадим десь за сімнадцять мільйонів купонами, глянув мимоволі на шкільну спортивну площадку. А там учні рядочком, може, в п'ять або шість осіб уздовж, марширують за вчителькою, яка невміло крокує попереду, силкуючись іти по-солдатськи, при цьому чомусь кумедно виставляє вперед котрусь ногу й тягне за нею, з тієї ж сторони, і руку. Сторонньому смішно, тому що треба навпаки. Але їй доручили урок фізкультури, бо, на велике нещастя, помер ще молодий фізрук Анатолій Миколайович Бас. Через отих не зграбненьких діток разом із їхнім «фізруком» мало не грибнувся із велосипеда на землю. Та тут

же за мого школярства кишіло школярів: і біля турніків, і на високій драбині, косо зіпертій об балку метрів на чотири-п'ять у височінь. Я сам колись любив підтягуватись десь на щаблів сім до верху. А коли вранці перед уроками школа виходила на фіззарядку, то весь майданчик був наповнений дітьми, розставленими по класах. Пам'ятаю, якось вправами у нашому класі керував і я, а Федоска Оксентівна стояла осторонь, для контролю.

А тепер у школі лише цей куценький ланцюжок дітей. Друга світова і та не так вкоротила віку селу, як оце радянське повсякдення.

«Патлатий»

Микола Гриневич – останній із сімейства Гриневичів. Як жилося їм раніше, я не знав, бо це аж на третьому кутку. Я знав тільки їхнього гонористого батька. Невідомо, правда, чим гонорився. Але в останні роки все більше надудлювався, поки не задубів якоїсь морозної ночі в себе під тином.

Хоч ця сім'я жила на тодішній, так званій Скочиській дорозі (бо була ще й Ходорківська, і Корнинська). Так їх називали, бо кожна з них вела у вказане село. Інших імен вулиці в Липках і не мали. А чия хата була крайньою в селі, то так місцевість і називали: за Бляхаркою, за Володиком, за Нестором. Так, як і ота, на якій стояла хата Гриневичів, а навпроти неї, через дорогу, потопала в буйній зелені будівля Володимира Антоновича – то й іменувалась як Скочиська (тепер – Яковенка).

І тільки-но мій велосипед, брязкаючи цепком по блясі щитка, зупинявся біля Синиці (так іще звали бджоляра), як тут же, помітно перевалюючись з боку на бік, з'являвся й Микола. У мене іноді виникала підозра, що цей «миршавий» майор тільки й чекає мого приїзду, аби продовжити минулу суперечку. Цікавлю я його тим,

гадаю, що лаяв теперішній державний лад, а він дуже щиро його захищав. Бо й досі допікав мені тим, що держава мені, синові свинарки, безоплатно дала освіту, а я так цю державу паплюжу. Хвалився й тим, як нібито в час занепаду компартії поновлюється їхня організація, бо минулого місяця знов прийняли двох молодих випускників якогось училища. Якщо серйозно, то я бачив в образі Миколи щось віджиле, але дуже фанатичне, з котрим він не може чи не хоче покінчити.

Але цього вихідного, бо тільки на вихідних він приїздить до матері, він розпочав не з «росту» своєї парторганізації, а з того, чи не розпиляв би я на своїй електропилці на дошки ялину, що давно росла недалеко від воріт. Тепер йому навіщось знадобились дошки. Чи то вже готував для матері, бо скоро помре, чи на щось інше? Ялину він спиляв недавно, і вона була сирувата для розпилу. Важкувато буде. Проте домовились.

Не пізніше наступної неділі на подвір'я їде кінна підвода зі шматками ялини. А на колодках сидить мій колишній спільник по гульні та однокласник «Патлатий» Гришку (так його справжнє ім'я), цього нахабного простодушного «хитрюгу», я нещодавно здалеку бачив на колишньому колгоспному городі, котрий і досі там само, за Нестором, де він стеріг городину. Тепер помідори «поїлись», і Патлатий пішов, як кажуть, по руках. Чи він шукає? Чи його шукають ті, у кого з'явилася потреба щось зробити по господарству, а в миснику знайдеться півлітра бурячихи та в печі – зайва тарілка якогось борщу? Патлатим його, мабуть, мимоволі прозвали, бо, схоже, ніколи й не стригся. Мені якось моторошно на нього дивитись, бо ніби бачу наше голодне дитинство. Прізвисько це мені зовсім не подобається. Але чую, що в селі до цього звикли, бо позаочі інакше не називають і ніхто не перепитує, про кого йдеться. А я ж один рік із ним навіть в одному класі сидів, доки не обігнав. Але тепер у Липках про Гришку як про мисливця на котів ніби й забули. Зате про інше почуєш.

Невдовзі після демобілізації, мабуть, із будбату, ще у солдатській формі, назбирав довкруж себе у клубі любительок безплатного кіно та й кричить на все фойє:

– Гей ти, Галушка! – це до вдвоє старшого завклубом, якого позаочі так називали часом. – Впусти етіх дєвок в кіно!

Такого нахабства тут ще ніхто й ніколи не бачив. Ну крикне там щось якийсь підпилий. Але щоб отак до завклубом!

– Ах ти ж, вічний пастух! Ану геть звідси, щоб я тебе більше не бачив!

Дивитись збоку на таке нахабство – то можна сказати, що той солдат з глузду з'їхав. А йому хоч би тобі що. Навіть не відсварюється. Андрій Якович – чоловік при м'язах, тож схопив того нахабу за комір і виштовхав у вечірню темінь. Той обтрусився, але до клубу того дня не зайшов. Та хіба тільки це. Десь із місяць потинявшись після солдатської служби, вирішив женитись. (Я не свідок, бо на той час був уже у Києві.) У селі дівчат ніколи не бракує, оскільки чоловічий рід роз'їхався: хто в армію, хто на Донбас завербувався або десь далі за «довгим» рублем, як кажуть. Вибрати було між ким. То Гришка уподобав собі гарненьку рожевощоку, як і її мати, колишня свинарка Лікера, дівчину, котра от-от могла потрапити в перестарки. Лікера, мати її, про яку я вже десь згадував, була дуже потішною оповідницею, з якою завжди чомусь траплялись незвичні пригоди. Тому вона частенько тішила товариство веселими розповідями: чи десь біля безтарки, розносячи свиням відра з харчем, чи деінде, і завжди розповідала зі своєрідним гумором – ніби не про себе, а про свою невидиму двійницю. Причому сама серйозна, а слухачі – аж за животи беруться. Але авторитету як господиня вона не мала, то й дочка жила якось непомітно й могла засидітися в дівках.

Весільна пригода, мабуть, трапилася наприкінці літа. У хаті Лікерній весілля не справиш, бо на ладан дихає,

а в молодого вона також нікудишня. Не знаю тільки, куди його мати Варка з Толиком поділись. Та останніми роками всякі гуртові гулянки почали облаштовувати на подвір'ях чи десь у затінку, а не в тісних хатах.

Тож десь під обід гості посходились і весілля на подвір'ї розпочалося. Звісно, не зовсім таке, як раніше, без багатьох колишніх «прибамбасів», але вже й почаркувалися не раз, й обсилання та віддячування йшли як належить. Коли раптом один із веселеньких гостей, що сидів з протилежного боку від молодого, візьми та й спитай жартома, бо ж усі захмелілі: «Настуню, ти така рожева та гарна, то навіщо тобі цей Грицько?». Гості, звісно, сміються з жарту. Аж тут як підхопиться молодий та як потягне скатерку, змішуючи все на столах та скидаючи на землю, бо ж п'яненький, а потім ще й вискочив на стіл та як закричить: «Сват-и-и!!! Віддайте йому, що він перепив, та викиньте його за ворота, щоб ноги цього паршивця тут не було!».

Я не був цьому свідком, але ніколи й не чув про такі вичворки на весіллях.

Сам Гришка ніякого фаху здобути ніколи не прагнув. Товар колгоспний пас до армії. Бігав добре, то жодна тварина не могла втекти з череди. Як тільки угледів «порушницю», то біжить щодуху, доки не заверне. Та й рішучий, коли потрібно. Одного разу пас колгоспних корів на молоденькому клевері з росою, а вони від того почали здуватися. То він вісьмом здутим попроколював боки навпроти шлунка кишеньковим ножиком, аби повітря випустити, бо можуть лопнути. А ще був якийсь норовистий. Бо чи й навчали чого-небудь дома? Та й бозна, як вони там жили. Варка в тюрмі років зо два була, а вони ж у дитбудинку з Толиком. Коли ж підросли, то він ніколи в хаті й не стикався. А все «полював» по селу на котів, у котрих прицільно влучав завжди тим, що під руку попадалося. І харчувався десь так – від випадку до випадку. І хоч дурив він мене не раз, але я завжди давав йому шматочок «кики», його мовою – це

сало, за яке він ніколи не відробляв. Але я чомусь на нього й не сердився. Сприймав просто як людську істоту, що потребує милостині.

Оскільки я то в місті, то в селі, багато чого знаю лише уривками. Одубів таки якоїсь осені Патлатий, казали, що в чийомусь порожньому хліві, яких тепер усе більшає. Бо з власної хати давно купа гниляччя.

Настуся покинула його десь через місяць, кажуть, бо ще й битися почав. То отак і тинявся непотребом – від двору до двору. Не знаю, як і де саме його поховали. Бо й цвинтар тепер «повужчав» з усіх боків, добирається до ровів, корчуючи віковічні бузинові та бузкові зарослі.

Руйнація

Коли приїздиш гостем у село, то можеш нічого й не побачити нового, якщо був тут недавно. Але й колишнього, котре я пам'ятаю, немає. Я після Чорнобиля побудувався на Мишиному обійсті через дорогу від колгоспу. Це було вигідно і перспективно. Бо з давних давен, хто жив біля колгоспного господарства, то мав те; чого не мали інші сільські. Бо тут завжди є що поцупити.

Мені чогось пам'ятається оцей шмат, гектарів з десять землі, під колгоспним господарством. Зі східного боку були людські помешкання. А колгосп, як був із західного боку, де хат немає, бо до Бухаловщини та залізничної станції сотні гектарів поля, то так і стоїть, затуляючись з північного боку від далеченького залізничного насипу та подальшого лісу за ним – довжелезним колишнім корівником, а нині – найбільшим свинарником. Село так і не посунулося до колгоспного двору. Там де закінчуються хати, що зі східного боку: аж до залізниці був валок від колишнього рову, по котрому можна було

в будь яку погоду, дійти до залізниці, не замочивши ніг. Що мало не абияке значення, бо ходаків на цю стежку колись було багато, бо це стежка й до лісу.

Та перед очима в мене частенько стоїть отой квадрат землі колгоспного двору, що завжди зеленів травичкою, яка й не витоптувалася чомусь ніколи; хоч і товар по ній ходив, і возами до криниць під'їжджали (ото там лише травички й не було). А на решті двору – стійка низесенька зелень, на якій, поміж колгоспними будівлями, дітвора осінніми надвечір'ями гуляла гуртом: і в цурки, і в якоїсь заганяли (забув, як точно звалася та гра), і зміїв зі старих газет водили над колгоспним господарством. Дротів електромереж тоді ще не було.

Тепер же тут бур'янище – вище від голови. Коли воно все позаростало – не знаю. Бо ж майже тридцять років не ступала тут моя нога. Янко Черешенька щовесни випалює тепер ці бур'яни, але вони ніби дякують за це. Бо наступної весни виростуть ще непрохідніші. Не знаю навіть, що то за стебла такі високі. Якби колись росли – то міцні та легкі для повітряних зміїв, бо на це був великий попит.

Найближче до хат залишилось ще два телятники, та – вівчарня, збудована вже не за моєї пам'яті. А за овечником – довжелезна, трохи викладена шматками залізобетону, та обабіч укріплена ґрунтом; силосна яма, із заїздами з торців. Шкода, що ні свині, ні коза не люблять недобраного колись тут силосу.

Людей тут тепер не стільки, як було раніше: свинарок, телятниць та пастухів. А чи буде через кілька років взагалі хтось? Колгосп розповзається.

Не знаю, чи казав, але Кутімеда, напарник старшого чабана Гриші, вважався в шкільні роки неповноцінним. Як не намагалась Федоска Оксентівна показати його повноправним перед інспектором із райвно, та марно. У третій клас його не перевели, то так і виріс біля діда Йосипа Зарубайка та баби Христини, які любили єдиного внучка. Тепер працює на овечнику з Гришею.

У новій хаті я хоч і постелив підлогу з дубового сухостою, шматків якого навозив з лісу «Жигулями», та напиляв на циркулярці дошок. Але, хоч підлога й міцна, тільки для босої ноги холодна. То вирішив купити у Гришки овечу шкіру. Вівці в колгоспі тепер продавали щодня, котрих покупці тут же забивали на м'ясо. Шкіри реалізовували тим, кому вона потрібна. Вирішив і я взяти одну до ліжка. Вичинити не вмів, оскільки в радянські часи ремесла заборонялись, то й фах цей занепав. Ото ж залишалось посолити, аби не загнилась, та висушити на горищі, а тоді кинути біля ліжка під ноги. Колгосп тепер розпродував усе чисто. Проте баранини ми не їли, то купувати овечку було зайвим. Та й не було за що, бо я ж ніде тепер не заробляв, окрім як «у самого себе». «Давай літр самогону – то привезу», – сказав Гришка, бо ще й пара коней у них з Кутімедою була. Налив я Гришці цукрового самогону, то він і привіз до воріт те руно. Та за днів кілька, шукаючи по запущених місцях пекучу кропиву для кабанця, бо він її любив, натрапив під овечником на цілу купу тих шкір, що лежали непотребом обсиджені муховнею. Гришине здирництво обурило мене до глибини душі. Я ж колись ходив із тобою на гульки аж у Криве; дружили, а ти здер з мене літер горілки за те, що валяється під овечником як непотріб. У цій події я побачив заздріть, від того, що я колись покинув село, і що ті ревнощі живі у декого й досі.

Спогади минувшини

Мені чомусь завжди цікаво слухати про колишні роки. Щоправда, Данило (а він оце якраз завітав на лавочку, що в затінку біля льоху) не розказує про «чорні» дні, хоч і копав свого часу Біломорканал. Згадує зрідка тільки, коли щось хоче сказати про причину голодовки

чи про якісь державні справи. Бо в таборі, в котрому він працював, були й грамотні люди, то розтлумачували тим, хто хотів слухати.

Ще давніше, під зимівником на солом'яній постелі нічного сторожа, куди не могло зазирнути сонце, бо над головою широчезна стріха та яблуня, з якої Данило завжди брав у кишені кілька плодів, бо казав що з них дуже смачне повидло, – тоді він міг багато чого розказати про Липецьке минуле. Виявляється, навіть такі балакуни, як Лукич люблять тішитись або жалкувати за минулим. Може, він про те і розповідав колись, але я, тобто «слухач», був тепер не той. Про торг сини, де скуповували в людей золоті речі після громадянської, я досить наслухався й у Києві (там більше знали), бо було в кого скуповувати, хоч і пройшла революція. А тут він розказував, (і розказував як про негатив), про велике скупчення хат, які місцями стояли так густо, що стріха зі стріхою стикалася, із-за чого часом був немир; про безліч хлівів та клунь, що й неба не видно, та про свиней, котрі після прибирання на городах того, що вродило, тинялись до морозів по селу. Весною ж, як череда піде на пашу, то і їх з гусьми гонили десь на пастовень неподалік. А вони великі нахаби. «Ти ще сидиш навпочіпки, а воно чмихає та водить носом, чекаючи, поки оступишся». Туалетів таких, як тепер, тоді не було в селян. Кому припече, то ходили або під гноярку за хлівом, або й прямо під хлів чи клуню. Мені, звісно, від цих розповідей не скрушно, бо я сільський, але дивували невдоволені Данилові балачки про те, що колись не було де яблуку впасти через суцільну захаращеність та тісноту від багатолюддя. А тепер таке дозвілля! Тоді як задумує чоловік ставити хату, то й про стовпи та платви зі сволоками думає, і про закидку між стовпи, і про снопки для покрівлі, і про глину, аби ту будівлю покаланичить, але ще більше про те, куди ж саме втулитись зі своєю майбутньою хатою. Тепер на кожному кутку став, де заманеться. А городу мало – то займай, де нікого немає. Он Пньове розвалище з хати та муравок і досі дощі розмивають біля Надеждиної криниці.

– Дивно, Даниле Лукичу, що ви радуєтесь осиротілому селу. Хіба землі тут побільшало, що послабшало між хатами? Те, що спорожніло колишнє село, – то лихо, а не радість! Виморили людей голодовкою, а потім винищили війною, а ви цьому радієте? Плакати за тим колишнім людом треба, бо ж без вини в яму закопано. Та й не мішали вони нікому. Хоч би й тих, котрих німці життя полишили. За віщо, питається? Бо якимось правителям ще ситніше жити заманулось. Ви ось тутешній, то скажіть – що той чи той солдат захищав? І чи добровільно на війну йшов чи німецький, чи совецький? От хоч би й ваш Федька, якого ви привезли кіньми помирати аж із-за Жмеринки чи звідки там? Ото й усього, що хоч могилу на своєму цвинтарі маєте. А інших десь заскиртували, вибачте за негарне слово, у братські могили, а вдови та сироти – пухни з голоду та тягни плуга й борону, щоб посіяти щось. А те, що вродить, ще й вивезуть невідомо куди. Нам скажуть – що в державу! А хто така держава? Ота тисяча-друга володарів, які невідомо що насправді думають? Без них би, може, і краще жилося б, бо не було б кордонів і не душилися б корови в загонах на прив'язі? Моя тітонька Валя каже, що це ми і є держава! А коли так, то скажіть, – питаюсь у неї, – чи хоч раз хтось поспитав у вас, як члена держави, що ось тут, через дорогу вашу, на «вашій» землі посіяти? Та куди потім урожай дівати? Навколо села одних колгоспних полів дві тисячі гектарів. Може, більше як по гектару на людину припало б. А людям по кілограму. А після війни – й по триста грамів не трудодень платили. То хіба це для нас потрібна така держава? Це спрут наш. Хіба ця земля Богові, хоч я й невіруючий, потрібна? Він же нам, людям, її подарував. А вам з неї для прожитку дадуть на трудодень за рік, як розщедряться пудів, може, зо три, то й виживай, як хочеш. Бо решта – в державу. У них і відмовка є – на промисловість, мовляв, на роз-

виток науки та на освіту наших дітей. А як казала тітка Варвара: хіба це мої діти? Були мої – доки впоперек лавки лежали, а лягли повздовж – то тепер вони державні. Держава й орачів для себе навчає… Або й та культура? Питається – чи бачить її оцей хлібороб? Для панів та панянок вона, хоч у паперах їх уже й немає, а театри панські зостались. Ще й свої добудовують. Ця держава навіть життя людське не вберегла! Сталін запевняв, що війни не буде, а якщо й буде, то на чужій території. А фашист мало Москви не взяв. Та й за що, питається, ми поклали десятки мільйонів людей? Це ж навіть подумати страшно. А все ради того, аби держава в нас та ще в когось була. То чи ж варта вона тих жертв? Колись напівдикі воювали – то на те ж вони напівдикі. А тепер же грамотні. Та про що говорити, коли люди для них – як для муляра цегла. Пригадую дуже давні слова своєї першої вчительки Федоски Оксентівни, яка голодовку заперечувала, але наводила слова Сталіна, що «держава – це великий механізм, а ми в цьому механізмі – гвинтики». Тоді я навіть радів, бо сам Сталін сказав, що і я гвинтик цього механізму. Але від якоїсь пори мені вже не хочеться бути гвинтиком, вкрученим у якусь різьбу. Свободи хочеться, а не буття запчастиною.

Тут, Даниле Лукичу, цілий шмат правди про людину приховано владними відомствами. Якщо про історію – то спочатку кожна людина була часткою роду, то й харчувалась, і спала навіть у гурті. Потім, коли навигадували всяких знарядь й окріпнули та приручили скотину, то хитріші та сміливіші почали відділятися. Відтоді й знецінюється людина, бо її вже залучають як охоронця та пастуха, а не як рівноправного мисливця. Тоді, мабуть, і вигадали патріотизм, бо як же умовиш людину йти на смерть невідомо за що?

Настає мовчанка. Це щось нове. Чи то Данило вже підупав духом, чи авторитет я для нього незаперечний. Проте, трішки помовчавши, став винувато вибачатись, чого ніколи не міг вибити з нього ніхто.

– Хіба я знаю? – без присутньої йому самовпевненості, спасував Данило. – Я ж малограмотний. Так влада каже, і я мушу так казати. Бо мене колись навчили слухняності… Казали ж, що для Батьківщини все те…

– Правителів ми захищали й захищаємо, годували й годуємо, аби їм аж з горла стирчало. А отих мільйонів, що полягли у війну, – хіба їх питали? Ось тут моя справжня Батьківщина, бо я народився й виріс на цій землі й харчувався, тим що з воза падало. Тут мене все знає, і я його люблю. А все решта – то одні брехні «розумників», яким усюди «Батьківщина». А управляти цим усім мають люди. Вони, правду кажучи, усім і «управляють», тільки до гарапника простолюдина не допускають. Клоччя мотузків не сукає – так думають ті, котрі це клоччя розчісують, аби воно було без костриці, аби пряжа доладна виходила. Майстерності в них позичати не треба, тільки ніколи вона не попускала віжок, котрі сукає із нас, із клоччя, яким споконвіку правила. На таких управителів ремінного батьогуру треба, але його видерли, в простих роботяг, а їм ткнули до рук лопату та сокиру і вже цілі віки його стьобають, забитого роботягу, у котрого в руках батюра не тримається, бо всяк з нас намагається «лизнути» замість того, щоб «угризнути», коли щось не так. Продажними повелителі нас поробили. Бо в них і часу багато, і хитрості та лицемірства вистачає, аби свою «мудрість» удосконалювати.

– Ти таке говориш, що страшно й слухати. Бо що ж воно буде, коли кожен за командира стане?

– А кожен і не зможе, і не захоче, коли ситим буде. Це народ від безсилля казиться, бо допекли оті безсовісні, котрі й себе люблять хіба що по великих святах.

– Що не кажи, хоч ти й грамотний, а тепер не так, як колись. Тоді у селі пан, а там десь у повіті – староста. Вони й правили. Тепер, як тоді, не може бути. Он і електрика, і радіо, і газ обіцяють, і автобус до Попільні ходить, і поїзд по рейках – і скрізь може лихо скоїтись. То треба лад наводити. А за війну говориш… То це ко-

лись цар усім управляв. А тепер підприємців розвелося, то й шарпаються з правителями та один з одним, аби на когось напасти та поживитись. Не солдат же від цього виграє. Колись, не знаю хто казав, як не помирилися, то самі правителі на війну йшли, де й полягти могли. Навіть за татарщини виставляли найдужчих на двобій. А тепер одні в окопах гниють, а інші в залізобетонних бункерах плани роблять, як би виграти. Таж не з диким скотом воюємо – люди з людьми. Дав наказ – і побігла орава люду на таких само невільників. Бо й тим, що по той бік, казано: «Убий іновірця!». Раніш казали хоч правдивіше: «за царя й Отечество» воювали. Таку саму причину й по той бік втокмачували. Правда, іншими мовами. І вони билися, бо хитрющий та безсовісний верховник розсварить люд, а розсварені й роблять, що казано.

– Бачу, що й ви при тямі. Лев Толстой у романі «Війна і мир» писав: якби всі сержанти відмовились командувати, то й війни не було б. Я зі шкільних років думав над правдивістю цих слів. І лише тепер почав розуміти, то додаю своє: а чому б в усьому світі не зробити так, щоб не було армій? Ось дивіться: вигадують правителі зброю. І кожен прагне найнещаднішої, щоб відразу побільше знищити людей, чужих, бо вони не «так» дихають, як його співвітчизники. Так само роблять і в усіх інших державах. І в кожного озброєна армія. А я думаю так: живуть же люди і в Києві, скажімо, і в Житомирі чи там у Сумах, або Фастові, і ніхто ні на кого не нападає. А в давнину й вони воювали. А чому? Якщо не заглиблюватись? А тому, що близькі до дикого світу були. Тепер армії своєї жодна область не має. Та всяке керманство думає, що для людей це благо. Тільки хіба можна мечем поліно сточити? Меч тільки розколоти може. А хто підбурювач? Безхатченко чи трудяга з плугатарем? Сумніваюсь, але закликаю всіх керманичів: чи ти веселишся десь, чи спати лягаєш, чи щось там вирішуєш – то думай, як би зробить так, щоб не більшала солдатчина, а

стала непотрібною. Якщо спуститись на землю, то воно ніби виглядає так, що кожен захищає своє. Але ж люди народжуються голенькими й без розуміння. То хіба це не ми їх напихаємо різними ворожими словами та поняттями? І всі війни, я думаю, через багатство. І в кого його більше, той лютіше його й захищає. Я б залишив замість вояків тільки мисливців, аби хижаків відстрілювати. Ну ще там, може, якогось крадія чи ґвалтівника приструнити. Тільки отоді діяв би інший принцип власності. А хіба зараз не вистачає їжі, щоб нагодувати кожного не свинцем у тіло, а тим, що ти їси. Думаю, що емоціям це не під силу. Може, це зробить машина? Але й цього боюся, бо що коли злий винахідник зробить і машину своєкорисливою?

– Ти вже все біля хати поробив? – переходить Данило Лукич до реальності, бо просочений нею до кісточок, а про таке й не говорив ні з ким. Тільки чим би йому допомогти, думає бо любить хлопця. Тепер словом його не навчиш. У слові він уже не має нужди? Більше за мене знає, хоч саме в мене колись дізнавався, що таке цвях або дошка – сотка чи дюймівка, та про те, що у світі є фарби – ацетонові й масляні, і чим вони різняться…

Патріот

Уже від гарцювали в боротьбі за виживання мої, не знаю толком, скільки років? Може сімдесят вісім, бо народився, коли вже ішла в Європі світова війна. Живу тепер, щодня щось забуваючи, і навіть не знаю: хто такий патріот. Раніше знав, а тепер – ні! Частенько, дивлячись на буслове гніздо на водонапірній вежі, думаю: а чи не можна і цю птицю назвати патріотом? Адже вона щовесни, тільки-но та дістається у своєму природному плині десь до Теплого Олекси, що святкується в Липках першого квітня; а бусол уже, долаючи тисячі кілометрів, по-

вернувся до своєї домівки, котру майже через тиждень доведеться захищати від нападників, що ще не визначились із місцем, на якому вигодовуватимуть до середини літа зі своїх дзьобів рідненьких діток, доки й ті не стануть такими сильними та проворними. Правда, люди стали так жити, що й жаб бракує, бо й городів нікому обробляти. То Він знайде камінчик десь на неорані ниві між бур'янів, тай гадає: – Жаба то чи ні? А додому таки прилітав щоліта. Я вбачаю в цьому щось також дуже подібне й до нашої відданості своєму краю. З одного боку – якесь авторитетне любляче слово там присутнє. Але потяг до свого краю в людей все меншає.

Одно знаю – що будь-яка влада жити без нього – як шахтар без «тормозка» – не живе, бо основою його є власність. А де ви бачили таку державу? Без власності, а натомість і без патріотизму. От і дбає насамперед про цей допінг, патріотизм. Бо хіба побігла б ота простакувата людність на іншу, якби не патріотизм? Про це слово дбають не тільки можновладці. Ті лише мастаки утаювати свою думку. Навіть попи таких же помислів. Бо хіба не вони кажуть: «Убий нехриста, бо в нього бог несправжній». Вони, попи тобто, невдоволені владою лише тоді, коли та на «хвіст» їм наступає, і на земельку Божу монахів не пускає, котрі тією дармовою силою копійчину мають. А так вони з владою – обоє рабоє.

Отож я визнаю тільки малу батьківщину, бо вона поряд, і не хочеться аби хтось пацав її брудними руками. Та насправді мені й подвір'я та городу вистачить. Хоча вже чую анафему на свою адресу від «патріотів»: «А як же державне?». А хто це такий, і що вона мені дала за довгеньке життя? У дитинстві голодував, бо громада воювала, а трохи підрісши, ще малолітнім, уже коні в колгоспі запряг не на один рік. До речі, возив ними пшеничні, а їв упроголодь. Зимою добрива під урожай вивозив, аби той урожай літом державі віддати.

Вчила держава – так я вже відробляю за цю «науку» чи не щодня? А нехай поспитає кожен себе: «А від кого

він найбільше натерпівся?». Ще в третьому, а може, й у четвертому класі, коли вивчали Сталінську Конституцію, Федоска Оксентівна уступила місце для цього історику Сергію Кузьмовичу, аби той дохідливіше пояснив. То останній казав, що згідно з цією Конституцією кожен громадянин Радянського Союзу може жити там, де йому заманеться. А мене, насправді, ледве прописали на рік, бо я з колгоспу. А ви поспитайте мене: як я вибивав у влади паспорт. Бо до того, як задумаєш кудись поїхати,(в гості навіть), то мусиш іти до сільради, щоб дали папірець, в котрому значилось, що ти дійсно Липецький. А коли дістанешся міста, то всюди запитують6 – Чи прописаний. А щоб отримати постійну прописку, яка дає можливість купити якусь хатину для постійного житла; треба прожити п'ять років у гуртожитку з щорічно поновлюваною тимчасовою пропискою.

Казав Сергій Кузьмович і про права кожного, зокрема про те, що для обшуку житла потрібен дозвіл суду, чи прокурора. Тобто – влади. «А інакше – беріть сокиру й гоніть самовільників у шию. Почувши про такий закон, Петро Шлямар замахнувся сокирою на двох міліціонерів, які по чийомусь доносові; тут є самогон. Перо, будучи сміливим та рішучий, почувши слова Сергія Кузьмовича, шугнув міліцію сокирою. А наступного дня приїхали «воронком», котрий допровадив правдолюбця на два роки в тюрму. От тобі й сталінська Конституція!

Відчули державну «любов» до своїх громадян і ми з мамою. Приходжу якось зі школи, а там повна хата представників влади: і голова сільради, і виконавець сільрадівський, і фінагент, котрий щороку допікає за податки, а на додачу до цих ще й секретарка райкому партії. Видно, якийсь рейд. Мама в сльозах: «Де ж я вам зараз візьму тих грошей, коли ще й наступна рата не настала?». Вони ж ведуть своєї. А райкомівська ще й з матюками. «Опишемо», мовляв, проститутку й силою заберемо. А мама плачуть та кажуть крізь сльози: «Ну й описуйте».

А крізь зуби, аби не посадили в допер, шепче: «Нехай вас ще й моя лиха година описує». «Що ж ви опишете? Оцю лавку, наполовину трухлу, або цю скриню, на котрій і віко не тримається, або он ту табуретку, на якій вода стоїть у цеберці в коцюбнику. Ну мене описуйте та забирайте, бо більше тут нічого не знайдете. Навіть ганчірки зайвої в хаті немає. Он повна шухляда ваших повідомлень та квитанцій чи облігацій. Їх забирайте!».

Згадуючи ту слізну сварку, я подумав: а як же Сталінська Конституція діє, коли в хаті нічого немає? А що якби зараз якийсь прицуца написав на шкільній дошці в один рядок два слова, скажімо, «Батьківщина» та «Держава», і запитав би в школярів: який би між ними знак поставити? Як гадаєте!? Не сумніваюся, що державні вихованці поставили б плюс та ще й жирний. А я після своїх роздумів, хоч і вони десятки років кублилися у голові, доки дійшли моєї свідомості, поставив би великий мінус. Бо коли у слові «батьківщина» є щось притаєно дороге, то в «державі» нічого людського, бо віками вона існувала в різних формах, але не для людей, а їхнім коштом, з користю для можновладців. У світі й досі є люди, які живуть не в державі. Вона ж без людей існувати не може. Та й не захищала вона по-справжньому народ без погибелі, бо яка ж це свобода, коли вона коштує вбитого сусіда чи родича, аби залишився я? Дорогий це «захист». Та й брехливий насправді. Люди гинуть, але свободи не додається, бо гинуть вони не за неї, а за суперечки можновладців – що з одного боку, що з іншого.

Робоче місце

Тепер ще одна річ, за яку «роботодавцям» варто було б сипнути в рот гіркого перцю. Саме це слово дуже життєве й приємне, але сиротливе. Чому? А я вам розповім, як розумію оцей хвалькуватий вираз: «Я створив робоче місце».

Починати, мабуть, потрібно з наочності, бо й так усе просте життя грузне в модній депутатській термінології, котру вони полюбляють, бо в словоблудді легше приховати правду. У наочності «туману» менше.

Сьогодні мене найбільше дістають перелицьовані роботодавці, які хвастаються, що ось, мовляв, я відкрив стільки-то робочих місць. Від цього нібито одна користь! Але для мене це не лише замилювання очей трударям. За нею насправді криється весь механізм збагачення.

Але почнемо з прикладів. Уявіть собі якогось недолітка-панича, батько якого «згорів» разом з усім багатством. Вціліло тільки гектарів десять поля, на котрому й трактор, і плуг з боронами, і сіялка, і збиральна техніка. Кажучи мовою фахівця – весь постійний капітал. Але ж його не вгризеш. Підріс панич і раптом «побачив» чарівний сон, після якого, вклавши, як тепер кажуть, трохи обігових коштів, найняв хліборобів, себто створив робочі місця. Найняті люди виростили та зібрали врожай. З погляду економіста – створили додаткову вартість. Панич реалізував зерно й отримав гроші. Частина їх пішла на платню наймитам та інші витрати, про які трудяга може тільки здогадуватись. Бо саме від нього приховує роботодавець: що наймитові він дав можливість прогодувати сім'ю, і це правда, але собі з цієї оборудки відкрив рахунок у банку, бо не вся додаткова вартість пішла на необхідні витрати.

На люди він виносить тільки «створені робочі місця», а не те, завдяки чому він уже збагатів, бо утримав від робітника більшу частку вартості. І так буде повторюватися постійно: одні будуть якось перебиватися на хлібі та солі, а роботодавці збільшуватимуть рахунки. То в чому ж тут неправда? Її, може, і не варто всієї дошукуватись? Проте сказати людям, що роботодавець своїми робочими місцями збільшує собі додаткову вар-

тість, необхідно. І так буде доти, доки роботодавець не стане звичайним паразитом, який сидить на «купі грошей», що вже дбають про подальше своє збільшення без первинного господаря. Бо така природа цього економічного циклу, завдяки якому один збагачується, а решта людей отримують робочі місця, аби не опухнути від голоду. А на завершення думки можна сказати, що, приховуючи залишки отієї додаткової вартості, він на все горло кричить про відкриття нових робочих місць, але дуже міцно стуляє губи, коли його запитати, що сам має від оцих нових робочих місць.

Коли все відбувається за законами економіки, то претензій мало. Багатіє розумніший чоловік, то й нехай. Але ж він створює свої місця й в управлінні державою, затягуючи весь час петлю на шиї отих «облагороджених», котрим він відкрив «робочі» місця.

Заперечувати буття не можна. Але треба пам'ятати, що оця маса найманців, могла б не найматись до будь кого, якби мала шмат землі, чи якусь майстерню. А гроші, вони, як стверджують люди, як полова. Чому така приказка існує – не знаю. Нині вони вочевидь стали справжньою половою. Бо мій прадід чи навіть дід міг купити корову, скажімо, за чотири карбованці, а тепер вона коштує, мабуть... Супротивники накинуть думку, що ті чотири карбованці тяжко діставались. Це правда, але правда й те, що колись старому дідові Григоровичу, котрого я ще пам'ятаю, бо він ще й батько Шимона; щозими наймався в місті козлоношею. Цебто; носив цеглу на будинок, що будувався, спеціальним дерев'яним наплічником. Я не знаю скільки заробляв? Але за ту літню платню, утримував цілий рік чималеньку сім'ю. А я, бездітний, свого часу, п'ять років працював по четвертому розряду столяра-тесляра в період розвинутого соціалізму, і не заглядав у чарку, проте ледве доживав від получки до авансу, а від авансу до получки. Тепер у мене :гонартроз правого коліна, і коксартроз лівого стегнового составу. Так що гроші скоро не знадобляться.

І ще про роль держави

Буває інколи, що сусід гарцює в тебе на стелі. Але я це дійство терплю уже більшу частину життя. Вселились ми в будинок на самому початку сімдесятих, і мені дуже «пощастило», бо в сім'янина наді мною – дві доньки. Якраз такі, що вчаться вистукувати чечітку над моїм столом, де я готуюся до семінару, бо студент. Оскільки я років п'ять жив у гуртожитку, то звик до гамору і терплю за звичкою, сподіваючись, що дітки підростуть…

І таки сталося! Років через два в державі переміни. Відкрили «ворота» в Ізраїль, то мої знущальниці подалися світ заочі, як кажеться. Слава тобі Господи! Дякую! Та не довго тішився. Наступного місяця вселився сержант міліції, у якого теж дві дівчинки танцювального віку. Не витримав якогось свята, бо вже дорослі безбожно гарцювали посеред дня по моїй стелі. Вирішив утихомирити (як співала Алла Пугачова), піднявся, але на дзвінок у двері вивалилася орда сп'янілих гостей, що приїхали на свято десь з Росії ніби. Бо господиня – росіянка. Ледве втік, грюкнувши перед ними дверима. Отож виходить: вони тут, як дома, а я – мов на чужині. Пробував писати за вічні п'яні галасування дільничному. Днів кілька ходячи «слідом». Бо він не сидить у визначені години там, де мав би бути. Тільки ж ворон ворону ока не виклює…

Підросли дівчата, доки під їхні танці писав дисертацію. Сава Богу! Зітхнув з полегшенням. Але живу ж іще й далі. Невдовзі одна донька десь поділась. А друга залишилася з батьками й вийшла заміж. То оце досі вечорами навіть заснути не можна. Старший син у них уже від гарцював свій юний вік. Виріс менший. То до компанії купили йому песика, з котрим весело бігати по квартирі, стрибаючи з дивана на підлогу, тобто на мою стелю. Я вже давно на пенсії й трохи оглух. Але ж вібрація! Скоро мене не стане. Однак я все це терпів і далі терплю.

Оце написане більше схоже на скаргу чи матеріал у газету. Але ж я пишу автобіографічний твір. І виною не оті невиховані люди, а держава, котра порозпихала нас по нехлюйски зіп'ятих конурах, котрі декому обійшлися роками очікувань, та й миріться в них, бо самі правителі живуть у шикарних будинках, у котрі й не зателефонуєш, бо номер під шифром. То запитую самих державників: а чи не можна прибрати з життя людини всякі дратівливі моменти, якщо вона живе серед громади? Бо навіщо мені така «батьківщина», яка тільки оббирає та маніпулює, стараючись, аби добре жилося лише «королю».

«Король» та його придворні не сидять пів літа без теплої води, як ми частенько. «Батьківщина» походить від слова батько. Тобто батько – це той, який по суті й піклується про своїх дітей, а не «пропиває» вкрадену копійчину в закордонні.

А я, як уже розповідав, маю вже багато років, із котрих уже років чотири на милицях, і живу на сьомому поверсі, у будинку, де немає ні аптеки, ні хлібного магазину, ні клініки, та ще багато чого, потрібного людині. Однак я не можу цим скористатись, бо, як сказано, живу на сьомому поверсі, а ліфт працює «по святах». Щоб прожити ще трохи, рекомендують прогулянки до лісу, котрий поряд, але ж ліфт тепер стоїть. І якщо хліба хтось і принесе, то спустити мене на твердий ґрунт сторонній не здужає. Доки міг – сидів у селі. Проте тепер там себе не обійдеш. Але не отримують від « батьківщини» й інші люди, ті, які ще працюють і яким ледь не щомісяця збільшують оплату і за проїзд, і за інші послуги.

На запитання, котре іноді задають по телепередачі, чи ще в якомусь інформаційному засобі: «А що ти зробив для Батьківщини? Відповім: «Я все здоров'я та енергію віддав Батьківщині, а що дала мені вона, окрім постійних клопотів та нестатків, а частково ще й голодовок та воєн?

То, може, краще повернутись до найперших днів, коли кожен міг жити, як хотілось йому, а не партійним хунтам? Пробачте за наївність, але ви ніколи не наїстеся. Може так робив і Голова первинної общини, але ж він міг з'їсти лише зайвий шматок впольованої щойно тварини, бо «не було холодильників...»

Отак позаростали всі оці «Стежки сподівань», омелою та іншим нетреб'ям, а на їх місце прийшла стареча фізична неміч, котру не хоче підтримати держава, котрій ми віддали десятки, а може й сотні, наданих нам чи Богом, чи природою днів, аби прожили ми їх у спокої та щасливому достатку, а не в постійному латанні державних та персональних дірок, нароблених нашими і чужими правителями.

Бо на сьогодні дружина моя, котра все життя працювала в медицині, а тепер немічна і фізично, і розумово, бо втратила пам'ять – в одного сина з невісткою, а я, майже позбавлений можливості пересуватись, капірію сам у квартирі, до котрої витратив значну частину років, і чекаю по вихідних іншого сина, котрий привезе харчів, з яких тепер мало котрі мені придатні для дієти, складеної, самим при допомозі комп'ютера. Слава богу хоч на харчі діти отримують якусь мою убогу пенсію. Яку саме, я й не пам'ятаю, бо передав права синові. Вона ніби «підросла»?! Бо перша у шістдесятому році минулого століття складалась із 72 карбованців на місяць.

Що ж до нашого здоров'я, то його в нас ніхто й не запитує, бо державі не цікаво, що я своїм коштом поміняв уже три зубних протези, а на очах, також за свої кревні, ношу постійні лінзи. Про операцію суглоба та правого коліна і не мрію. Оце близько двох років, як отримав медицинську «декларацію», але лікаря до цих пір не бачив. Ще гірші справи в дружини, бо вона мало що не може лягти безоплатно в клініку, в котрій пропрацювала більше двох третин свого життя. Та підозрюю, що вона не має й декларації про лікарський нагляд за здоров'ям.

Отак закінчуються, любі мої, Стежки сподівань. Бо від статусу «дитини війни» я маю лише посвідчення та проїзд на транспорті. Котрим я вже не можу користуватись...

А ще мене дратують заяви декотрих депутатів, що з перебудовою державного апарату не слід поспішати, бо мало свіжих сил. Тому можливими майданами нічого не ви рішиться, бо треба іти еволюціонним шляхом. А чи не здається вам, що лозунг еволюції, це перелицювання старого компартійного лозунгу: «Життя для наступних полінь». Я живу в цьому поколінні, і хочу жити по людські. А ще вважаю, що кожне покоління знаходитиме в собі сили, аби зробити його достойним. Говорячи на цю тему, мені думається, що «очікування» еволюційного розвитку – це хитрість тих, котрих влаштовують такі порядки, бо з їх зміною, декого чекає ще й тюрма. А так вони ще якийсь час продовжуватимуть збагачуючись ; як і раніше. Бо це краще можливого допру. І ніхто з них і не за ікається про автоматизацію самого управління суспільством. У котрому б кожен міг проявити свій нахил, та – не зазіхаючи на дармівщину – мати достойний рівень матеріального блага. Але вони, як і в усяких поколіннях, винаходитимуть не пульти управляння суспільним життям – а металевих «солдатів» .

Закінчуючи поверховий огляд майже восьмидесятирічного життя, уже не важко сказати щось про своє майбутнє. Але, оголивши на цих сторінках, важливіші події цього не короткого, але безрадісного життя, задаюсь запитанням: а чим же закінчились стежки моїх сподівань? І з рештою, приходжу до думки : що нічим хорошим, хоч в дитинстві наш сусід Стах і пророчив життя «на людях» яке то казали в нас старі люди. А прожила моя Голова в самотності ніким не зрозумілих помислів, та втраченого кохання, котре, було, й підморгнуло два рази, але моя забитість працею та не розторопністю у вихованні, також не знайшло тієї єдиної, потенційно

щасливої години. Відчував раніше щастя в дітях. І гнівити Бога не насмілюсь, було воно щирим та теплим. Але чим довші роки живеш, тим чужішають діти, і майже не спілкуються обидві внучки. Очевидно вплив їхніх матерів. А може така хронологія людського життя.

Не звик я жити без якихось ідей та планів, але сподіватись: марно тратити залишки енергії. Пригадую чи не останній виступ по телебаченню Капіци, котрий вів недільну передачу «Очевидноє невероятноє» і, ніби, його відповідь журналісту, що він не вірить у потойбічний світ. Але що природна смерть однієї людини – не трагедія, бо залишається жити людство.

* * *

Ну от, дядьку Якубе! Я й виконав те, що обіцяв на Ірпені біля старого загону, серед сторчаків пекучої кропиви, яку ми тоді (в 1950-х роках) докошували колгоспним свиням. Йшлося про «чесну» книжку, вільну від державницької та партійної «кострицi», котра друкувалась тоді, і нівечила наші душі, спрямовуючи їх не до щасливих «берегів», а вела до прірви; позбавляючи «сорочки» й «коси», без яких і мерзлякувато жилося, і не було можливості скосити всяку погану парость, що розперезалася на весь покіс.

Дуже шкода, що Ви, мій дорогий учителю, не прочитаєте цієї книжки, та водночас і добре, що не дожили до нинішніх моторошних часів, у яких доведеться помирати мені. Таку долю здобули нам наші діди, а нинішнє покоління, яке збилося з дороги й блукає в нетрях, не має рішучості, побороти все це зло, аби не прокинулось воно й у наступних віках.

Володимир Пятніцький,
Київ, серпень 2018 р.

ЗМІСТ

Гуртожиток ... 3
Однодумець ... 6
Автопарк ... 9
Заблукав ... 11
Виробнича травма ... 16
«Російське чудо» ... 19
Вечірня школа ... 21
Будинок № 17 ... 24
Висота ... 28
Знову про школу ... 32
Мамина пенсія ... 35
До родичів ... 38
Як сироті женитися… ... 41
Важливе рішення ... 46
Курси водіїв ... 48
Бачить око, та зуб не йме! ... 51
Пошук ... 52
Нове житло ... 56
З вогню та в полум'я ... 59
Ой, хата, хата! ... 62
Справжність чи вигадка ... 65
Знайомство ... 68
Перший «цвях» ... 71
Семестри – семестри ... 75
Нерозділене кохання ... 76
Перший цвях ... 78
З ким женитися? ... 79
Смуток ... 84
Партійні збори ... 86
Весілля ... 87
Будні ... 92
Двійня ... 94
Батьки ... 97
Фізика ... 99
Вирішальний цвях ... 100
Рука підтримки ... 103
Управління уповноваженого ... 106
Отримав що шукав ... 108
Людина шукає – чого немає ... 113
Лаборант ... 116
Нарешті українська ... 120
А як на душі? ... 122
Цього ще не вистачало ... 129
А день на день не схожий ... 131
Мрії про аспірантуру ... 134
Нове житло ... 136
Прощавай, минуле ... 138
Спокійні будні ... 141
Аспірант ... 146
Лісовий заробіток ... 150
Свобода ... 153
Гулящі руки ... 156
Нові горизонти ... 158
У пошуках роботи ... 160
Управління профтехосвіти ... 164
Підказка ... 167
Знову без роботи ... 172
А могло бути інакше ... 175
Перша поїздка ... 179
Владивосток ... 186
Чорнобиль ... 189
Калінінград ... 196
Стежки в майбутнє ... 201
Зі спеки в мороз ... 204
Остання поїздка ... 208
Роби добро – добром і віддячиться ... 217
Останній стілець ... 224
Повернення ... 229
Крах ... 235
Андрій Якович ... 236
Індус ... 239
«Патлатий» ... 243
Руйнація ... 247
Спогади минувшини ... 249
Патріот ... 255
Робоче місце ... 258
І ще про роль держави ... 261

Літературно-художнє видання

Володимир Пятніцький

Стежками сподівань

Автобіографічний роман

Книга друга

Редактор Людмила Пащук
Верстка Оксани Криштальської
Художнє оформлення Андрія Криштальського

Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Гарнітура Minion Pro.
Обсяг – 19,30 ум. друк. арк.

Видавництво "Терен"
43025, м. Луцьк, вул. Гаврилюка, 14
Тел.: 050-2956548, 096-5880970
teren.lutsk@gmail.com
teren-lutsk.com

Свідоцтво Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
ДК № 1508 від 26.09.2003 р.

Віддруковано ПП "Терен"